

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BAŞARISIZ BİR ÇATIŞMA YÖNETİMİ ÖRNEĞİ: İSRAİL-
FİLİSTİN SORUNUNUN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜ VE NEDENLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVİNÇ POLAT BOZKURT

KASIM 2020

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**BAŞARISIZ BİR ÇATIŞMA YÖNETİMİ ÖRNEĞİ: İSRAİL-
FİLİSTİN SORUNUNUN ÇÖZÜMSÜZLÜĞÜ VE NEDENLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEVİNÇ POLAT BOZKURT

DANIŞMAN
PROF. DR. ÖZDEN ZEYNEP OKTAV

KASIM 2020

İMZA SAYFASI

Sevinç Polat Bozkurt tarafından hazırlanan “Başarısız Bir Çatışma Yönetimi Örneği: İsrail-Filistin Sorununun Çözumsuzlüğü ve Nedenleri” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı:

[Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İMZA

Üyeler:

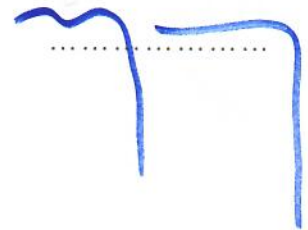
[Doç. Dr. Helin SARI ERTEM]

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN]

Kurumu: Selçuk Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 11/12/2020

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Sevinç POLAT BOZKURT

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Özden Zeynep OKTAV

ÖZET

Polat Bozkurt, Sevinç

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

Kasım 2020,

Çatışma kavramı ortaya çıkışı çok uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Değişen ve gelişen dünya düzeni içerisinde gerek artan ihtiyaçlar gerekse kaynaklara ulaşmakta ortaya çıkan sorunlar, çatışma ve çatışma yönetimi kavramının önemini daha da arttırmıştır. Çatışmaların faydalı bir şekilde nasıl yönetilebileceği, daha fazla zarar vermeden çatışmaların nasıl sonlandırılabilceği ve nasıl faydalı bir dönüşüm sağlanabileceği çatışma yönetiminin çalışma alanlarındandır. Bugün, savaşların tehlikeli bir hal aldığı ve etkilerinin geri döndürülmesinin zorlaştığı bir dönem içinde, çatışma yönetimi hayati bir önem arz etmektedir.

Çatışma yönetimi yöntemleri başarılı bir şekilde uygulanabilirse birçok savaşın, çatışmanın da pozitif bir şekilde sonlandırılması sağlanabilir. Fakat bu yöntemlerin başarılı bir şekilde uygulanamadığı çatışmalar da mevcuttur. Bu alanın örneklerinden biri olan İsrail-Filistin çatışması yıllardır devam eden ve çözülmesi zor bir hale gelen bir sorun olmuştur. İsrail-Filistin çatışmasının analiz edildiği bu çalışmada, sorunun çatışma yönetimi bazında neden yönetilemediği, çatışma yönetimi yöntemlerinin bu çatışmada neden başarısız olduğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Çatışma Yönetimi, İsrail, Filistin, Hamas, Filistin Kurtuluş Örgütü

ABSTRACT

Polat Bozkurt, Sevinç

Master's Thesis, Department of International Relations

Supervisor: Prof. Dr. Özden Zeynep Oktav

November, 2020

The concept of conflict originated many years ago. In the changing and developing world order, both the increasing needs and the problems that arise from accessing resources have increased the importance of the concept of conflict and conflict management. How conflicts can be managed beneficially, how conflicts can be ended without causing more damage, and how to make a useful transformation are among the areas of conflict management. Today, conflict management has a vital importance in a period when wars become dangerous and their effects are difficult to reverse.

If conflict management methods can be applied successfully, many wars and conflicts could be successfully settled. However, there are also conflicts in which conflict management methods cannot be applied successfully. The Israeli-Palestinian conflict, one of the examples of this field, has been a problem that has been ongoing for years and has become difficult to be resolved. In this study, in which the Israeli-Palestinian conflict is analyzed, it is examined why the problem cannot be managed on the basis of conflict management and why conflict management methods fail in this conflict.

Key Words: Conflict, Conflict Management, Israel, Palestine, PLO, Hamas

İÇİNDEKİLER

İMZA SAYFASI	Error! Bookmark not defined.
BİLDİRİM.....	Error! Bookmark not defined.
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar LİSTESİ	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1. ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE KAVRAMLARI.....	3
1.1. Çatışmanın Tanımı	3
1.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri Bakımından Çatışmanın Nedenleri.....	8
1.2.1. Siyasal Nedenler	18
1.2.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler	21
1.2.3. Ekonomik Nedenler.....	23
1.2.4. Psikolojik Nedenler	24
1.2.5. Etnik ve Dini Nedenler.....	25
1.3. Çatışmanın Yapısı ve Türleri.....	27
1.3.1. Şiddet İçermeyen Çatışmalar	34
1.3.1.1. Görünmez veya Gizli Çatışma.....	35
1.3.1.2. Görünür Çatışma	36
1.3.2. Şiddet İçeren Çatışmalar	37
1.3.2.1. Kriz.....	38
1.3.2.2. Şiddetli Kriz.....	39
1.3.2.3. Savaş	40
1.4. Çatışma Yönetimi.....	42
1.4.1. Çatışmayı Engelleme	46
1.4.2. Çatışmayı Yatıştırma.....	48
1.4.3. Çatışmayı Çözme	49
1.4.4. Çatışmayı Dönüştürme.....	52
1.5. Çatışmada Aktör Analizi.....	55
1.5.1. Aktör Profili	56

1.5.2.Yapı (Swot) Analizi.....	58
1.5.3. Talep Analizi	59
1.5.4. Tarafların Barış Kapasitesi	59
İKİNCİ BÖLÜM.....	61
1. YÖNETİLEMEYEN BİR ÇATIŞMA; İSRAİL-FİLİSTİN SORUNU	61
1.1 Sorunun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Arka Plan Analizi.....	61
1.1.1. Balfour Deklarasyonu.....	62
1.1.2. İngiliz Mandası	63
1.1.3. BM Taksim Planı ve İsrail'in Kuruluşu	67
1.1.4. 1948 Arap -İsrail Savaşı	71
1.1.5. 1956 Süveyş Krizi.....	74
1.1.6. 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)	77
1.1.7. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur)	82
1.1.8. 1978 Camp David Anlaşması.....	86
1.2. İsrail-Filistin Sorunundaki İç, Dış Dinamikler ve Ortaya çıkan Örgütler	89
1.2.1 Kudüs Meselesi	89
1.2.2. Mülteciler Sorunu	93
1.2.3. Dış Devletlerin Sürece Etkileri.....	95
1.2.3.1. ABD.....	95
1.2.3.2. Rusya	97
1.2.3.3. Mısır	99
1.2.3.4. Suriye	100
1.2.3.5. İran	103
1.2.3.6. Türkiye.....	105
1.2.4. El Fetih.....	107
1.2.5. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)	108
1.2.6. Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) ve Birinci İntifada	112
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	117
1. ÇATIŞMA YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE İSRAİL FİLİSTİN SORUNUNDAKİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ VE BU GİRİŞİMLERİN BAŞARISIZLIĞININ NEDENLERİ	117
1.1 İsrail-Filistin Sorunu İçin Yapılan Barış Girişimleri	117
1.1.1. Madrid Konferansı	118
1.1.2. Birinci Oslo Anlaşması	120
1.1.3. Gazze- Eriha (Kahire) Anlaşması.....	123

1.1.4. İkinci Oslo (Taba) Anlaşması.....	123
1.1.5. Hebron (El Halil) Protokolü	125
1.1.6. Wye Memorandumu.....	128
1.1.7. Şarm El-Şeyh (II. Wye) Memorandumu	129
1.1.8. Camp David Zirvesi ve İkinci İntifada süreci.....	130
1.1.9. Mitchell Raporu ve Tenet Planı	132
1.1.10. İsrail- Filistin Yol Haritası Planı	133
1.1.11. Annapolis Görüşmeleri.....	134
1.2. İsrail-Filistin Çatışmasının Yönetilememesi ve Barış Girişimlerinin Başarısızlığı	136
1.2.1. Çatışmayı Engelleme Evresine Göre Sebepler	136
1.2.2. Çatışmayı Yatıştırma Evresine Göre Sebepler	139
1.2.3. Çatışmayı Çözme Evresine Göre Sebepler	140
1.2.4. Çatışmayı Dönüştürme Evresine Göre Sebepler	143
1.2.5. Aktör Analizine Göre Sebepler	146
1.2.5.1. Aktör Profili	146
1.2.5.2. Swot Analizi.....	147
1.2.5.3. Talep Analizi	156
1.2.5.4. Tarafların Barış Kapasitesi.....	157
SONUÇ	160
KAYNAKÇA.....	166

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Çatışma yoğunluğu tablosu	34
Tablo 2: Çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme aşamalarının karşılaştırılması	55
Tablo 3: Çatışma yönetimi safhaları- aktör önlem ilişkisi	57
Tablo 4: Swot Analizi	148

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Galtung'un Şiddet Üçgeni	28
Şekil 2: Mitchell'in Çatışma Modeli.....	31
Şekil 3: Çatışma Eğrisi.....	32
Şekil 4: BM Taksim Planı haritası.....	69
Şekil 5: Yıllar içerisinde İsrail ve Filistin toprakları	86
Şekil 6: İkinci Oslo Anlaşmasına göre Batı Şeria A, B, C bölgeleri.....	124
Şekil 7: Hebron Protokolü Haritası.....	127

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
Hamas	: Filistin İslami Direniş Hareketi
HIİK	: Heidelberg (Heidelberg Institute On International Conflict Research)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PLO	: Palestine Liberation Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
SWOT	: Strenghts, Weaknesses, Opportunities, Threats
UN	: United Nations
UNSCOP	: Birleşmiş Milletler Özel Filistin komitesi

GİRİŞ

Ortadoğu'nun merkezinde yer alan ve günümüze kadar varlığını sürdürerek, kronik bir sorun şeklini alan İsrail-Filistin çatışmasının temelleri, 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'na dayanmaktadır. Bölgede bir yurt edinmeye çalışan ve İkinci Dünya Savaşında Adolf Hitler'in soykırım politikası ile karşılaşan Yahudilerin, göç faaliyetlerini yoğunlaştırması, Suriye, Mısır, Ürdün gibi Arap devletlerinin rahatsız olmalarına neden olmuştur. İngiliz manda himayesinin yönetimi altında olan bölge için, Arapların ve Yahudilerin ciddi bir anlaşmazlık içerisine düşmesi, İngiltere'nin bu durumu 1947 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) taşıması ve akabinde BM'nin de 1947 yılında bu topraklar için bir taksim planı yayınlaması, anlaşmazlığın ciddi bir gerginliğe dönüşmesine sebep olmuştur. Yayımlanan taksim planının Araplar tarafından haksız bulunmasıyla birlikte Arap-İsrail savaşları başlamıştır.

Ortadoğu'da gerçekleşen Arap-İsrail savaşlarının en mağdur tarafı ise bölgede yaşayan yerli halk olmuştur. İsrail'in, taksim planında kendisine verilen topraklardaki egemenliğini sağlamlaştırmak için bölgede yaşayan halka yönelik saldırıları, Arap-İsrail savaşlarının bölgeye getirdiği yıkımlar, büyük mülteci göçlerine neden olmuştur. Toprakları işgal edilen ve yurtlarından sürülen insanlar, Ortadoğu'nun dört bir yanına dağılmış ve ilerleyen süreçte, bölgedeki Arap devletlerinin de desteği ile örgütlenmişlerdir. Bu örgütlenmelerin sonucunda Filistin devletinin kurulmasıyla, topraklarını geri almaya çalışan Filistin ve taksim planı ile kendilerine verilen toprakları elinde tutmaya, hatta genişletmeye çalışan İsrail arasında, sonu gelmeyen hem diplomatik hem de askeri çatışmalar başlamıştır.

Yıllardır süre gelen bu çatışma hali, sürece birçok aktörün de dahil olmasıyla daha da büyümüş ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. İsrail-Filistin sorunu, Ortadoğu'da Amerika, Rusya gibi güçlü aktörlerin, çıkarlarını maksimize etmek ve nüfuz alanı oluşturmak istemelerinden dolayı, çok aktörlü bir sorun haline gelmiştir. Bölge devletlerinin ve uluslararası alandaki güçlü aktörlerin de etkisiyle, İsrail-Filistin çatışması bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, uluslararası boyutları olan bir sorun haline dönüşmüştür.

Uluslararası alana yayılan ve çok fazla boyuta sahip olan bu sorunun çözümü için, taraflar arasında birçok barış girişimi gerçekleşmesine rağmen, başarılı bir sonuç elde edilememiştir. Bu çalışmanın amacı, İsrail-Filistin çatışmasına yönelik olarak birçok kez gerçekleştirilen barış girişimlerinin, neden başarısız olduğu ve çatışmanın neden yönetilemediği sorunsalını ele almaktır. Çalışmada bu sorunsal, çatışma yönetimi kavramları ile birlikte analiz edilerek, bu çerçevede incelenecektir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, çatışma kavramının ne olduğu üzerinde durularak, kavramın çeşitli şekillerde tanımı yapılmış ve birçok teorisyenin, kavram hakkındaki tanımına yer verilmiştir. Akabinde çatışmaların hem uluslararası teoriler bakımından sebeplerine hem de ekonomik, siyasi, psikolojik, dini, kültürel sebeplerine ve çatışmanın türlerine yer verilmiştir. Ayrıca yine birinci bölümde, çatışma yönetimi kavramının tanımı yapılarak, bu şemsiye kavramın evreleri incelenmiş ve bir çatışmayı yönetebilmek için, aktör analizi, swot analizi gibi alanlar ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise İsrail-Filistin çatışmasının tarihçesi ele alınarak, sorunun temeline inilmiş ve gelişimi aktarılmıştır. Akabinde ise soruna dahil olan bölge içi ve bölge dışı aktörler, bu aktörlerin bölgedeki etkileri, bölgedeki çıkarları, sorunu ne boyutta ve nasıl etkiledikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca yine bu bölümde İsrail-Filistin çatışmasının iç ve dış dinamiklerine değinilerek, çatışmanın dini, sosyal ve kültürel boyutlarına dikkat çekilmiş, sorunun bölgedeki etkileri incelenmiştir. İkinci bölümün son aşamasında ise sorunun ortaya çıkardığı aktörler ve bu aktörlerin bölge üzerindeki etkileri, çatışmanın seyrindeki rolleri ele alınmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise sorunun başlangıcından itibaren gerçekleştirilen barış girişimlerine detaylı olarak yer verilmiştir. Son bölümün devamında ise gerçekleştirilen barış girişimlerinin, çatışma yönetimi kavramları ve çatışma yönetimi evreleri çerçevesince, neden başarısız oldukları incelenmiştir. Bu konuda çatışmanın ana aktörlerinin profilleri incelenerek, swot analizi, talep analiz ve tarafların barış kapasiteleri ele alınmış, ayrıca sorunun çözilememesinin boyutları üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇATIŞMA YÖNETİMİ VE KAVRAMLARI

1.1. Çatışmanın Tanımı

Çatışma hem doğada hem de insanın yaratılış yapısı içerisinde yer alan, bir olgu olmakla birlikte, tarih boyunca da devam eden, gelişen, değişen bir olgu olmuştur. Jeong’a göre İnsanlığın ortaya çıkışı, beraberinde çatışmayı da getirmesiyle birlikte muhtemelen çatışmanın bir sonu, bir bitişi de olmayacaktır.¹ Çatışma, sadece büyük savaşlar, saldırılar, eylemler değildir, aynı zamanda iki insan arasında da her an meydana gelebilecek bir olgudur. En az iki aktörün, farklı veya aynı sebeplerle istedikleri şey aynı ise ortada çatışma için çok sağlam bir sebep var demektir. Çatışma, durumlara ve olaylara göre farklılık gösteren bir olgu olduğundan, net bir tanımı yoktur. Aynı zamanda her çatışma kendi içerisinde özel olmasından dolayı çatışma kavramı birçok tanıma sahiptir.

Açıklanmasında pek çok kavram kullanılan “Çatışma” kelimesinin, ilk olarak sözlük anlamına bakıldığında çatışma, TDK’nin sözlüğünde sözcük anlamı olarak “1. Çatışmak işi, 2. Silahlı büyük kavga, arbede, 3.Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma”² anlamlarını barındırmaktadır. Sözcüğün İngilizcesi olan ‘Conflict’ kelimesine Cambridge Dictionary İngilizce sözlüğünden bakıldığında, kelimenin buradaki anlamları “1. Karşıt görüşlere ilkelere sahip insanlar arasında olan aktif bir anlaşmazlık, 2. İki veya daha fazla insan arasında veya ülkeler arasındaki savaş durumu”³ olarak tanımlanmaktadır. Çatışmanın, bu sözlüklerde bahsedilen kavramların çok ötesinde bir olgu olması, çatışmanın kesin bir tanımının olmaması, kavramı tanımlamanın ne kadar güç olduğunun da göstergesidir. Birçok uzman, çatışmayı kendi görüş ve düşünceleri dahilinde tanımlamıştır. Bu tanımlamalardan birkaçına göz atmak, çatışma kavramının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

¹ Ho-Won Jeong, Understanding Conflict And Conflict Analysis, (London: Sage Publication: 2008) p. 3.

² (www.tdk.gov.tr) (Erişim 05.11.2019)

³ <https://dictionary.cambridge.org/> (Erişim 05.11.2019)

Johan Galtung, çatışmayı birçok açıdan ele alıp, değerlendirmiş ve farklı kategorilere ayırmıştır. Galtung'a göre çatışma, organik ve canlı bir mekanizma olmasının yanı sıra, görünür ve duygusaldır. Ayrıca çatışma, kendisine ait bir yaşam döngüsü içerisindedir, bazen yükselip şiddetli bir doruğa ulaşırken, bazen zayıflar ve kaybolur sonrasında ise tekrar ortaya çıkabilir. Her çatışmanın arkasında, kendisine özel bir mantık vardır ve bu mantık dahilinde bireyler, gruplar, devletler hepsinin birtakım hedefleri mevcuttur, fakat bu hedefler birbiriyle çakıştığı zaman, çatışma kaçınılmaz olabilmektedir.⁴

Aritzeta, Ayestaran ve Swailes, tarafından ortaya konan “Team Role Preference And Conflict Management Styles” isimli çalışmada ise çatışma farklı açılardan ele alınarak, üç farklı şekilde tanımlanmaya çalışılmıştır. Birinci tanıma göre çatışma, duruma taraf olan aktörler açısından, bu durumun bir çatışma durumu olduğunun kabul edilmesiyle ortaya çıkar. İkinci tanıma göre, ortada bir çatışma olduğundan bahsedebilmek için, iki tarafın olması, taraflardan birinin diğeri üzerinde bir üstünlüğü olması ve karşı tarafı etkileyebilmesi gerekmektedir, son tanıma göre ise çatışma, aktörler arasındaki bir kaynak kıtlığı durumu olabilir.⁵ Başka bir çalışmada ise çatışmanın, karşıt düşüncelere sahip kişiler veya devletlerin bir araya gelmesi sebebi ile oluştuğu belirtilmiştir. Ayrıca toplumsal bir olgu olmasının yanında, karmaşık bir yapıya da sahip olan çatışma, ülkeler arasında, bireyler arasında veyahut toplumun bütün katmanlarında kendini gösterebilir. Tüm bunların yanı sıra, bazen bireysel bazen de ulusal olabilen çatışma, kendine özgü bir karaktere, hassasiyete ve yapıtaşlarına sahip olmasıyla, insan doğasının da bir özelliğidir.⁶

Bir diğerk çalışmaya göre ise çatışma, iki veya daha fazla aktörün çıkarlarının çakışmasıyla, ortaya çıkan bir durumdur. Tarafların kendi hedeflerini gerçekleştirmek için harekete geçmesiyle, ortaya çıkan hedeflerine ulaşma isteği, öfkeleri, daha fazla kaynağın sahibi olma arzusu ve hedeflerine giden yoldaki engelleri kaldırma

⁴ Johan Galtung, Dietrich Fischer ed. Hans Günter Brauch, “Johan Galtung Pioneer of Peace Research”, Springer Briefs on Pioneers in Science and Practice, V. 5, (New York 2013) p. 61.

⁵ Aritzeta, A., Ayestaran, S., Swailes, “Team Role Preference And Conflict Management Styles”, The International Journal Of Conflict Management, V. 16, N. 2, (Spain:2005) p. 161.

⁶ Berghof Foundation Operations GmbH, Berghof Çatışma Dönüşümü Kavram Dizini Teori ve Uygulamaya Yönelik 20 Kavramlaştırma, (Berlin: 2012), s. 50.

girişimleri, çatışmalara sebep olabilir. Tüm bunların ötesinde genel olarak, çatışmaya taraf olan aktörlerin mücadelesi, var olan kaynağın yetersiz olmasından dolayı da ortaya çıkabilir.⁷

Çatışmayı tanımlamaya çalışan uzmanlardan Kenton ve Penn, yaptıkları “Change, conflict and Community challenging thought and action” isimli çalışmada, ‘çatışma nedir?’ sorusunu sormuş ve bu soru karşısında birçok cevap almışlardır. Genel olarak cevaplar; “Kavga, saldırganlık, parçalanmış bir yüz, korku, zorbalık, değişim için gerekli olan bir güç, enerji, güç dengesizliği, kazananlar ve kaybedenler, gerekli, heyecan verici” şeklindedir.⁸ Görüldüğü gibi çatışma denince, akla ilk gelen şeyler olumsuz kavramlardır, bu durum karşısında Kenton ve Penn ise çalışmalarında, aslında çatışmaya farklı bir bakış açısı ile bakılırsa, durumun daha kolay bir hal alacağını ifade etmişlerdir. Bu teorisyenler çatışmanın, insanlıkla birlikte ortaya çıkan doğal bir olgu olarak görülmesi, varlığının kabul edilip çözülmesi için çabalanması halinde, çatışmanın insanlık için çok daha verimli bir hale dönüşebileceğini belirtmişlerdir.⁹

Çatışmanın birçok anlamının bulunduğunu belirten Wallensteen’a göre ise çatışma; bir davranış, bir eylem olabileceği gibi, aynı zamanda bunların çok ötesinde bir olgu da olabilir. Başka bir deyişle çatışma, sadece eylem ve davranış olarak sınırlandırılmaz. Çatışma olgusu için özellikle kaynak noktasına dikkat çeken Wallensteen, kaynak kıtlığının çatışmanın tek sebebi olmasa da önemli sebeplerinden biri olduğunu belirtmiştir. Wallensteen’a göre, en az iki aktörün, aynı taleplere sahip olması ve bu talepleri karşılayacak kaynağa aynı zaman aralığında sahip olmak istemeleri, çatışma için çok güçlü bir sebep ortaya çıkarmaktadır.¹⁰

Çatışmanın üç temel bileşeninin olduğunu öne süren Wallensteen, bu bileşenleri eylem, uyumsuzluk ve aktör olarak sıralamaktadır. Bu bileşenler eşliğinde ise

⁷ Niklas L.P. Swanström and Mikael S. Weissmann Conflict, Conflict Prevention And Conflict Management And Beyond: A Conceptual Exploration, (Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005), p. 7.

⁸ Barbara Kenton ve Suzanne Penn, Change, Conflict and Community challenging thought and action, (Burlington: Oxford,Elsevier Ltd., 2009), p. 54.

⁹ a.g.e., p. 55.

¹⁰ Peter Wallensteen, Understanding Conflict Resolution: War, Peace And The Global System, (London: Sage Publications Ltd, 2002), p. 14.

çatışmayı şu şekilde tanımlamıştır; çatışma, en az iki aktörün, aynı anda var olan yetersiz kaynakları elde etmeye çabaladığı, sosyal bir durumdur. Wallensteen, yetersiz kaynaklara sadece ekonomik açıdan bakmamaktadır, aynı zamanda bu kaynaklar sahip olunması gereken haklar, güvenlik, sosyal ve kültürel alanlarda da olabilir. Başka bir deyişle Wallensteen, kaynak yetersizliğinin sadece materyal değil, aynı zamanda algı ve içinde bulunulan şartlarla da ilgili olabileceğine dikkat çekmiştir.¹¹

Çatışma, birçok açıdan tanımlanan bir olgu olmasıyla birlikte, her tanımlama kendine özgü şartları ve gerçekliği barındırmıştır. Çatışmaların ortaya çıkma sebeplerini, bazı uzmanlar kıt kaynaklara dayandırırken, bazı uzmanlar ise aktör davranışları ve algının çatışmaları ortaya çıkarabileceği görüşündedirler. Bu görüşü savunan teorisyenlerden Otomar J. Bartos ve Paul Wehr “Using Conflict Theory” isimli çalışmada, çatışmaların ana sebeplerinin aktörlerin davranışları olduğunu ve çatışmanın, aktörlerin uyumsuz hedeflerini elde etmek veya karşı tarafa düşmanlıklarını belirtmek için, kullandığı çatışma davranışlarından meydana geldiğinin altını çizmişlerdir.¹²

Bartos ve Wehr çatışmanın tanımını yaparken, davranış noktasına ayrıca dikkat çekerek, çatışmayı üç ana etmen üzerinden tanımlamış ve bu etmenleri ilk olarak hedef uyumsuzluğu, ikinci olarak düşmanlık ve üçüncü olarak çatışma davranışı şeklinde sıralamışlardır. Hedef uyumsuzluğu etmeni, en az iki aktörün aynı anda hedeflerine ulaşmasındaki zorluk ve sıkıntı olarak tanımlanırken,¹³ düşmanlık etmeni ise çatışmanın sadece aktörlerin uyumsuz hedeflerinden dolayı değil, çatışmanın taraflarının birbirlerine karşı hissettikleri tarihi, ekonomik, sosyal durumlar gibi birçok sebebi olabilen, düşmanca hislerden de olabileceğine dikkat çekmişlerdir.¹⁴ Son olarak çatışma davranışı etmeni için, çatışma davranışının bir şiddet, öfke, zorlama, fiziksel ve psikolojik kuvvet uygulama olmadığı, aslında çatışma davranışının, aktörün hedefine ulaşmasını engelleyen bir davranış veya aktörün kendi hedefine ulaşmak için yapılan bir eylem olduğu üzerinde durulmuştur.¹⁵

¹¹ a.g.e., p. 16.

¹² Otomar J. Bartos ve Paul Wehr, Using Conflict Theory, (United Kingdom: Cambridge University Press, 2002), p. 13.

¹³ a.g.e., p. 14.

¹⁴ a.g.e., p. 19.

¹⁵ a.g.e., p. 22.

Çatışma kavramı için Bartos ve Wehr ile benzer bir tanım yapan William Wilmot ve Joyce Hocker’a göre çatışma, “kıt kaynaklar ve hedefleri konusunda birbiriyle uyumlu olmayan, ya da zıt algılar taşıyan ve hedeflerine ulaşmada karşı tarafın müdahalesi ile karşılaşan, fakat birbiriyle bağlantılı en az iki taraf arasında meydana gelen açık bir mücadeledir.”¹⁶ Wilmot ve Hocker’ın tanımı ele alınırsa, tanımda da açıkça belirtildiği gibi, bir durumun çatışma olarak değerlendirilebilmesi için, ortada bir kaynak yetersizliği ve bu kaynağı isteyen en az iki taraf, ayrıca bu tarafların da birbirlerine karşı çatışma algısı taşıması gerekmektedir. Dolayısıyla çatışma, bu bileşenler bir araya geldiğinde ortaya çıkmaktadır.

Çatışmayı tanımlayan bir başka uzman olan Mitchell’e göre ise çatışma tavırlar, davranışlar ve durumlar olarak üç ana ögeden oluşmakta ve bu ögeler birbirlerini etkileyerek, aktörler arasında çatışmaya sebep olabilecek bileşenleri oluşturmaktadır.¹⁷ Mitchell’in tanımında görüldüğü üzere tavırlar, davranışlar ve tutumlar arasında döngüsel bir ilişki mevcuttur, dolayısıyla bu ögeler arasındaki ilişki büyük önem atfetmektedir. Öyle ki, içinde bulunulan bir durum, bir davranışın sergilenmesine sebebiyet verebilirken, bu davranışta bir çatışmanın nedeni olabilir. Aynı şekilde bir aktör bir tutum sergilediğinde, karşısındaki aktör bu tutuma karşılık bir davranış sergileyebilir ve akabinde bir çatışma ortaya çıkabilir. Mitchell’in bu tanımı, çatışmanın sebeplerinin tartışıldığı bölümde daha detaylı incelenecektir.

Çatışmanın bünyesindeki önemli tanımlardan biri olan Aysberg tanımına göre ise çatışmanın aysberg gibi yüzeyden sadece küçük bir kısmı görünürken, onu meydana getiren derin ve büyük sebepleri altındadır.¹⁸ Bu sebepler her çatışmada farklıdır, kimi çatışmalarda bu sebepler sosyal, ekonomik veya kültürel olabilirken, kimi çatışmalarda siyasi, askeri ve tarihi nedenlere dayanabilmektedir. Bu yüzden

¹⁶ Ertan Efegil, der. Ertan Efegil, Esra Pakin Albayrakoglu, Türkiye’nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri, Gündoğdu Yayınları, 2015, s. 19.

¹⁷ C.R. Mitchell, The Structure Of International Conflict, (London: Macmillan Press Ltd, 1981), p. 55.

¹⁸ Hüseyin Bağcı, ed. Nezir Akyeşilmen, “Önsöz Yerine: Çatışma Analizi”, Barışı Konuşmak: Teoride ve Pratikte Çatışma Yönetimi, 2. Basım, Odtü Yayıncılık: Ankara, 2014, s. 12.

çatışmayı tanımlarken, altındaki sebepleri de dikkate almak, sağlıklı bir tanıma ulaşılmasında yardımcı olacaktır.

Son olarak çatışmayı tanımlamaya çalışan bir başka çalışmaya göre, “çatışma; siyasi, ekonomik, kültürel, inanç ve felsefi bir hedefe ulaşmak için, karşılıklı bağımlı olan örgütlü taraflarca kişi, grup, millet ve devletler gibi içsel ve çevresel potansiyel, algısal ya da gerçek tehdit veya engellere karşı verilen, yoğunluk derecesi ve şiddet düzeyi farklılık arz eden, gizli ya da açık bir mücadeleden oluşan geçici bir süreçtir” tanımı yapılmıştır.¹⁹

1.2. Uluslararası İlişkiler Teorileri Bakımından Çatışmanın Nedenleri

Çatışma, insan yaşamını derinden etkileyen bir olgu olmasının yanı sıra sebepleri dikkate alınıp engellenemezse, ciddi ve çeşitli sorunlara, tehlikelere yol açabilir. Bu durumdan dolayı çatışmaları engelleyebilmenin en iyi yolu, öncelikle çatışmaların neyden kaynaklandığını anlayarak, bu durumlara çözüm üretmekten geçmektedir. Birçok tanımı olan çatışma kavramının birçok da sebebi bulunmaktadır, dolayısıyla uluslararası ilişkiler literatüründe de çatışmanın sebepleri üzerine çalışmalar yapan, birçok teorisyen ve birçok bakış açısı mevcuttur. Bu teorisyenler ve bakış açıları aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

Uluslararası ilişkilerin önemli teorilerinden biri olan ve içeriğinde çatışma kavramına çokça yer veren Realist teori, çatışmanın insan hayatında hep var olduğunu iddia etmektedir. Realist teorinin bir kolu olan klasik realistlere göre, insan doğasının bencil ve çıkarıcı olması nedeniyle, devletlerde bu doğayı taşımaktadır. Devletlerin bu doğası, bir taraftan uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olmasına neden olurken, bir taraftan da sistemdeki en önemli unsurun güç ve güvenlik²⁰ olmasına neden olur.

¹⁹ Nezir Akyeşilmen, ed. Nezir Akyeşilmen, Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz, Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, 2. Basım, Odtü Yayıncılık: Ankara, 2014, s. 22.

²⁰ Julius Adavize Adinoyi, “Causes Of International Conflicts And Insecurities: The Viability And Impact Of Conflict Management Mechanism In International Relations,”https://www.academia.edu/10036496/CAUSES_OF_INTERNATIONAL_CONFLICTS_AND_INSECURITIES_THE_VIABILITY_AND_IMPACT_OF_CONFLICT_MANAGEMENT_MECHANISM_IN_INTERNATIONAL_RELATIONS (Erişim 07.11.2019).

Dolayısıyla bu sistem içerisinde bencil olan devlet, doğası gereği hegemonyasını, gücünü, güvenliğini ve çıkarlarını korumak için birçok yola başvurarak çatışmaya sebebiyet verebilir.²¹

Realist teori çatışma, kriz ve savaşları doğal karşılamakta ve olağan görmektedir, çünkü realizme göre bir devlet ayakta kalmak, kendini korumak ve çıkarlarını maksimize etmek için her şeyi yapabilir. Realist teori, çeşitli dönemlerde dönüşümler geçirmiştir. Bu dönüşümlerle beraber realist teorinin bu alandaki önemli temsilcileri incelenecektir.

İngiliz bir filozof olan ve fikirleri ile realizmin temellerini oluşturan Thomas Hobbes, insanların bencil bir yapısının olduğunu vurgulayarak, insanların devamlı bir savaş ve çatışma hali içerisinde olabileceklerini belirtmiştir. Hobbes'un ortaya attığı, uluslararası ilişkiler literatürün de ve özellikle realist teori içerisinde, önemli bir yere sahip olan “doğa durumu” kavramı, birçok savaşın, çatışmanın açıklanmasına ve anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Hobbes, doğa durumu kavramını şu şekilde açıklamaktadır; insanlar doğuştan eşit bir yapıda değillerdir, veyahut eşit olsalar bile aynı şeyi istediklerinde ortaya bir rekabet ve çatışma halinin çıkması, çok yüksek bir ihtimaldir. Dolayısıyla insanlar, birbirlerinin istedikleri şeyleri elde etmek için, birbirlerini tehdit edecek ve birbirlerinden korkacaklardır, aynı zamanda kimse güven içinde olmayacaktır.²² Bu güvensiz ve kaos halindeki doğal durumda Hobbes, devlet olgusundan bahsetmiş ve insanları bu karmaşadan kaostan kurtaracak şeyin devlet olduğunu, bireylerin güvenliğini devletin sağlayacağını, onları bu doğa durumunun anarşisinden kurtaracağını belirterek, devletin bireylerin haklarını, can güvenliklerini temin edebilecek bir güç olduğunu vurgulamıştır.²³

²¹ Sheriff F. Folarin, “Types and Causes of Conflict,” <http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/3241/1/Folarin%2025.pdf>, (Erişim 07.11.2019), p. 9.

²² Mehmet Keyik, Mehmet Seyfettin Erol, “Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 1, (Ankara 2019), s. 16.

²³ Thomas Hobbes, Leviathan, çev. Semih Lim, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992), s. 127.

Hobbes, devletin bireyler için kurtarıcı bir güç olduğunu belirtmesine rağmen, bir dünya devletinin söz konusu olamayacağını da altını çizmiştir. Devletin bireyler arasındaki kaosa son verse de uluslararası sistemde var olan anarşik yapıyı değiştiremeyeceğini vurgulamıştır. Hobbes, sistemin anarşik yapısından dolayı, devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak için güçlü olmak zorunda olduklarını, bu güvenliği bazen anlaşmalarla gerçekleştirirken, bazen tehditkâr bir durumla karşılaştıklarında, uluslararası hukuku çiğneyerek²⁴ gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.

Hobbes'un argümanları birkaç cümle ile toparlanılacak olursa; Hobbes, insanların bencil, kavgacı yapılarını sınırlayacak, her insanı birbirinden koruyacak, bir devlet yapısı olması gerektiğini savunmakta, fakat bu devlet yapısının uluslararası sisteme uygulanamayacağı ve bir dünya devleti olamayacağı görüşündedir. Dolayısıyla anarşik uluslararası sistemde, devletler tehlike altında olmakla birlikte, her devletin kendi güvenliğini, çıkarlarını koruması çatışmaların, savaşların meydana gelmesine sebep olabilmektedir.

Realist teorinin bir başka önemli teorisyeni olan Hans Morgenthau da insan doğasının bencil ve çıkarıcı olduğundan bahsetmesinin yanı sıra özellikle güç kavramı üzerinde durmaktadır. Morgenthau'ya göre, güç kavramı hem devlet içerisinde hem de uluslararası sistem de çok önemli bir unsur olmasının yanında, uluslararası alanda uygulanan tüm politikalar da gücü elde etmek içindir.²⁵ Morgenthau, bir devletin uzun süre kendi içersin de barış ve özgürlük içinde yaşayabilmesinin, bazen silahlı müdahalelerle sağlanabileceğini belirtmiştir. Bütün devletlerin nihai amacının güç olduğunu belirten Morgenthau, devletlerin bu gücü elde etmek için her politikaya başvurabileceklerini, eğer bir devlet gücü elde etmek için çabalamazsa, bağımsızlığını kaybetme ihtimalinin olduğunu altını çizmiştir.²⁶ Uluslararası sistemi tanımlarken çıkarlar konusuna da dikkat çeken Morgenthau'ya göre, çıkarları korumak aynı zamanda gücü de elde etmekle alakalıdır. Bu yüzden Morgenthau uluslararası sistemi,

²⁴ Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, (London: Pearson Education Inc., 2012), p. 48.

²⁵ Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations The Struggle For Power And Peace*, (New York: Alfred A. Knopf Inc, 1948), p. 13.

²⁶ Kenneth N Waltz ve George H Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982,) s. 99.

çatışan çıkarların alanı olarak tanımlamış ve bütün devletlerin kendi çıkarları, güvenlikleri ve varlıkları için, güç peşinde olduklarını belirtmiştir.²⁷

Realist akımın diğer bir teorisyeni olan Kenneth Waltz “*Man, the State and War*” isimli çalışmasında, savaşları ve çatışmaların nedenlerini üç imge üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Waltz’un ilk imgesi olan insan doğası ve insan davranışları imgesine göre, savaşların insan doğasının bencilliğinden, yanlış yönlendirilen agresif dürtüler ve aptallıktan kaynaklandığından, geriye kalan sebeplerin ise bunlar ışığında yorumlanması gerektiği ele alınmıştır.²⁸ Waltz, ikinci imgede devletlerin iç yapısını ele alarak, bir devletin içerisinde sorunlar var ise halk memnuniyetsiz ve iç çatışmalar, başkaldırı söz konusu ise devletin içerdeki sorunları yok etmek için, barışı getirebilecek bir savaş gerçekleştirebileceği üzerinde durmaktadır. Diğer bir deyişle devlet, dışardan bir düşmana karşı, ortak bir amaç içerisinde birlik ve beraberlik mesajı ile iç huzuru sağlamaya çalışabilir ve bu durum da uluslararası sistemdeki savaşların sebeplerinden biri olabilir.²⁹

Devletlerin insan doğası gibi çıkarıcı bencil doğalarından dolayı savaş çıkarabilecek bir yapıda olduklarını³⁰ belirten Waltz’un, üçüncü imgesi ise uluslararası sistem olmuştur. Uluslararası sistemi ve uluslararası anarşi kavramlarını ele alan Waltz, sistemin bir anarşi içerisinde olduğunu ve bu anarşide devletlerin kendi çıkar ve güvenliklerini her şeyin önüne koyacaklarını belirtmiştir.³¹ Waltz’a göre ortaya çıkan çatışmaların pek çoğu, devletlerin uluslararası sistemde bencilce davranışları, kendi isteklerini gerçekleştirmek için, hukuksal kuralları bile göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca devletler vatandaşlarının haklarını koruyacaklarını garanti ederken, devletlerin haklarını koruyacak bir sistem yoktur, dolayısıyla bu durum da savaş ve çatışmaların etkili sebeplerindendir.³² Realizm, güç ve güvenliği merkezine alan bir teori olduğu için savaşlara, çatışmalara olağan bakmakta, devletlerin çıkarlar

²⁷ Viotti and Kauppi, p. 51.

²⁸ Kenneth N. Waltz, *Man, The State and War*, (New York: Columbia University Press, 1959), p. 16.

²⁹ Waltz, *State*, p. 81.

³⁰ Viotti and Kauppi, p. 99.

³¹ Waltz, *State*, p. 160.

³² Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, (London: Addison-Wesley Company Inc, 1979), p. 168.

ve güvenliğe erişebilmek için savaş ve çatışmalara girmelerini doğal karşılamaktadır. Çatışmayı daha farklı bir bakış açısıyla değerlendiren bir diğer teori olan Liberalizm ise daha çok birey merkezli bir teori olup çatışmaların, savaşların önlenebileceğini savunmaktadır.

Liberalizm, realizmden farklı olarak, çıkarlar için savaşları değil, barışı ön görmektedir. Liberalizme göre, insan veya devletler ortak çıkarlar etrafında birleşebilirse, çatışmalar engellenebilir. Çıkarlar etrafında toplanan aktörler, barış ve çıkarlara göre hareket etmenin, çatışma ve savaş halinden daha faydalı olduğunu görüp, bu yönde hareket edebilir, dolayısıyla da uzun vadede iş birliklerine girebilirler. Liberal teorinin önemli teorisyenlerinin duruma bakış açıları incelenirse durumu daha iyi kavranabilir.

Liberalizmin önemli temsilcilerinden olan John Locke, bireyi öncelikle ele alarak önemli olan şeyin, bireyin hakları ve güvenliği olduğunu vurgulamıştır. Hobbes ‘doğa durumu’ kavramında her insanın bencil olduğunu kendi çıkarları için çabalayacağından ve başkasına zarar vermekten çekinmeyeceğinden bahsederken, Locke ise bunun tersine ‘doğa durumu’ kavramına farklı bir bakış açısı getirmiş ve bir doğa yasasının olduğunu, bu yasanın kaynağının da akıl olduğunu belirtmiştir. Doğa yasasında herkesin eşit olduğunu kimsenin diğerinin hayatına, özgürlüğüne ve mülkiyetine zarar vermemesi gerektiğini³³ belirten Locke, devletin doğa yasasındaki gerekliliğini ise şu şekilde açıklamaktadır; doğa yasasının bir gereği olarak, bir insan diğerine zarar verdiğinde, zarar gören taraf karşı tarafı cezalandırabilir ama insanlar duygusal varlıklar oldukları için, bazen verilen cezalar da aşırıya kaçılabilir. Bu durum da beraberinde sonu olmayan bir savaş halini getirebilir.³⁴ Dolayısıyla bu aşamada, vatandaşlarının seçimi ile oluşturulan bir siyasi yapı olan devlet mekanizması, bireyleri bu savaş halinden uzaklaştırabilir, vatandaşlarının özgürlüklerini, haklarını ve aynı zamanda mülkiyetlerini de koruyabilir. Fakat devlet, bu kontrolü hakkı ile adaletli bir şekilde gerçekleştiremezse, savaş hali devam edebilir ve bu durum devleti

³³ John Locke,” Two Treatises of Government,” <https://www.yorku.ca/comninel/courses/3025pdf/Locke.pdf> (Erişim 09.11.2019), p. 107.

³⁴ Christopher Krzysztof Lazarski, “John Locke’s State Of Nature And The Origins Of Rights Of Man,” <https://www.scribd.com/document/435631030/Lockes-State-of-Nature-and-the-Origins-of-Rights-of-Man> (09.11.2019), p. 51.

bir yok oluşa sürükleyebilir.³⁵ John Locke, aslında savaş durumunu bir nevi başarısız sınırlı devletin, başarısız politikalarına bağlayarak, insanların doğa durumundayken savaş durumuna geçebileceğini, fakat devletin bu durumu düzeltmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakat devletin organları bu konuda yeterli derecede çalışmazsa, savaş ve çatışma durumunun da devam edebileceğinin altını çizmiştir.³⁶

Liberal teorinin diğer bir önemli teorisyeni olan ve ortaya “demokrasiler çatışmaz” görüşünü atan Immanuel Kant ise demokrasi ile yönetilen toplumların genel olarak aynı görüşlere sahip olduklarını, ortak prensip ve ahlaki değerleri taşıdıklarını belirterek, bu devletlerin birbiri ile savaşma ihtimalinin, totaliter ve baskıcı devletlere göre daha düşük olduğunu vurgulamıştır.³⁷ Ayrıca Kant, demokrasi ile yönetilen devletlerin ortak bir iş birliği içerisinde olabileceklerinin yanı sıra, karşılıklı saygı ile barışçıl ilişkiler tesis edebileceklerini, aynı zamanda da sorunlarını çözerken askeri yöntemleri kullanmaktan ziyade, iletişim kurarak uzlaşma yollarını tercih edeceklerini belirtmiştir.³⁸

Immanuel Kant, bu görüşlerinin dışında dünyada kalıcı bir barış olabileceğine dair görüşler de ortaya atarak, sonsuz barışı mümkün kılacak şeyin devletlerin yönetim şeklinin cumhuriyet olmasına bağlamıştır. Kant durumu şu şekilde açıklamaktadır; cumhuriyet rejimlerinde halkın rızası gözetilmesi dolayısıyla savaşa da barışa da bu rejimlerde genel olarak halk karar vermektedir. Böyle bir durumda halk kendi güvenliği ve ülkesinin güvenliği söz konusu olmadıkça, savaş kararının alınmasını istemeyecek ve bu nedenle de bu ülkelerde savaş kararı almak kolay olmayacaktır.

Cumhuriyetle yönetilen ülkelerde durum böyleyken, bu durumun aksine cumhuriyet yönetimi ile yönetilmeyen ülkeler de ise savaş kararı yöneticilerin iradesine

³⁵ Hüseyin Arslan, “John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme,” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Isparta 2013), C. 1, S. 17, s. 199.

³⁶ a.g.e., s. 199-200.

³⁷ Binnur Özkeçeci Taner, “Demokratik Barış”, Güvenlik Yazıları Serisi, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/DemokratikBaris_BinnurOzkececiTaner_v.1.pdf (Erişim:11.11.2019), s. 2.

³⁸ Fatih Balcı, “Do Democracies Promote Peace In The Lights Of Democratic Peace Theory?”, International Journal Of Human Sciences, V. 8, I. 1, <http://www.insanbilimleri.com/en> (Erişim 11.11.2019) p. 731.

bırakılmasından dolayı, yöneticiler çok küçük nedenlerden dahi büyük savaşların çıkmasına sebep olabilirler.³⁹ Kant, sonsuz barış için, sadece devletlerin yönetim şekillerinin cumhuriyet olmasının yeterli olmayacağını, aynı zamanda barış olduğunda orduların dağıtılması gerektiğini de belirtmiştir. Ayrıca hiçbir devletin, diğer devlet ya da devletlerin anayasasına veyahut hükümetine zorla bir müdahalede bulunmamasının, hayati derece de önemli olduğunun altını çizmiştir.⁴⁰

Liberal teoriye göre, uluslararası sistemde devletler tek başat aktör değildir, devletlerden başka birçok etkili aktör bulunmaktadır. Bu görüşü savunan teorisyenlerden biri olan John Burton, uluslararası sistemde devletlerin yanında birçok aktörün olduğunu, bu aktörlerin çeşitli yanları olan ticari, dini gruplar olabileceğini belirtmiştir.⁴¹ Yeni çok merkezli dünyadaki ilişkiler, devletler dışındaki ticari, dini, sosyal gruplar sayesinde daha çok ilerleme ve gelişim gösterdiğinden, herhangi bir ülkede meydana gelen savaş, çatışma gibi eylemler daha çabuk yayılmakta ve etkileri daha çabuk bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Burton, bu durumdan yola çıkarak realistlerin, ülkelerin sadece diğer ülkelerle ilişki kurabilir anlayışını reddetmiş devletlerin devlet dışı aktörlerle de ilişki kurabileceğini, iş birliğine girebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Burton, dünya toplumu kavramının uluslararası ilişkilerde etkili bir kavram olabileceğinden de bahsetmiştir.⁴²

Uluslararası sistemde devletler dışında aktörlerinde olduğu görüşünü savunan liberal teorinin önemli teorisyenlerinden Robert Keohane ve Joseph S. Nye, yaptıkları çalışmalarda ortaya ‘ulusaşırılık (transnationalism) ve karmaşık karşılıklı bağımlılık’ gibi iki önemli kavram ortaya atmışlardır. Ulaşırılık kavramıyla, dünyada sadece devletlerin olmadığı, çok uluslu şirketlerin ve çeşitli örgütlerin de olduğu vurgulanmıştır. Devlet dışı aktörler arasındaki ilişkilerin gelişmesi ile, iş birliği ve

³⁹ Immanuel Kant, Perpetual Peace: A Philosophical Sketch, 1795, http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Kant/Immanuel%20Kant,%20Perpetual%20Peace_.pdf (Erişim 11.11.2019), p. 4.

⁴⁰ Immanuel Kant, Perpetual Peace A Philosophical Essay, çev. M.Campbell Smith, M.A., New York: The Macmillan Company, 1795, p. 113.

⁴¹ John W. Burton, World Society, (London: Cambridge University Press, 1972), p. 21.

⁴² Viotti, and Kauppi, p. 143.

çıkar ilişkilerinin de gelişerek, aktörler arasında karmaşık karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kazanıldığı belirtilmiştir.⁴³

İş birliğine özellikle vurgu yapan teorisyenler, dünyanın yeni bir döneme girdiğini ve askeri gücün değerini yitirerek bireyler, örgütler, devletler arasında ekonomik, sosyal ilişkilerin geliştiğini ve bu durumun da beraberinde güçlü iş birliklerini getirdiğinden bahsetmişlerdir. İşbirliklerinin çatışma ve savaşları da etkileyeceğinden bahseden bu teorisyenler, devletlerin birbirlerine iş birlikleri ile bağlı olduğu sürece, bu durumun getirilerini kaybetmemek için, savaş ve çatışma ihtimallerini düşünmek istemeyeceklerinin de altını çizmişlerdir.⁴⁴

Uluslararası çatışmalara, savaşlara ekonomi ve ticaret açısından bakan liberal teorisyen Richard Cobden, serbest ticaretin barış üzerinde önemli etkileri olduğunu iddia ederek, ortaya çıkan birçok savaşın altında devletlerin merkantilist hedeflerine ulaşma isteğinin yattığını belirtmiştir. Cobden, serbest ticaretin devletlere ulusal servetlerine ulaşmaları için daha barışçıl ve uzun vadeli yollar sunduğunu dolayısıyla, devletlerin de büyük maliyeti olan savaş ve çatışmaları tercih etmeyeceklerini öne sürmüştür. Bu görüşlerinin yanı sıra Cobden’a göre serbest ticaret arttıkça ve dünya üzerinde geliştikçe, halklar arasındaki iletişim de artacak ve genişleyecektir. Dolayısıyla dünyanın farklı yerlerinde meydana gelen savaş, çatışma vb. silahlı eylemler, dünyanın geri kalanı tarafından da bilinecek ve bu duruma göre diğer aktörler tarafından tepkiler, eylemler gerçekleştirilecektir.⁴⁵

Liberalizm, anlaşmazlıklar için savaş ve çatışmadan daha farklı yollar olabileceğini vurgulayan bir teori olmasının yanı sıra, insanlar ve ülkeler arası iş birliğinin mümkün olabileceğini, bu iş birliğinin de beraberinde barışı getirebileceğinden bahseder. Buna ek olarak liberalizm demokrasilerin barışı destekleyeceklerini, uluslararası sistemin

⁴³ Joseph S. Nye, Jr. and Robert O. Keohane , “Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization”, V. 25, N. 3, Transnational Relations and World Politics (Summer, 1971), p. 331. <http://www.jstor.org/stable/2706043>

⁴⁴ Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, C. 12, S. 46, s. 89.

⁴⁵ Viotti and Kauppi, p. 135.

demokratik devletlerle birlikte barışçıl, huzurlu ve hukuka dayalı bir düzen içerisinde olabileceğini belirtir.

Realizm ve liberalizmden sonra çatışmaların sebeplerine farklı açıklamalar getiren teorilerden biri olan Marksizm'in özü, kapitalist düzen, işçi kesimi ve sınıf farklılıklarına dayanmaktadır. Marksist teorinin öncülerinden olan Karl Marx'a göre, uluslararası sistemdeki çatışmaların en büyük sebebi sistemin anarşik olması değil, var olan kapitalist düzen ve insanlar arasındaki sınıf eşitsizliğidir.⁴⁶ Uluslararası sistemdeki hâkim aktörler ekonomik olarak refah içindeyken, ekonomik ve sınıfsal olarak daha alt seviyede olan aktörler, maddi ve manevi olarak büyük zorluklar içerisinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bu durumdaki eşitsizlik devlet içi çatışmaların da uluslararası çatışmalarında ana sebeplerindendir.⁴⁷

Çatışmalar üzerinde ekonomik sebeplerin etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçek olmasıyla birlikte, bu durum sadece ekonomik sebeplerin çatışmalara sebebiyet verdiği anlamına da gelmemektedir. Çatışmanın karmaşık bir yapısı olmasından ve çok farklı bakış açılarını bünyesinde bulundurmasından dolayı, bu çalışmada "çatışma" terimi tanımlarken dahi birçok tanıma yer verilmiştir. Dolayısıyla bu kadar karmaşık ve birçok tanımı olan çatışma teriminin sebebini, ekonomik faktörlere veya sınıfsal eşitsizliklere bağlamak, terimi anlamak için yetersiz kalacaktır.

Çatışmaların nedenlerini farklı boyutta inceleyen bir teori olan Konstrüktivist teori ise diğer teorilerden farklı olarak çatışmaların sebeplerini sosyal hayatta aramaktadır. Merkezine aldığı kimlik, söylem, kültür, yapı ve çıkar gibi kavramlar üzerinden uluslararası sistemi açıklamaya çalışmakla birlikte, çatışma ve savaşların nedenlerini de bu kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Konstrüktivist teori, realizm, liberalizm gibi sadece güç, güvenlik, iş birliği vb. alanları dikkate almamış, bu alanların doğruluğunu yadsımayarak, bu kavramlarla beraber sosyal alandaki

⁴⁶ Regina Buecker, Karl Marx's Conception of International Relations, <https://giis.journals.yorku.ca/index.php/giis/article/viewFile/35211/31930> (Erişim 14.11.2019) p. 52.

⁴⁷İdris Güçlü,"Karl Marx And Ralf Dahrendorf: A Comparative Perspective On Class Formation And Conflict", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 9 S. 2, (Eskişehir: 2014), s. 154.

faktörlerinde dikkatle incelenmesi gerektiğini belirtmiş, “çatışma” terimini klasik teorilerden farklı bir bakış açısı ile incelemiştir.⁴⁸

İnşacı teorisyenler, “Konstrüktivist” teorinin ana kavramlarından olan algı ve söylem kavramları üzerinden çatışmayı açıklamaya çalışarak, aktörlerin bazen birbirlerinin hareketlerini yanlış anlayabileceklerini ve bu algılamadan, tehdit ediliyormuş hissine kapılabileceklerini belirtmişlerdir. Dolayısıyla söylemlerdeki sert tavırların ve keskin konuşmaların tehdit ediliyormuş hissini arttırmasıyla, aktörün bu duruma karşı önlem alabileceğini, alınan önlemin ise karşı tarafta da bir tehdit hissi oluşturabileceğini, bu durumda sonu gelmeyen bir önlem sürecine sebep olabileceği, üzerinde durmuşlardır.⁴⁹

Tehdide karşı, karşılıklı önlem alma sürecinin en iyi örneklerinden biri olan, 1947 yılında başlayıp 1991 yılında sona eren soğuk savaş döneminde, ülkelerin liderlerinin sert söylemleri, devletlerin tehdit ediliyormuş düşüncesine kapılmalarına sebep olmuş ve böylece sonu gelmeyen bir silahlanma yarışının da fitili ateşlenmiştir. Ülkelerin bu silahlanma yarışı arttıkça tedirginlikleri, güvensizlik hisleri de iyice artmış ve dünya uluslararası sistemde her an büyük bir savaş çıkacakmış hissi ile, yaklaşık kırk beş yılını gergin, tedirgin ve korku içinde geçirmiştir.

Kimliklerin oluşturulduğundan bahseden Konstrüktivist teorinin önemli teorisyenlerinden biri olan Alexandre Wendt’e göre, kimlikler ve çıkarlar birbirine bağlı ve birbirini besleyen kavramlardır. Olumlu ve olumsuz kimliklendirmeden bahseden Wendt, bu terimleri şöyle açıklar; eğer olumlu kimliklendirme söz konusu ise aktörler diğerinin refahını düşünebilir, fakat olumsuz kimliklendirme söz konusu ise aktör sadece kendi çıkarlarını gözetebilir.⁵⁰ Konstrüktivizm’in önemli kavramlarından biri olan yapı kavramı ise aktörler arasındaki beklentiler, bilgiler

⁴⁸ Sezgin Kaya, Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi C. 63 S. 3, s. 100.

⁴⁹ Sirin Bernshausen, “Thorsten Bonacker, A Constructivist Perspective on Systemic Conflict Transformation”, https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Books/Book_Nonlinearity_Chapters/sc_t_book_2011_Bernshausen.pdf (Erişim 15.11.2019) s. 29.

⁵⁰ Alexander Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, The American Political Science Review, V. 88, N. 2, (1994), p. 386.

veyahut karşılıklı bir şekilde paylaşılan anlayış şeklinde tanımlanmıştır. Teori, yapıya büyük bir önem atfederek, yapının uluslararası sistemdeki aktörlerin arasındaki ilişkinin doğasını, bu ilişkinin iş birliği içerisinde ya da çatışmacı olmasını, yapının belirlediğinin üzerinde durmuştur.⁵¹

Çatışmanın nedenleri teoriler bakımından ele alındığında, birçok perspektifin ortaya çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla çatışma ne güç, güvenlik ve çıkar ilişkisine bağlanabilir ne de kimliklere, iş birliklerine bağlanabilir, her çatışma kendi nedenini taşımakta ve her çatışma kendi içerisinde özel olmaktadır. Jeong çatışmaların büyük çoğunluğunun temelinde farklı değerlerin, farklı kimliklere sahip olunmasının, güç mücadelesinin ve çıkar çatışmalarıyla, ihtiyaçların bulunduğu bahsetmiştir.⁵² Dolayısıyla bir çatışmanın onlarca sebebi olabileceği görülmektedir, bu çalışmada çatışmanın sebeplerini siyasal, sosyal ve kültürel, ekonomik, psikolojik, etnik ve dini sebepler başlıkları altında toparlayarak incelemek, çatışmanın nedenlerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.2.1. Siyasal Nedenler

Çatışmaların önemli nedenlerinden biri olan siyasal sorunlar, bazen büyük çapta çatışmalara, iç savaflara gibi yol açabilmektedirler. Siyasal sebeplere dayanan çatışmalar oldukça karmaşık bir yapıdadır, öyle ki bu tarz çatışmaların tarafları bilerek, isteyerek de bu çatışmaları yıllarca sürdürebilirler. Bazen otoritenin sürdürdüğü bir takım politik uygulamalar, bazen de otoriteye karşı oluşturulan tepki ve davranışlar, bu tarz çatışmaların sebebi olabilmektedir.

Çatışmaların siyasi nedenlerinden biri de net bir tanımı olmayan ve karmaşık bir yapısı olan siyasal şiddettir. Ayyash, siyasal şiddetin bir paradoks olduğunu belirtirken, şiddet ve siyasetin birbirinin tersi olduklarını, aynı zamanda da birbirlerini yok etme eğiliminde olduklarının altını çizmiştir.⁵³ Siyasal şiddetin, siyasi amaçlar için oluşturulduğu bilinmekle birlikte, siyasal şiddetten bahseden Gurr, bu kavramda

⁵¹ Kaya, s. 101.

⁵² Jeong, Understanding, p. 7.

⁵³ Mark Muhannad Ayyash, "The paradox of political violence, European Journal of Social Theory", V. 16, I. 3, (Canada: 2013), p.343.

özellikle rejimlere karşı olan saldırılara ve siyasal şiddet ile terörizmin birbirini beslediğine dikkat çekmiştir.⁵⁴ Başka bir siyasal şiddet tanımında ise siyasal şiddet, “amacı, yöneldiği hedefler, seçtiği kurbanlar, çevreleyen şartlar, yerine getiriliş biçimleri ve sonuçları itibarıyla siyasal önemi haiz olan ve karışıklık yaratan, hasara uğratan ve zarar veren eylemler” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁵

Siyasal şiddet zaman zaman artış gösterebilir, bu durum genellikle devletlerin maddi veya otorite olarak zayıfladığı dönemlerle doğru orantılıdır. Özellikle otorite olarak zayıflık yaşayan devletler, maddi zayıflığın getirdiği krizleri, öfkeyi yönetemeyebilir, bu durum da devletin içerisinde büyük çatışmalara sebebiyet verebilir. Bu durumun yanı sıra maddi olarak zayıflığa düşen devletler, sosyal kaoslar da yaşayabilir ve bir süre sonra çeşitli isyanlarla da karşılaşabilirler.⁵⁶ Zayıf devletlerde şiddet olayları bazen kaçınılmaz bir durum olabilir, hatta bu şiddet olayları silahlı çatışmalara ya da terör saldırılarına veya sistematik bir şekilde, terörizme kadar varabilir. Devletin otoritesindeki boşluktan yararlanan bireyler veya gruplar, kendi çıkarları için silahlanabilir, kendi otoritelerini kurmak isteyebilirler, dahası bu amaç uğruna etnik, dini veya ekonomik faktörleri de kullanabilirler.⁵⁷

Çatışmaların diğer bir siyasi nedeni de zayıf kamu kurumları ve meydana gelen yolsuzluklardır. Zayıf devletlerin kamu kurumları üzerindeki güçleri, kontrol kapasiteleri yeterli olmayabilir, bu durumda beraberinde zayıf kamu kurumlarını getirebilir. Genellikle otoriter devletlerde kurumsallaşmanın zayıf olmasından dolayı, kamu kurumlarındaki uygulamalarda liyakatsizlikler veya hizmet güvenliğinde çeşitli sorunlar meydana gelebilir. Bu sorunları bastırmak için hükümetler, şiddete başvurabilir ve bu durumda şiddetli çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olabilir.⁵⁸

⁵⁴ Monty G. Marshall and Ted Robert Gurr, “Peace And Conflict: A Global Survey Of Armed Conflicts”, (USA: Self-Determination Movements, and Democracy, Center for International Development & Conflict Management, 2005), p. 64.

⁵⁵ Harold L. Neburg, Political Violence: The Behavioral Process, Aktaran: Yusuf Furkan Şen, Şiddet, Siyasal Şiddet ve Terör, ed. Dr. Salih Zeki Haklı, Radikalleşme Şiddet ve Terörizm, Polis Akademisi Yayınları, (Ankara, 2018), s. 29.

⁵⁶ Ho-Won Jeong, Conflict Management and Resolution, (New York: Routledge, 2010), p. 109.

⁵⁷ Edward Newman, “Weak States, State Failure and Terrorism, Terrorism and Political Violence”, (England: Routledge, 2007), p. 475.

⁵⁸ Newman, p. 465.

Çatışmaların siyasi sebeplerinden biri olan yolsuzluk, genel olarak sivil toplum kurumlarının gelişmesini negatif yönde etkileyen ve devletin zayıflamasına, otoritesinin zedelenmesine yol açan, aynı zamanda güvenlik sorunlarını da beraberinde getiren eylemlerdir.⁵⁹ Çatışmaların yıkıcı etkileri düşünüldüğünde, devletin kaynakları dağıtılırken adil ve ölçülü olması, hayatı derece önemlidir. Aksi takdirde belirli bir grubun öne çıkarılması, kaynaklardan veya hizmetlerden eşit şekilde faydalanamama halk arasında ciddi sorunlara yol açabilir, halkın devlete karşı güvenini kırabilir, bu durum da beraberinde şiddeti ve çatışmaları getirebilir.⁶⁰

Ayrıca ayrımcı siyasi kurumların varlığı ile devlet sistemi, bütün vatandaşlarına eşit şekilde davranmayarak, bazı grupları ön plana çıkmasına sebep olabilir. Örneğin sistemde bazı gruplara devlet kurumlarında fazlası ile yer veya iş imkânı verilirken, veya siyasi alanlarda kendilerini daha iyi ifade etme imkânı sağlanırken, bazı grupların bu alanlarda çeşitli engellerle karşılaşması, grupların sisteme karşı güvensizlik ve öfke duymalarına ve beraberinde de şiddete başvurmalarına sebep olabilir.⁶¹ Devletlerin ulusal ideolojilere sahip olması diğer bir deyişle, milliyetçilik gibi ideolojilerle devletin belirli bir kimlik grubunu desteklemesi ve diğer gruplar üzerinde baskılar kurması, veyahut diğer kimlik gruplarını asimilasyona zorlaması, bu kimlik gruplarına dışlayıcı ve ayrımcı davranması, çatışmayı kaçınılmaz kılabilir.⁶² Çatışmaların bir başka siyasi sebebi olan Elitler veya yönetici kesim, devlet içerisinde meydana gelen sorunları, kendi çıkarlarına ulaşabilmek amacıyla yönetmeye çalışabilir. Bu amaçla toplumun temel dinamiklerini kullanabilir ve diğer kesimleri bu konuda yönlendirebilirler. Bazen etnik kimliği, bazen sosyal hassasiyetleri kullanıp toplumu manipüle ederek, çatışmaların meydana gelmesine sebep olabilirler.⁶³

⁵⁹ Marshall and Gurr, p. 56.

⁶⁰ Folarin, p. 9.

⁶¹ Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Rise Of Ethnic Nationalism, Intra-State Conflicts And Conflict Resolution”, Tesam Akademi Dergisi, C. 5 S. 1, (Bursa 2018), s. 16.

⁶² Efegil, s. 23.

⁶³ Monty G. Marshall, Third World War System, Process, And Conflict Dynamics, (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 1999), p. 29-30.

1.2.2. Sosyal ve Kültürel Nedenler

İnsan, sosyal bir varlık olması dolayısıyla diğer insanlarla iletişim içerisine girip, ilişkiler geliştirmeye ve içerisinde bulunduğu toplumu anlamlandırmaya çalışarak, bu toplumun kurallarına uyum sağlayamaya çalışmaktadır. Toplum içerisindeki din, dil, ırk, kültür gibi birçok kavramın insanı etkilemesiyle insanlar, bu kavramlar çerçevesinde gruplaşmalar oluşturabilmektedir. Bu gruplaşmalar, toplum içerisinde biz ve öteki kavramlarını ortaya çıkararak, kendinden olmayanı ötekileştiren bir sistemin oluşmasına sebep olur. Dolayısıyla insanlar arasında keskin çizgilerin ortaya çıkması, kendinden olmayan için tehlike arz eden grupları ortaya çıkarabilir. Bu tarz gruplar sistem içerisinde istediklerini elde etmek veya dikkat çekmek için, intihar eylemleri, bazı stratejik noktalara saldırılar gibi, birçok eyleme başvurabilirler.⁶⁴

Çatışmaların sosyal-kültürel sebeplerden biri de devletin vermek ile yükümlü olduğu⁶⁵ temel haklardan biri olan eğitim hakkının engellenmesi, veyahut sistemin bazı grupların eğitim hakkını sağlarken, bazı grupları bu haktan yoksun bırakmasıdır, bu durum toplumda ciddi problemler oluşturabilir.⁶⁶ Eğitim hakkı alanındaki bir diğer husus ise anadilde eğitim alma hakkıdır. Bir ülkenin vatandaşları farklı etnik, dini veya kültürel yapıya sahip ise ülke, vatandaşlarının isteklerine ve ihtiyaçlarına göre cevap vermeli, kendi dillerini konuşmak veya anadillerinde eğitim hakkı istenildiğinde bu hak tanınmalıdır. Baskı, zorlama, asimile etme gibi politikalar, toplumda hoşnutsuzluk yaratabilir veya azınlıkların kendilerini güvensiz hissetmelerine sebebiyet verebilir. Dolayısıyla da toplumda huzursuz ve çatışmalı bir durum ortaya çıkabilir.⁶⁷

Toplumsal düzendeki “değer” kavramı, çatışmaya sebep olabilecek bir başka sebeptir. Bu durum şöyle açıklanabilir; her toplum, her grup kendine özgü kurallara, ahlaki

⁶⁴ Efegil, s. 24.

⁶⁵ UNICEF, A Human Rights-Based Approach To Education For All A Framework For The Realization Of Children’s Right To Education And Rights Within Education, United Nations Children’s Fund/ United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization, 2007, p. 39-40. https://www.unicef.org/publications/files/A_Human_Rights_Based_Approach_to_Education_for_All.pdf

⁶⁶ Efegil, s. 24.

⁶⁷ İdris Şahin, “A look at mother tongue education in the context of the right to education”, Educational Research and Reviews, V. 13, I. 9, (2018), p. 348.

normlara, değerlere sahiptir. Diğer gruplar, kişiler veya devlet tarafından bu değerlere karşı saygısızlık, saldırı veya rencide edici söylemler söz konusu olduğunda, bu durum toplumda veya gruplar arasında kin ve nefrete dönüşebilir, tarafların birbirlerine düşmanlık beslemelerine ve zamanla çatışmalara yol açabilir. Değerler, bir bakıma insan yaşamının özü olmasıyla birlikte, insana nelerin yanlış olduğunu nelerin doğru olduğunu, bunları ayırmayı ve hayatın nasıl bunlar üzerine inşa edileceğini gösteren rehberlerdirler.⁶⁸ Değerlerin, toplum üzerindeki etkilerine örnek olarak tarih olgusu verilirse; ortak bir tarihi yaşayan, paylaşan insanların bir araya gelme, birbirleriyle paylaşımda bulunma ihtimalleri yüksektir. Aynı geçmişi paylaşan, aynı acı ve mutluluklara şahit olan insanlar, birbirlerine daha yakın hisseder ve bu durum, devamında onların bir taraf olmasına, bir grup oluşturmaya sebep olur. Bu gruplar kendilerine, geçmişlerine dair sözlü veya fiziksel olarak negatif bir yaklaşım gördüklerinde, bir grup olarak karşılık verebilirler. Bu yüzden çatışmalar ele alınırken kaynakları, tarihleri ve kültürleri incelenmelidir, çünkü çatışma meydana geldiği toplumun bir parçasıdır ve ondan izler taşır.⁶⁹

İnsanlar arasında doğru iletişim kurulamaması, yanlış anlamalar, tehdit algıları veya insanların, toplumların veya grupların kültürlerine, kimliklerine dair aşağılayıcı tabirler kullanılması çatışmaların sosyal ve kültürel sebeplerinden biridir.⁷⁰ Bernard Mayer çatışmaya sebep olabilecek faktörleri iletişim, değerler, duygular, yapı ve tarih⁷¹ şeklinde sıralamıştır. Bu faktörlerin çatışmaya etkileri incelenirse; ilk olarak iletişim faktörünü ele alınırsa, insanlar olumsuz şartlar altında olduklarında, aralarındaki iletişim ortamdan kaynaklı olarak sert, kırıncı bir hal alabilir veya taraflar arasında iletişimsizlik ortaya çıkabilir. Dolayısıyla bu durum ortaya bir çatışmanın çıkmasını destekleyebilir ya da çatışmaları alevlendirebilir.⁷²

İkinci olarak değerler faktörüne değinilirse; her grup, birey veya topluluk, kendine ait değerlere sahiptirler. Dolayısıyla bu değerler istismar edildiğinde, taraflar durumdan

⁶⁸ Bernard Mayer, *The Dynamics of Conflict Resolution A Practitioner's Guide*, (San Francisco: John Wiley & Sons, Inc, 2000), p. 12.

⁶⁹ Mayer, *The Dynamics*, p. 13-14.

⁷⁰ Efegil, s. 24.

⁷¹ Mayer, *The Dynamics*, p. 9.

⁷² a.g.e., p. 9.

rahatsız olabilir veya bu durumu bir tehdit olarak algılayabilirler, böylece çatışmaya giden süreci başlatabilirler.⁷³ Bir diğer faktör olan duygular; insanların çatışma dönemlerinde veya gergin ortamlarda daha hassas bir yapıya sahip olmalarından dolayı besledikleri duygular, bu ortamlardan dolayı insanların mantıklı hareket etmelerini engelleyebilir. Çatışmayı en çok etkileyen öfke duygusu, bu gergin ortamlardan beslenebilir ve tarafların kontrolden çıkmasını sağlayarak, çatışma için bir sebep oluşturabilir.⁷⁴

Yapı faktöründe ise sosyal, siyasal, ekonomik alanlardaki sorunlar veya eşitsizlikler gibi durumlar, çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedirler.⁷⁵ Son olarak tarih faktörüne değinilirse; birçok çatışmanın altında yatan sebeplerden biri de tarihsel sorunlardır. Tarihsel olaylardan dolayı oluşan kin, nefret, intikam gibi duygular, zamanla şartların değişmesiyle, tekrardan gün yüzüne çıkabilir ve yeni çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olabilirler.⁷⁶

1.2.3. Ekonomik Nedenler

Dünya üzerinde meydana gelen birçok çatışmanın, ekonomik sebepler kaynaklı olduğu bilinmektedir, bu durum özellikle sömürülen toplumlarda çok daha üst seviyelerdedir. Yıllarca sömürüye maruz kalmış ülkelerin, bağımsızlıklarını aldıklarında kendilerini toparlamaları ve var olan kaynakları paylaşmaları kolay olmamıştır. Dolayısıyla toplumda ekonomik sıkıntıların artması, insanların temel ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale gelmesi, toplumda huzursuz ve gergin bir ortama sebep olur.⁷⁷ Bu süreç içerisinde, özellikle yoksulluk yaşayan insanlara devlet tarafından yardım edilmemesi, yoksulluğu azaltıcı veya ekonomik durumu iyileştirici politikaların, eylem planlarının uygulanmaması, insanların birbirine veya devlete karşı

⁷³ a.g.e., p. 12.

⁷⁴ a.g.e., p. 11.

⁷⁵ a.g.e., p. 13.

⁷⁶ a.g.e., p. 14.

⁷⁷ Bernard S. Mayer, *Beyond Neutrality Confronting the Crisis in Conflict Resolution*, (San Francisco: John Wiley & Sons, Inc, 2004), p. 269.

çatışmacı bir tavır takınmasına sebep olabilmektedir, nihayetinde yoksulluk çatışmanın en önemli sebeplerinden biridir.⁷⁸

Çatışmaların güçlü ekonomik sebeplerinden birisi de kaynakların dağıtımında yapılan ayrımcılıktır. Bir ülkenin kaynaklarından belirli bir grup veya azınlık etkin olarak faydalanıyorsa, üst düzey konumlara bu gruplardan kişiler getiriliyorsa, bu durum diğer gruplar veya azınlıklar tarafından öfke ile karşılanabilir. Ekonomik ilerlemesi engellenen birey, grup veya etnik azınlıklar, hakları için mücadele etmeye çalışabilir, dolayısıyla da şiddet yöntemlerine başvurabilirler.⁷⁹

1.2.4. Psikolojik Nedenler

Çatışmaların önemli nedenlerinden biri olan psikolojik sebepler ele alınırsa, öncelikle duygulara yer verilmelidir. Nitekim korku, kin, nefret, öfke, umutsuzluk, kıskançlık, hayal kırıklığı gibi duygular çatışmaların psikolojik nedenlerini oluşturabilir.⁸⁰ Özellikle korku ve nefret duyguları çatışmaların psikolojik nedenlerinin başında gelen duygulardır, soğuk savaş döneminde devletlerin birbirinden korkmasından dolayı, devamlı olarak karşı tarafı engellemek ve kendini güvende hissetmek amacıyla önlem almak istemesi, devletler arasında silahlanma yarışını başlatan en önemli sebeplerdendir.⁸¹

Ön yargı, kin, nefret ve kutuplaşmalar çatışmaların diğer psikolojik nedenleri arasındadır. Tarih boyunca yaşanan birçok savaş ve çatışma derin izler bırakabilmektedir, özellikle soykırım, etnik temizlik gibi saldırılar, üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen tarafların birbirlerine karşı ön yargılı olmasına ve gelecek nesillere dahi aktarılan kin ve nefrete, kutuplaşmalara sebep olabilir.⁸² Bu duyguların her an

⁷⁸ Abdalla Bujra, “African Conflicts: Their Causes and Their Political and Social Environment”, Development Policy Management Forum, No. 4 (Addis Ababa: 2002, Occasional Paper), p. 38.

⁷⁹ Efegil, s. 23.

⁸⁰ Jeong, Understanding, p. 49.

⁸¹ Ronald I. Fisher, The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution, (New York: Springer-Verlag Inc., 1990), p. 155.

⁸² Vamık D. Volkan, “Politik Psikoloji”, çev. Abdülkadir Çevik, Birsan Ceyhun, (Ankara:Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1993), s.89-90.

canlı kalabilmesi, yeni bir çatışmanın da ortaya çıkmasını olağan hale getirebilmektedir.⁸³

1.2.5. Etnik ve Dini Nedenler

Fransız devriminden sonra ortaya çıkan milliyetçilik akımı, dönemin uluslararası sistemini ve siyasi tabanını güçlü bir şekilde sarsmıştır. Bu akımın ortaya çıkmasıyla imparatorluklar parçalanmış, akabinde ulus devletler ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik akımı beraberinde etnik, dini ve kültürel sorunları da getirmiş ve ulus devletlerin ortaya çıkışı ile tek bir ırk kavramı önem arz etmiştir. İnsanlar aynı etnisiteden olmadıkları insanlar için ayrımcı tavırlar sergileyebilir, sert söylemler, hatta saldırgan tavırlar içerisine girebilir ve birbirlerinin etnik, dini, mezhepsel veya kültürel farklılıklarını ön plana çıkararak, birbirlerini ötekileştirebilirler.⁸⁴

Bu ötekileştirme süreç içerisinde ivme kazanarak çatışmalara, savaşlara sebep olabilecek bir ciddiyet kazanabilir. Etnik ve dini sebeplerden kaynaklanan çatışmalar bireyler veya gruplar arasında olabileceği gibi, etnik azınlık ve devlet arasında da meydana gelebilir.⁸⁵ Özellikle devlet azınlık veya etnik grubun isteklerini görmezden geliyorsa, hedef ve değerlerini önemsemiyor ve azınlıkları inkâr ediyorsa, bu durum etnik gruplar tarafından hoş karşılanmaz ve kendilerini, varlıklarını kabul ettirmeye çalışabilir, bu yolda şiddete başvurabilir ve çatışmalar çıkarabilirler.⁸⁶

Etnik gruplar bulundukları toplumda aidiyet duygusu hissedemeyebilir, var oldukları toplumda diğer gruplarca tehdit ediliyormuş hissine kapılabilirler, bu durum yıkıcı sonuçları olan etnik çatışmalara sebep olabilir. Tarihin en vahim soykırımlarından biri olan Ruanda soykırımında, azınlıkta olmalarına rağmen genel olarak devletin üst mercilerine getirilen, Hutu etnik grubunu alt sınıf olarak gören Tutsi etnik grubu, bir süre sonra çoğunluk olan Hutu etnik grubu tarafından ağır bir soykırıma maruz

⁸³ Efegil, s. 25.

⁸⁴ Hacı Duran, “Ortadoğu’da Simülasyonlar İdeolojiler ve Etnik Aidiyetler”. Reyhan Doğan, Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü, Uluslararası İlişkiler Serisi, (İstanbul: Tasam Yayınları 2015), s. 101.

⁸⁵ Vamık D. Volkan, Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997), s.28-29

⁸⁶ David Carment, Patrick James, And Zeynep Taydas, Who Intervenes? Ethnic Conflict And Interstate Crisis, (Columbus: The Ohio State University Press, 2006), p. 4.

bırakılmıştır. İki hafta gibi kısa bir sürede 250.000 Tutsi'nin öldürülmesi tarihte ki en hızlı soykırım olarak kaydedilmiştir.⁸⁷ Ruanda soykırımını tetikleyen birçok sebep olmasının yanı sıra, bu sebeplerden en güçlüsü gruplar arasındaki etnik farklılığı destekleyerek, bölgedeki çıkarlarını maksimize etmeyen çalışan sömürgecilik sistemidir.⁸⁸

Etno-dinsel bir çatışma örneği olan İrlanda sorununa değinilirse, bahsedilen sorunun içerisinde sömürgecilik faktörünün yanı sıra, dini bir asimilasyon sürecinin de söz konusu olduğu görülmektedir. Etnik çatışmalarda din faktörü önemli bir etki göstermektedir, İrlanda sorununda da bu etkinin boyutlarından ve yıkıcılığından bahsedilebilir. Katolik ve Protestan mezheplerine sahip grupların birbiri üzerindeki baskı ve zorlamaları, birbirlerini yok etme çabaları büyük yıkımlara sebep olmuş ve binlerce insan bu süreçte hayatını kaybetmiştir.⁸⁹

Etnik farklılıklar her toplumda çatışmalara sebep olmayabilir, bu durumda birkaç hassas nokta mevcuttur. Bu noktalara ele alındığında; eğer azınlıklar karışık bir şekilde yaşamıyorlarsa, farklı bölgelerde yaşıyorlarsa bu toplulukların bağımsızlık talepleri daha kolay ve kansasız bir şekilde karşılanabilir. Fakat karışık bir şekilde yaşadıklarında, her etnik topluluk kendi hakimiyeti için çabalayabilir, dolayısıyla bu durumda beraberinde soykırımları, katliamları getirebilir.⁹⁰ Çatışmalarda devletlerin yapısı da büyük önem arz etmektedir, genel olarak demokratik devletler, bahsedilen çatışmanın ortaya çıkış sebepleri ile daha iyi baş edebilmektedirler. Her çatışma krize, savaşa doğru ilerlemeyebilir, İyi demokratik hassasiyete sahip ve bu hassasiyetlerin uygulanmasına özen gösteren devletler, çatışmaları dönüştürebilir, aşabilir hatta bu çatışmaların faydalarını bile ortaya çıkarıp, onlardan yararlanabilirler. Her çatışma yok

⁸⁷ Öncel Sencerman, ed. Hümeysra Dinçer, Ümit Güneş, “1994 Soykırımı Öncesi Ruanda’da Frankofon Kimlik İnşası ve Ruanda Dış Politikasına Etkisi”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- II (Siyaset- Uluslararası İlişkiler- İktisat- Sosyal Politika), 14-17 Mayıs 2015, Kütahya s. 124.

⁸⁸ Carment, James, And Taydas, p. 5.

⁸⁹ Mesut Şöhret, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu “İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/92656> (Erişim 22.11.2019), 2013, s. 45.

⁹⁰ Efegil, s. 22.

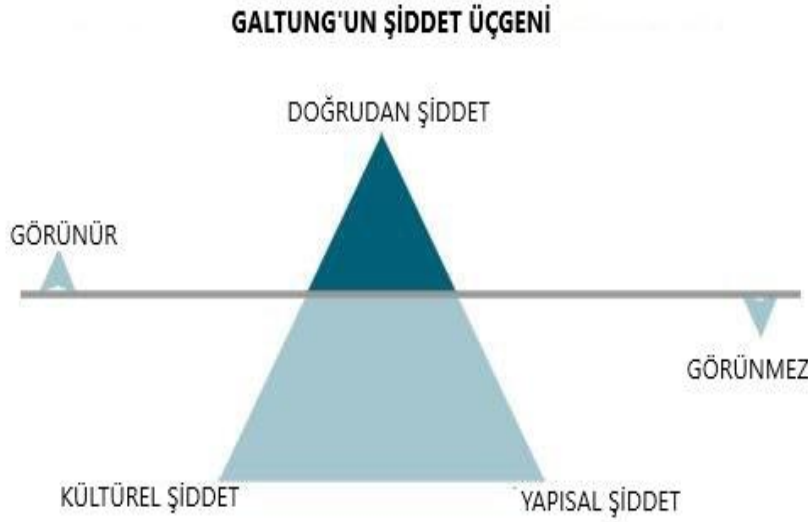
edici bir etki bırakmaz, bazı çatışmalar uygun yöntemler kullanıldığında yararlı ve yapıcı olabilmektedirler.

1.3. Çatışmanın Yapısı ve Türleri

Tanımlaması oldukça güç bir kavram olan çatışmanın, yapısı da bir o kadar komplekstir, her çatışma kendine özgü bileşenlere sahip olması nedeniyle çeşitli farklılıklara da sahiptirler. Çatışmaların yapısını ele alırken, Johan Galtung'un şiddet hakkındaki düşüncelerini aktardığı, 1969 yılında yayınlanan "Violence, Peace, and Peace Research" adlı eserinde bahsettiği şiddet tipolojilerini inceleyerek, çatışmanın yapısına dair kavramlar açıklanacaktır. Galtung şiddetin birden fazla türü olduğundan bahsederek, şiddetin türlerini üç ana başlıkta incelemiştir, bu başlıklar kendi içlerinde de çeşitlere ayrılmaktadırlar.⁹¹ Aşağıda şekli verilen şiddet üçgeni, Galtung'un şiddet düşüncesinin ayrımlarını göstermektedir. Galtung şiddet üçgeninin de, şiddet türlerini doğrudan şiddet, kültürel şiddet ve yapısal şiddet olarak üç ana bölüme ayırmış, sonrasında ise bu şiddet kavramlarını, görünür şiddet ve görünmez şiddet olarak tekrar bir ayırıma tabi tutmuştur.

⁹¹ Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research, Journal of Peace Research", V. 6, N. 3, (California: Sage Publications, Ltd, 1969), http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf.173 (Erişim 23.11.2019) p. 173.

Şekil 1 : Galtung'un Şiddet Üçgeni⁹²

Şiddet üçgeninde bulunan bu kavramlar ele alındığında her birinin, birbiri üzerinde etkisi olduğunu görülmektedir. İlk olarak doğrudan şiddet kavramına değinilirse; Galtung'a göre doğrudan şiddet, bireylerin veya ülkelerin birbiri üzerinde bilinçli olarak uyguladığı şiddet şeklidir. Ayrıca Galtung, doğrudan şiddetin, savaşlar gibi sistematik bir biçimde uygulanan bir şiddet türü olduğundan da bahsetmekle birlikte öldürmek, yaralamak, yerinden etmek, maddi olarak hasar vermek gibi, etmenleri de doğrudan şiddetin öğeleri olarak saymıştır.⁹³ Galtung kültürel şiddeti ise din, dil, ideoloji, ampirik bilimler, biçimsel bilimler ve sanat gibi alanlardaki şiddet durumları olarak değerlendirmiştir.⁹⁴ Kültürel şiddetin meydana geldiği alanlarda taraflar bazen birbirlerini yanlış anlarken, bazen de hiç anlamama durumu içerisine düşebilirler, dolayısıyla bu noktada süreç içinden çıkılmaz bir hal alabilir

Galtung'un kültürel şiddet hakkındaki bir görüşü ise kültürel şiddetin yapısal ve doğrudan şiddeti de doğurduğu, bu şiddet türlerini meşru kıldığı yönündedir. Ayrıca Galtung, doğrudan şiddeti bir olay olarak tanımlarken, yapısal şiddetin inişli çıkışlı bir

⁹² http://www.irenees.net/bdf_fiche-analyse-1027_es.html (Erişim 24.11.2019)

⁹³ Galtung, Violence, p. 169.

⁹⁴ Johan Galtung, "Cultural Violence, Journal of Peace Research", V. 27, N.3, (Sage Publications Ltd, 1990), <https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf> (Erişim 24.11.2019) p. 29.

süreç olduğundan bahsetmiş ve kültürel şiddetin ise değişmez bir durum, bir ‘kalıcılık’ olduğunu ileri sürmüştür.⁹⁵

Galtung yapısal şiddet kavramında, bu şiddet türünün insan ihtiyaçları ile ilgili olduğunu belirterek, bu ihtiyaçları hayatta kalma ihtiyacı, ekonomik refah ihtiyaçları, kimlik ihtiyaçları ve özgürlük ihtiyaçları şeklinde sıralamıştır.⁹⁶ Bireyler bu ihtiyaçları gerçekleştiremediği, bu ihtiyaçlara ulaşmada engelleme yaşadığı veya mahrum bırakıldığında, özellikle de ekonomik refah ve hayatta kalma ihtiyaçları sistematik bir reddedilişle karşılaştığında, yapısal şiddetin ortaya çıkması çok yüksek bir ihtimaldir.⁹⁷ Doğrudan şiddet ve yapısal şiddet mukayese edilirse; doğrudan şiddette fiziksel zarara sebep olan bir aktörün varlığı söz konusu iken, yapısal şiddette genel olarak tarihsel ve yapısal süreçler olmasından dolayı belirlenen, bir aktör varlığı yoktur.⁹⁸ Dil veya din farklılıkları yüzünden toplum tarafından kabul göremeyen gruplar veya ekonomik olarak alt gelir gruplarının, toplumda ötekileştirilmesi gibi durumlar, yapısal şiddete örnek olarak verilebilir.

Galtung’un şiddet üçgeninin görünür ve görünmez şiddet alanlarına bakıldığı zaman ise Galtung, doğrudan şiddeti bir görünür şiddet biçimi olarak değerlendirirken, kültürel şiddet ve yapısal şiddeti, görünmez şiddet biçimleri olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirmenin devamında ise Galtung, görünmez şiddet türlerinden olan kültürel ve yapısal şiddetin, görünür bir şiddet biçimi olan doğrudan şiddete yol açabilme ihtimalinin yüksek olduğundan bahsetmiştir.⁹⁹ Galtung bu görüşlerinin

⁹⁵ Galtung, Cultural, p. 294.

⁹⁶ Galtung, Cultural, p. 292.

⁹⁷ Daniel J. Christie, “Reducing Direct And Structural Violence: The Human Needs Theory, Peace And Conflict: Journal Of Peace Psychology”, V. 3, N. 4, (Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1997), https://www.researchgate.net/publication/232927493_Reducing_Direct_and_Structural_Violence_The_Human_Needs_Theory (Erişim 25.11.2019) p. 318.

⁹⁸ Muttalip Çağlayan, “Turkey’s Kurdish Conflict Through The Lenses Of Conflict Resolution”, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, September 2013, p. 38-39.

⁹⁹ Johan Galtung, Violence, War, and Their Impact On Visible and Invisible Effects of Violence, <https://them.polylog.org/5/fgj-en.htm> (Erişim 26.11.2019)

dışında, şiddet üçgenindeki türlerin bir kısır döngü içerisinde olduğunu ve doğrudan şiddetin de yapısal ve kültürel şiddet türlerine yol açtığını belirtmiştir.¹⁰⁰

Görüldüğü üzere Galtung'un şiddet üçgeni incelendiğinde, bütün şiddet türlerinin birbirleri ile bağlantılı olduğu ve birbirlerini doğurduğu görülmektedir. Dolayısıyla birbiri ile etkileşim içerisinde olan şiddet türleri, çatışmaları da farklı boyutlara çevirebilir. Örneğin kültürel şiddet kaynaklı bir çatışma, zamanla yapısal şiddet kaynaklı bir çatışmaya dönüşebilir. Bu değişime açık durum, çatışmaların yapısının anlaşılmasını zor bir hale getirmekte, dolayısıyla da çatışmanın yönetilmesini çözümlenmesini de zorlaştırmaktadır.

Karmaşık bir yapısı olan çatışma kavramını anlamak, yönetmek ve yönlendirmek, çatışmanın geleceği ve sonuçları için büyük önem taşımaktadır. Çatışmayı iyi bir şekilde yönetebilmek, çatışmanın yapısını, içindeki etmenleri net bir şekilde anlamaktan geçmektedir. İlk olarak çatışmanın hangi sebeplerle meydana geldiği incelenmelidir, çünkü çatışmalar, sadece şiddete sebep olan davranışlar veya düşmanlık içeren tavırlar değildir, içeriklerinde sadece bunları barındırmazlar, bu etmenlerin yanı sıra uyumsuzluklar ya da fikir çatışmaları da çatışmanın var olmasına sebebiyet verebilecek kavramlardır.¹⁰¹

Çatışmanın yapısını ele alan önemli teorisyenlerden biri olan Mitchell, çatışmanın üç bölümden oluştuğunu belirterek bu bölümleri; tavırlar, davranış ve tutum olarak sıralamıştır.¹⁰² Mitchell'in bu konudaki çalışması, çatışmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, her ne kadar politik çatışmalar ve askeri çatışmalar için oluşturulmuş olsa da uluslararası ve bölgesel çatışmalar içinde uygulanabilir bir yapıdadır.¹⁰³

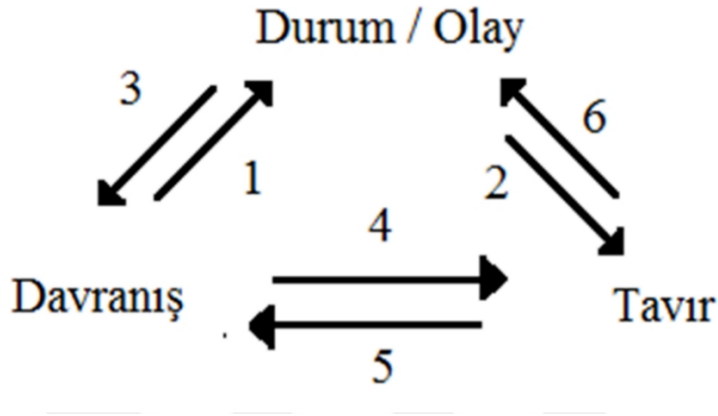
¹⁰⁰ Galtung, War, <https://them.polylog.org/5/fgi-en.htm>(Erişim 26.11.2019)

¹⁰¹ Swanström and Weissmann, p. 7.

¹⁰² a.g.e., p. 8.

¹⁰³ a.g.e., p. 7.

Şekil 2: Mitchell'in Çatışma Modeli¹⁰⁴

1. Durum davranışı etkilemektedir (belirlenen hedeflere ulaşamamak özellikle de önem atfedilen hedeflere ulaşamamak hırs yaratır ve bu hedeflere ulaşma isteğini çoğaltır).

2. Durum tutumları etkilemektedir (çatışan hedefler aktörler arasında güven ikilemine sebep olur).

3. Davranış durumu etkilemektedir (talepler çoğaldıkça çatışmada yeni problemler meydana gelebilir).

4. Davranış tutumları etkilemektedir (yıkım nefreti meydana getirir, başarının grup bütünlüğünü aynı zamanda “biz” kavramını etkileyebilmesi mümkündür).

5. Tutumlar davranışı etkilemektedir (“düşman hep düşmandır” anlayışı savunmacı politikalar ve önleyici tedbirler almayı gerektirir).

6. Tutumlar durumu etkilemektedir (çatışmanın süresi uzarsa bu durum beraberinde birçok sorunu da getirir)

Çatışmayı anlamak, çatışmayı çözmek ve kalıcı bir barış ortamı sağlayabilmek için en önemli etmenlerden biridir. Çatışma, sürekli olarak bir değişim ve bir gelişim süreci

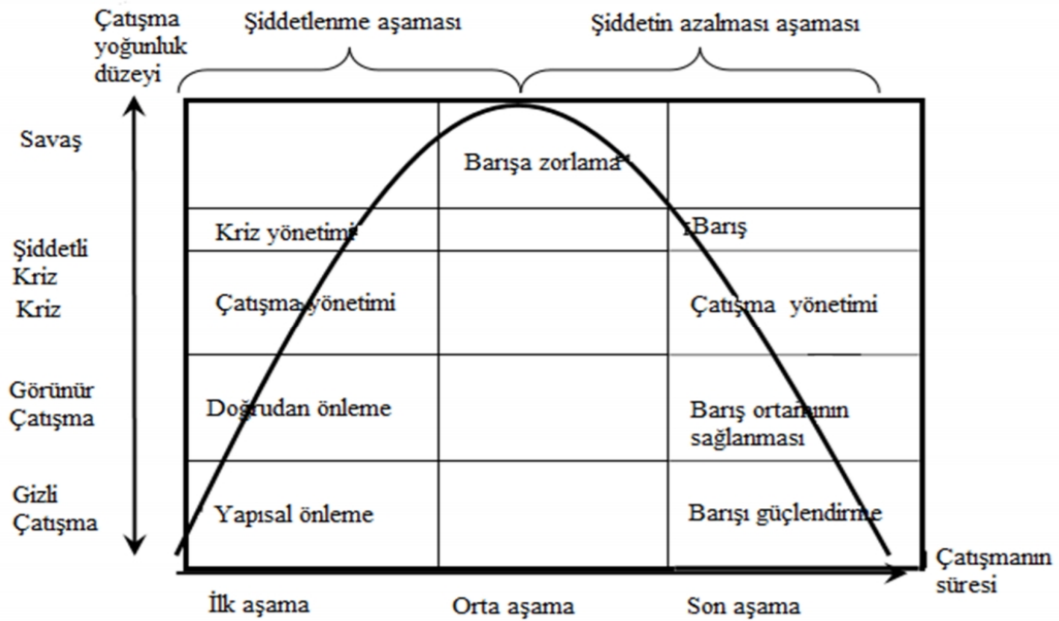
¹⁰⁴ a.g.e., p. 8.

içerisinde olduğundan dolayı, en başından itibaren iyi bir şekilde anlaşılması, duruma uygun stratejiler üretilmesi, çatışmanın geleceği için faydalı olacaktır.

Çatışma, farklı yapılara sahip olmakla birlikte farklı türlere de sahip olan bir kavramdır, dolayısıyla bu türlerin dikkatle incelenmesi ve çözümü için uygun stratejilerin üretilmesi gerekmektedir. Bu çalışma da bahsi geçen çatışma türü politik çatışmalar olması sebebiyetiyle, çatışmaların yoğunluk analizi merkeze alınarak incelenecek ve sınıflandırılacaktır.

Aşağıda verilen model çatışmanın döngüsünü basite indirgeyerek kademeli bir şekilde anlatmıştır.

Şekil 3: Çatışma Eğrisi¹⁰⁵

Yukarıda bulunan çatışma eğrisi analiz edildiğinde, eğrinin beş farklı seviyeye ayrıldığı görülmektedir. *Gizli çatışma* evresinde taraflar arasındaki gerilim düşük bir seviyede seyretmekte ve taraflar arasında çeşitli iş birliği alanları görülmektedir. Taraflar bu evrede, ekonomik veyahut çevresel iş birliklerin de bulunabilir, çeşitli

¹⁰⁵ Michael Lund, ed. Niklas L.P. Swanström, Mikael S. Weissmann Conflict, Conflict Prevention And Conflict Management And Beyond: A Conceptual Exploration, (Uppsala: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005) p. 11.

alanlarda bağlantılar kurabilirler. *Görünür çatışma* evresine bakıldığında ise bu evrede, durumun biraz daha değiştiğini görülmektedir. Taraflar arasında, hissedilen bir gerginlik ortaya çıkmış ve taraflar arasında memnun olunmayan bir barış hali olsa da ortada ciddi bir çatışma veya kriz ihtimali durumu vardır, yani artık barış hali garanti edilememektedir. *Kriz* evresinde ise mevcut çatışma, artık tanımlanabilir durumda olmakla birlikte, taraflar birbirlerine karşı önleyici politikalar, stratejiler geliştirmeye çalışırlar fakat, bu aşamada askeri yöntemlere başvurulması söz konusu değildir. *Şiddetli kriz* evresinde ise artık bir savaş havası hissedilebilir ve bu durum üzerine söylemler olabilir, askeri yöntemlere başvurulması da süreç içerisinde olası bir durumdur. Taraflar arasında, nadiren de olsa düşük şiddetli olaylar meydana gelmekle birlikte, sistematik bir şiddet uygulanması söz konusu değildir. Son olarak *savaş* evresini ele alındığında, çatışmanın şiddetinin yoğunluğu ve yaygınlığı ile karşılaşılır. Çatışma eğrisinde, şiddetin azalması bölümüne bakıldığında ise artık tırmanma eşiği geçilmiş, çatışmanın şiddeti giderek azalmaya başlamış ve düzenli bir barış evresine varabilmek için, savaştan krize ve sonrasında da görünür çatışma, görünmez çatışma evreleriyle durumun tam olarak tersine çevrildiği görülmektedir.¹⁰⁶

Çatışma yönetimi alanının gelişmesiyle birlikte, artık çatışmalar daha detaylı incelenmekte, çatışmaların yoğunluğu birçok açıdan ele alınmaktadır. Sadece çatışmanın bulunduğu devlet veya tarihler değil, beraberinde idari yönetimler, ülkelerin siyasi sorunları ve çatışmanın şiddet durumunun ne olduğu gibi noktalarda incelenmektedir. Uluslararası çatışma enstitüsü Heidelberg (Heidelberg Institute On International Conflict Research) (HIIK) çatışma yoğunluğu ile ilgili çeşitli araştırmalarda bulunarak, çatışmanın yoğunluğunu anlamanın, çatışmayı yönetmedeki en önemli etmenlerden biri olduğunu vurgulamıştır. Çatışmayı yönetmede kullanılacak olan yöntemlerin ise çatışmanın şiddetinin şekillendirdiğini belirten ¹⁰⁷ HIIK 2003'te çatışmaları yoğunluk derecelerine göre sınıflandırdığı bir tablo

¹⁰⁶ Swanström and Weissmann p. 11.

¹⁰⁷ Conflict Barometer 2009 Crises- Wars- Coups D'etat ' Negotiations-Mediations- Peace Settlements 18th Annual Conflict Analysis, Heidelberg Institute For International Conflict Research At The Department Of Political Science, University Of Heidelberg, 2010 p.15. (Erişim Tarihi: 01.12.2019).

yayınlanmıştır. Yayınlanan tablo aşağıda verilerek, çatışmaların yoğunluk dereceleri açıklanacaktır.

Tablo 1: Çatışma yoğunluğu tablosu¹⁰⁸

Şiddet Durumu	Yoğunluk	Yoğunluk Düzeyi	Yoğunluk Adı	Tanımlama
Şiddet Yok	Düşük	1	Gizli Çatışma	Pozisyon farklılığı, ulusal değerler bakımından taraflar arasında ortaya çıkan çıkar farklılıkları
Şiddet Yok	Düşük	2	Görünür Çatışma	Görünür çatışma açık bir çatışmadır. Şiddeti arttıran eylemlerin olması durumudur. Örn: sözlü baskılar, tehditkar, dışlayıcı dil, şiddet uygulamakla tehdit etmek, ekonomik yaptırımlar uygulamak.
Şiddet Var	Orta	3	Kriz	Kriz birdenbire meydana gelen durumlarda, olaya taraf olan aktörlerden en az birinin şiddete başvurduğu gergin bir durumdur.
Şiddet Var	Yüksek	4	Şiddetli Kriz	Çatışmanın şiddetli kriz olarak adlandırılması silahlı bir şiddet durumunun düzenli bir şekilde devam etmesine bağlıdır.
Şiddet Var	Yüksek	5	Savaş	Savaş silahlı güçlerin sistematik aynı zamanda da düzenli olarak kullanıldığı ve belli bir süre sürdürülen bir durumdur. Etkileri çok yıpratıcı ve uzun vadelidir.

1.3.1. Şiddet İçermeyen Çatışmalar

Literatürde, genel olarak kabul edilen bir perspektife göre iki çatışma türü vardır, bunlar görünmez/gizli çatışma ve görünür çatışmadır.¹⁰⁹ Şiddet içermeyen çatışmalar değişim ve dönüşüm geçirerek bünyesinde şiddeti barındırmaya başlayabilir. Başka

¹⁰⁸ https://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2009.pdf (Erişim 04.12.2019).

¹⁰⁹ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 25.

bir ifade ile şiddet içeren çatışmalar, aslında uzun süre şiddetin kullanılmadığı bir eşikten geçerek, değişim ve dönüşüm geçirerek şiddet içeren çatışma halini almışlardır.¹¹⁰

Bir çatışmanın meydana gelmesi için ortada şiddete dair eylemler, silahlar veya yaralıları olmasa bile, eğer çatışan fikirler, elde edilememiş istekler, haksızlık yapılmış hissi var ise çatışmanın ortaya çıkması için yeterli zemini hazırlayan sebepler var demektir. Yukarıdaki tabloda çatışma türleri, şiddet yoğunluğuna göre sınıflandırılarak görünmez çatışma, görünür çatışma, kriz, şiddetli kriz ve savaş olarak sıralanmıştır. Bu sınıflandırılması yapılan çatışma türlerinin, gizli çatışma evresinde kalması sağlanırsa ve şiddet eşiğine geçmeden çatışma yatıştırılabilirse, bu durumda çatışma dönüştürülebilir. Ayrıca bu durum toplumsal alanda değişim ve dönüşüm için de büyük bir katkı sağlamış olur, dolayısıyla bu tarz çatışmalar olumlu/pozitif çatışmalar olabilirler.¹¹¹

1.3.1.1. Görünmez veya Gizli Çatışma

Çatışma sınıflandırma safhasındaki ilk evre olan görünmez veya gizli çatışma evresinde, toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel değer farklılıkları, adaletsizlikler olası bir çatışma ihtimali taşımaktadır.¹¹² Bu farklılıkların çatışmaya dönüşme potansiyelinin çok yüksek olmasından dolayı süreç içerisinde, farklılıkları tetikleyici bir durumun meydana gelmesi, çatışma ihtimalini kaçınılmaz bir hale getirebilir. Sosyal hayatın bir güç, statü yarışı ve çabası olduğunu öne süren Paul Wehr, bireyler ve gruplar arasındaki statü ve güç farklılığının, bütün sosyal ilişkilerde gizli bir çatışmaya sebep olduğunu iddia etmiştir.¹¹³

¹¹⁰ Heinz-Jürgen Axt, Antonio Milososki and Oliver Schwarz, "Conflict – a literature review", -Essen Institute for Political Science, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 04.12.2019) p. 6.

¹¹¹ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 25.

¹¹² Eric Brahm, "Conflict Stages." Beyond Intractability. Ed. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder, Posted: September 2003, <http://www.beyondintractability.org/essay/conflict-stages> (Erişim 06.12.2019).

¹¹³ Paul Wehr "Conflict Emergence," in the Online Training Program on Intractable Conflict. <http://www.colorado.edu/conflict/peace/problem/cemerge.htm> (06.12.2019).

Gizli çatışmaların uzun süre ortaya çıkmaması, var olmadığı manasına gelmemektedir. Çoğunlukla ayrıcalıklı olan taraf, zaten gizli çatışmanın gerginliğini hissedemez, böyle bir çatışmanın varlığından habersizdir. Haksızlıklara maruz kaldığını düşünen taraf ise durumun farkında olarak, durumdan dolayı mutsuz ve rahatsız olabilir, dolayısıyla bu mevcut durumu değiştirmek için çeşitli eylemlere başvurması, gizli olan çatışmanın da açığa çıkmasına sebep olabilir.¹¹⁴ Görünmez veya gizli çatışma, uzun süre boyunca var olan ekonomik ve siyasi eşitsizliklerden de kaynaklanabilir. Özellikle siyasi iktidarın gruplar için eşit bir ortam yaratmaması, gruplar arasında görünür bir ayrıcalığa sebep olması, gizli çatışmaya neden oluşturur.¹¹⁵

1.3.1.2. Görünür Çatışma

Çatışmalar uzun süre gizli olarak kalabilirler, fakat değişen sosyal dinamikler, siyasi, ekonomik ve askeri etmenler sonucunda gizliliği fark edilmeyen çatışma, gerekli önlemler alınmadığı takdirde ufacık bir olayla su yüzüne çıkabilir, bu durumda çatışmanın, görünür çatışma safhasını başlatmış olur. Bu safha da şiddet kullanımı söz konusu değildir, fakat görünür çatışma safhasında, çatışmanın şiddet içermesine yönelik eylemler veya önlemler ortaya çıkmaktadır. Bu duruma örnek verilirse; çatışmacı, ayrımcı, dışlayıcı bir dil kullanımı, tarafların birbirini şiddet uygulayabileceğine dair tehditte bulunması veya ekonomik olarak yaptırımlar uygulanması tarzında eylemler, bu süreçte meydana gelebilir.¹¹⁶ Görünür çatışma safhasında taraflar arasında bir gerginliğin olduğu kesindir, fakat bu gerginlik ifade edilirken şiddet kullanılmamaktadır. Bu durum bazen çok zor bir hal alabilir, gerginliğin seviyesi yükselebilir ve durum şiddet uygulamanın eşiğine gelebilir. Görünmez/gizli çatışma ile görünür çatışmanın bu durumda ayrıldığı nokta, iletişim seviyesindeki gerginlik ve çatışmanın dilidir.¹¹⁷

¹¹⁴ Eric Brahm, "Latent Conflict Stage." Beyond Intractability, Ed. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder, Posted: September 2003, <http://www.beyondintractability.org/essay/latent-conflict> (Erişim 06.12.2019).

¹¹⁵ Burton, p. 147-148.

¹¹⁶ HIIK, 2009, s. 84.

¹¹⁷ Axt, Milososki and Schwarz, p. 7. https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 08.12.2019).

1.3.2. Şiddet İçeren Çatışmalar

Görünür çatışmadaki dil, söylem ve eylemlerin beraberinde, durumun tansiyonunu arttıracak küçük bir olayın meydana gelmesi, şiddet içermeyen görünür çatışmanın taraflarının tavrı ve tutumlarının değişmesine ve durumun şiddet içeren çatışmaya doğru evrilmesine sebep olabilir. Şiddet içeren çatışmaların en belirgin özellikleri güç kullanımı, yıkıcılık, tahribat ve insani kayıplar şeklindedir.¹¹⁸ Bu evrede tarafların birbirlerine karşı keskin tutumlarından dolayı, çatışma toplumda varlığını belirgin bir göstermiş olur. Bu aşamadan sonra çatışmanın etkilerinin ne olacağı, yıkıcılık seviyesi veya dönüştürülmesinin kaderini belirleyen şey, taraflar arasındaki tutumlar ve davranışlardır.

Bu çatışma türünü “görünür saldırgan çatışma süreci” olarak adlandıran Denis Sandole, görünür çatışmaları “en az iki tarafın veyahut temsilcilerinin karşılıklı olarak birbirlerinin maddi veya manevi değerlerini, fiziksel bir şekilde zarara uğratmaya ya da yok etmeye çalışması veya çatışan amaç algılarını devam ettirmeye çalıştıkları bir durum ya da psikolojik veya fiziksel bir şekilde karşı tarafı yaralamak, ortadan kaldırmak ya da zorla başka bir şekilde yok etmek”¹¹⁹ olarak tanımlamıştır.

Şiddet içeren çatışmalar evresinde, taraflar birbirlerine karşı hem büyük bir öfke, kin ve nefret hem de korku hissi beslerler, bu hisler tarafların birbirlerine fizyolojik ve psikolojik olarak olabildiğince yüksek derecede zarar verme isteklerini de beraberinde getirir.¹²⁰ Şiddet içeren görünür çatışma süreci başladığında, çatışma içerisinde atılan adımlar hayati derecede önemlidir, bu yüzden yapılan her eylem, her davranış çatışmanın seyrini belirleyen bir etkidir. Çatışma süreci ilerledikçe taraflar artık çatışmadan ne kazanacaklarına odaklanmaya başlarlar. Çatışmanın başındaki değerler, kültürler, inançlar açısından, pozitif haklar elde etmeye çalışan tarafların amacı toprak, para, su hakları gibi somut isteklere kayabilir ve bu istekler çatışmanın altında yatan

¹¹⁸ a.y.

¹¹⁹ Dennis J.D. Sandole "A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict Resolution: A Three Pillar Approach,"Peace and Conflict Studies, V. 5, N. 2, Article 4. <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol5/iss2/4/> (Erişim 08.12.2019).

¹²⁰ Peter T. Coleman, ed. Morton Deutsch, Peter T. Coleman, Eric C. Marcus, “Intractable Conflict”, The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice, 2006, p. 539.

maddi sebepler olarak kendini gösterebilir.¹²¹ Bu aşamadan sonra çatışmadan maddi çıkar elde edilme ihtimali ve tarafların birbirlerini yok etme istekleri, çatışmayı daha büyük bir çıkmaza sokabilir, çatışmanın şiddet derecesini yükseltebilir.

Şiddet içeren çatışmaların yoğunluğunu belirlerken beş ögeyi temel alan HIIK, bu öğeleri; silah, insan gücü, mültecilerin varlığı, kayıp ve yıkım şeklinde sıralamıştır.¹²² HIIK yapılan bu sıralamanın ardından şiddet içeren çatışmaları şiddet yoğunluğu düşük olandan, daha yüksek olana göre, ilk olarak kriz, ikinci olarak şiddetli kriz ve son olarak da savaş şeklinde, üç başlık altında incelemiştir.¹²³

1.3.2.1. Kriz

Orta düzey yoğunluktaki bir şiddete derecesine sahip olan kriz evresi, şiddet içeren çatışmaların ilk bölümüdür. Bu evrede artık şiddet eşiği aşıldığından dolayı, tarafların isteklerini elde etmek için, şiddet kullanımına başvurmaları olası bir durumdur. Ayrıca yine bu aşamada taraflar arasındaki gerginlik hat safhaya yükselirken, taraflar birbirlerine karşı silahlı güçler ile tehditkâr davranışlar da sergileyebilirler. Fakat bu evrede ara sıra çatışmalar meydana gelse de sistematik ve düzenli bir şekilde şiddet kullanımı yoktur.¹²⁴

Kriz evresinde taraflar birbirlerine duydukları öfke ve kızgınlık hislerinden dolayı, mantıklı ve uzun vadede işe yarayacak kararlar alamayabilirler, tarafların bu davranışları çatışmanın kaderini belirleyen en önemli etmenlerden biridir. Çünkü kriz evresi tam bir geçiş evresi olması sebebiyle, bu evre iyi yönetilemezse çatışma, şiddetli kriz veya savaş evresine geçebilir, fakat çatışma iyi yönetilebilirse kriz evresinden gerileyebilir. Diğer bir deyişle kriz evresi, barışçıl bir çözüme ulaşmak için son bir şans olabilir, nitekim bu evre iyi yönetilemediğinde savaş veya şiddetli çatışmalar kaçınılmaz hale gelebilir.¹²⁵

¹²¹ a.g.e., p. 538.

¹²² HIIK, 2018, p. 7

¹²³ HIIK, 2014, p. 8.

¹²⁴ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 28.

¹²⁵ Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem, "Assessing the Turkish Foreign Policy Crises and Crisis Management in the Republican Era", ed. Fuat Aksu and Helin Sarı Ertem,

Kriz evresinin en büyük etkileri, sürecin artık ulusal ve uluslararası alanda tanınmaya başlaması, tarafların kamuoyunu kullanarak ortaya çıkan krizi kendilerine göre haklı sebeplere dayandırmaya çalışmaları, çatışmaların bölgesel veya uluslararası bir boyut kazanması, uluslararası veya bölgesel aktörlerin sürece dahil olmaya çalışması gibi etkililerdir. Tüm bu etkilerin yanı sıra kriz evresi bu kadar yayılma gösterdikten sonra, artık çatışan tarafların en baştaki önemi kalmaz çünkü süreci yeni aktörler ve dış dinamikler yönetir.¹²⁶

Şiddet içeren krizlerin hemen hemen yarısı orta doğuda gözlenmesiyle beraber, özellikle İsrail ve komşuları arasında çekişmeli ilişkiler mevcuttur.¹²⁷ Dünyadaki krizlere örnek olarak, Yunanistan'ın içerisinde bulunan sol görüşlü gruplar ile hükümet arasındaki ideolojik çatışma, bir kriz örneği olarak kabul edilmektedir.¹²⁸

1.3.2.2. Şiddetli Kriz

Şiddet içeren çatışmalarda krizin bir ileriki safhası olan şiddetli kriz evresi hem krizle hem de savaşa benzerlikler göstermektedir. Şiddet yoğunluğu savaşa yakın olmasına rağmen, şiddet uygulaması bir süreklilik halinde olmayan bu evrede, durum savaşa daha çok yakın olmakla beraber, çatışmanın dönüştürülmesi de artık çok zordur. Yüksek bir şiddet yoğunluğu içeren şiddetli kriz evresinde, çatışmanın taraflarının eylemleri çok sert bir hal alırken, ortada örgütlü ve sistematik bir şekilde şiddet uygulaması mevcuttur.¹²⁹

Şiddetli kriz evresinde artık durumu yönetenler, şiddet uygulayan aktörler olduklarından dolayı, çatışmanın seyri de artık bu aktörlerin elindedir. Bu aşamada sürece hâkim olan askeri liderler ve sivil liderler arasında, sürecin kimin kontrolünde olduğuna dair sorunlar çıkabilir. Fakat süreç artık sistematik bir şiddet uygulama evresine geçtiği için, militarist bir yaklaşımda olan ve şiddeti yönetenler çoğunlukla

Analyzing Foreign Policy Crises in Turkey: Conceptual, Theoretical and Practical Discussion, (Cambridge Scholars Publishing, 2017), p. 7.

¹²⁶ a.y.

¹²⁷ HIIK, 2018, p. 18.

¹²⁸ HIIK, 2014, p. 31-34.

¹²⁹ Axt, Milososki and Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (09.12.2019) p. 8.

baskın çıkıp, süreci de yönetmişlerdir.¹³⁰ Bu militarist söyleme sahip yöneticiler bu evreyi yönettikleri sürece, barışçıl yaklaşımlar ya da şiddetli kriz evresinin geri döndürülmeye çalışılması oldukça güç bir durumdur.

Şiddetli kriz evresinde, çatışmanın tarafları da kendi istekleri ile süreci geri döndürmek veya bitirmek istemeyebilirler. Bu durumun çeşitli sebepleri mevcut olmakla birlikte temel sebepler, tarafların süreçten ekonomik, siyasi çıkar elde edebileceklerini düşünmeleri veya çatışmanın, tarafları zarara uğrattığını kabul etmeleriyle yaşayacakları prestij ve itibar kaybı da olabilir.¹³¹ Şiddetli kriz bir süre sonra içinden çıkılmayacak bir hal alabilir. Dolayısıyla çatışmayı yöneten aktörler bu çatışmanın hiçbir yere varamayacağını ve istedikleri çıkarlara da ulaşamayacaklarını, aynı zamanda süreci devam ettirmeye çalışırlarsa kar/zarar hesaplamalarında zararlı çıkacaklarını kabul etmek durumunda kalabilirler. Böylece savaştan önce son evre olan şiddetli kriz evresini bitirmek, toplumu savaşın yıkıcılığından korumak isteyebilirler.¹³²

Şiddetli krize örnek olarak Nikaragua'daki muhalefet çatışmaları verilebilir, bu çatışmalarda 448 kişi hayatını kaybederken¹³³ şiddetli kriz evresinde olan çatışma, sınırlı bir savaş evresine geçmiştir. Yine bir şiddetli kriz örneği olarak, İsrail ve Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) arasındaki çatışmalar verilebilir. Özellikle büyük sınır yürüyüşü isimli yürüyüş protestosundan sonra, taraflar arasında yüksek bir gerilim ortaya çıkmış, 180 Filistinli ve 1 İsrail askeri hayatını kaybetmiştir.¹³⁴

1.3.2.3. Savaş

Şiddet içeren çatışmaların son evresi olan savaş evresi, HIIK'nın şiddet sınıflandırmasında en yoğun şiddet evresi olarak belirttiği evredir. Bu evrenin birkaç özelliği mevcuttur, bu özellikler sıralandığında, 1- en az iki tarafın düzenli ve organize olmuş askeri güçlerinin olması, 2- ortaya çıkan çatışmanın taraflarca belli bir zaman

¹³⁰ Akyeşilmen, Barışı Konuşmak, s. 29.

¹³¹ Eric Brahm, "Hurting Stalemate Stage", <https://www.beyondintractability.org/essay/stalemate> (09.12.2019).

¹³² I. William Zartman, Saadia Touval, "International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics", Journal of Social Issues, V. 41, N. 2, (New York 1985), p. 35.

¹³³ HIIK, 2018, p. 15.

¹³⁴ a.y.

dilimi içerisinde sürdürülmesi, 3-meydana gelen çatışmanın şiddetinin kurbanlara ve büyük tahribatlara, yıkımlara sebep olacak kadar yoğun olması¹³⁵ şeklindedir.

Tarih boyunca birçok tanımlamaya sahip olan savaş kavramının, genel tanımlarından biri de “uluslararası platformlarda bilinen en az iki silahlı tarafın savaş meydanında gerçekleştirdiği ve yılda yaklaşık olarak 1000 kayıp vermesiyle bitirilen çatışma” şeklindedir.¹³⁶ Carl Von Clausewitz ise savaşı, “hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet eylemi” olarak tanımlamıştır.¹³⁷ Şiddetin, savaşın aracı olduğundan bahseden Clausewitz, şiddetin amacının ise düşmana, iradenin kabul ettirilmeye çalışılması olarak nitelendirmiştir.¹³⁸ Savaş, şiddetin had safhaya ulaştığı evre olmasından dolayı, kullanılan silahlar ve sistematik saldırılar, savaşın yıkıcılığını en üst dereceye çıkarır.

Savaşın asıl yıkıcılığı ise geriye kalanlar için olmaktadır, kullanılan silahlar, yapılan saldırılar geride kalan insanların hayatlarını büyük bir çıkmaza sürüklemektedir. Ekonomik, sosyal, fiziksel, sağlık ve çevre gibi birçok alana etki eden savaş faktörü, bazen uluslararası bir hal alıp, savaşa katılmayan komşu ülkeleri dahi etkilemektedir.¹³⁹ Savaşın, etrafındaki ülkelere yönelik en büyük etkilerinden biri mültecilerdir. Savaş yüzünden başka ülkelere göç etmek zorunda kalan insanlar, maddi ve manevi olarak çok büyük zorluklara maruz kalırlar. Bunların yanı sıra alt yapı sorunları, sağlık sorunları ve beslenme sorunları, savaşın olduğu her ülkede insanları derinden etkilemektedir. Tüm bu negatif etkilerinin beraberinde savaş, yapılan askeri harcamalar, alınan çeşitli silahlar nedeniyle oldukça maliyetli bir eylemdir. Özellikle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde, savaşa harcanan bu maliyetler ülkeleri çok

¹³⁵ HIIK, 2002, p. 2.

¹³⁶ J. David Singer, Melvin Small, Correlates Of War Project: International And Civil War Data 1816-1992, Inter-Universityconsortium For Politicaland Social Research(Icpsr), Institute For Social Research, University Of Michigan, April 1994, p. 4; Heinz-Jürgen Axt, Antonio Milososki and Oliver Schwarz, Conflict – a literature review, 2006, p. 8.

¹³⁷ Carl Von Clausewitz, ed. Michael Howard And Peter Paret, On War, Princeton University Press, 1976, p. 75.

¹³⁸ a.y.

¹³⁹ Victor W. Sidel, Barry S. Levy and Jonathan E. Slutzman, “Prevention of War and Its Environmental Consequences”, https://www.researchgate.net/publication/225379707_Prevention_of_War_and_Its_Environmental_Consequences (15.12.2019) p. 23.

zor durumda bırakmasından dolayı, ülkeler savaştan galip çıksa dahi ekonomileri uzun süre düzelememektedir.¹⁴⁰

Değişen dünya sistemi içersin de savaşların içeriği de oldukça gelişmiş ve değişmiştir. Yeni nesil savaşlar ya da modern savaşlar şeklinde tanımlanan savaş sistemi, kullanılan stratejiler ve silahlar bakımından çok daha yıkıcı olabilmektedir. Modern savaş silahları çok fazla sayıda insanı etkilerken, bu silahların etkileri de çok uzun süre devam edebilmektedir.¹⁴¹ Yeni nesil silahlardan biri olan atom bombası, etkisi yüzyıllar sürebilecek silahlardan biridir ve savaş eyleminin çok daha yok edici bir hal almasını sağlamıştır. Bu tarz silahların iyi tarafı ise devletlerin bu silahların ne kadar yıkıcı, yok edici olduğunu bilmeleri, dolayısıyla da bu silahlar söz konusu iken, savaştan çekinmeleridir. Bu durum da devletlerin olası barış ihtimallerini zorlamalarını veya çatışmaların yoğunluğunu düşük şiddette tutmaya çalışmalarını sağlamaktadır.

Bugün dünyada meydana gelen savaşların çoğu ırk, etnik köken, din, gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu savaşların büyük çoğunluğunun üçüncü dünya ülkelerinde yaşanırken, bu savaşlar, kanlı ve yıkıcı savaşlar olmuş ayrıca etkileri de yıllarca sürmüştür.¹⁴² HIIK, 2018 yılında yayınladığı çatışma barometresinde, dünya da savaş derecesine çok yakın, hatta sınırlı savaş şeklinde de tanımlanan 25'i şiddetli kriz, 16'sı savaş olmak üzere 41 çatışmanın bulunduğunu belirtmiştir. Bu çatışmaların 12'sinin Ortadoğu ve Mağrip bölgesinde, 14'ünün Sahra-altı Afrika'sında, 7'sinin Amerika da yine 7'sinin Asya ve Okyanusya da ve 1 tanesinin de Avrupa da olduğunu belirtmiştir.¹⁴³

1.4. Çatışma Yönetimi

Çatışma doğanın bir parçası olan bir olgudur ve bazen bu olguyu engellemek, imkânsız bir hal almaktadır. Çatışmanın kendisi kadar sonuçları da toplum üzerinde çok büyük

¹⁴⁰ a.g.e., p. 24.

¹⁴¹ Ed. Charles Townshend, The Oxford History Of Modern War, Oxford University Press, 2000, p. 4-5.

¹⁴² Charles Hauss, War, <https://www.beyondintractability.org/essay/war-unequal-power> (16.12.2019).

¹⁴³ HIIK, 2018, p. 11.

etkiler bırakmaktadır. Bu etkiler bazen çok yıkıcı, yok edici etkiler olabilirken, çatışmanın iyi yönetilmesi, değiştirilip, dönüştürülmesi sonucunda bazen de toplumu olumlu olarak dönüştüren, topluma fayda sağlayan etkiler de olabilmektedirler.¹⁴⁴

Çatışmaların yönetilmesi fikri, uluslararası ilişkiler literatüründe farklı isimlerle kavramlaştırılmaya çalışılmıştır. Çatışma yönetimi, çatışma çözümü veya barış çalışmaları şeklinde isimlendirilen bu kavramlar, ufak birkaç değişiklik dışında aslında temelde aynı özellikleri taşımaktadırlar. Bu çalışmada ana kavram olarak **çatışma yönetimi** ele alınarak, çalışmanın akışı bu kavram üzerinden değerlendirilecektir. Bu kavramın yanı sıra çatışma çözümü, çatışma analizi gibi, bazı teorisyenler tarafından şemsiye kavram olarak görülen kavramlara da değinilecektir.

Hoffmann gibi birçok teorisyen açısından şemsiye veya temel kavram olarak görülen¹⁴⁵ çatışma yönetimi kavramının, ortaya çıkış tarihinde çeşitli görüşler mevcuttur. Peter Wallensteen'nin da aralarında olduğu bir grup teorisyen, kavramın ortaya çıkışını Soğuk Savaş sonrası yaşanan olaylara bağlarken,¹⁴⁶ Stanford Siver gibi teorisyenler ise Soğuk Savaş dönemini başlangıç kabul eder, ayrıca Siver bu kavramın eski Yunan şehir devletlerine ve Roma imparatorluğuna kadar götürülebileceğinden de bahsetmiştir.¹⁴⁷ Çatışma yönetiminin uluslararası disiplinde tam olarak net bir tanım olmasa da Axt, Milososki, ve Schwarz “Conflict – A Literature Review” isimli çalışmalarında, çatışma yönetimini “yardım amacıyla davet edilen veya kendi isteği

¹⁴⁴ Efegil, s. 52.

¹⁴⁵ Michael H. G. Hoffmann, “Logical Argument Mapping: A Method For Overcoming Cognitive Problems Of Conflict Management”, The International Journal Of Conflict Of Management, V. 16, N. 4 (2005), p. 305-306.

¹⁴⁶ Peter Wallensteen, “Northeast Asia: The Challenges Of Conflict Prevention And Prevention Research” ed. Niclas Swanström, Conflict Prevention And Conflict Management In Northeast Asia, Uppsala University, Silk Road Studies Program, 2005, p. 39.

¹⁴⁷ Stanford Siver, “Deep Democracy: A Process-Oriented View Of Conflict And Diversity”, https://www.deepdemocracyinstitute.org/fileadmin/user_upload/PDF_DOCS/Deep_De_mocracy_-_A_Process_oriented_View_of_Conflict_and_Diversity.pdf, (Erişim 28.12.2019).

ile çatışmanın taraflarına yardım etmek için çağrılan “üçüncü taraf” “(arabulucu, çatışma danışmanı, çatışma yöneticisi veya amir) şeklinde tanımlanmışlardır.¹⁴⁸

Hem uygulamada hem teoride büyük bir önemi olan çatışma yönetimi kavramını anlamak, çok büyük bir önem arz etmektedir, çünkü bir çatışmayı yönetmek çatışmanın kaderini belirleyecek olan aşamadır. Çatışmayı çözemeyen aktörler, en azından çatışmayı yönetmeyi başarabilirse, çatışmanın seyri çok daha faydalı bir hal alabilir.¹⁴⁹ Çatışma yönetimi, şemsiye bir kavram olduğundan dolayı birçok kavramı da bünyesinde barındırmaktadır. Çatışma yönetimi, çatışmayı engelleme, çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme, çatışmayı dönüştürme aşamaları dahil olmak üzere, çatışmanın başlaması, ilerlemesi, çözme girişimleri ve barıştırma eylemleri gibi süreçleri de içine alacak şekilde kullanılmalıdır.¹⁵⁰ Çatışma yönetimi, ortaya çıkan çatışmaların nasıl kontrol altına alınabileceğine ve çatışmanın seyrinin nasıl pozitif bir hale çevrilebileceğine odaklanır. Çatışma çözülmesinde bile, iyi yönetilerek kontrol altına alınırsa, bu durum uzlaşma için zaman kazandırılabilir ve çatışmanın yapıcı bir hal almasını sağlayabilir.¹⁵¹

Bu sebeple de bazen çatışmaya taraf olmayan ama çatışmanın varlığından rahatsız veya dolaylı olarak çatışmadan zarar gören aktörler, üçüncü taraf olarak çatışmada rol oynayabilirler.¹⁵² Çatışma yönetiminde üçüncü taraflar, çatışmanın ana aktörleri çatışmanın şiddetini arttırmamasınlar veya çatışma iki tarafa da zarar vermesin diye, çeşitli yaklaşımlarda bulunabilirler, bu yaklaşımlardan birkaçı sıralanırsa;¹⁵³

¹⁴⁸ Axt, Milososki And Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 28.12.2019) p. 15.

¹⁴⁹ Yaacov Bar-Siman-Tov, The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution To Conflict Management, (New York: Palgrave Macmillan, 2007), p. 11-12.

¹⁵⁰ Ahmad Azem Hamad, “The Reconceptualisation Of Conflict Management”, Peace, Conflict And Development: An Interdisciplinary Journal, V. 7, (2005), p. 1-4.

¹⁵¹ Berghof Foundation Operations GmbH s. 65.

¹⁵² Michael J. Butler, International Conflict Management, (New York: Routledge, 2009), p. 13.

¹⁵³ Jacob Bercovitch And Patrick M. Regan, “The Structure Of International Conflict Management: An Analysis Of The Effects Of Intractability And Mediation”, https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol4_1/bercovitch.htm, (Erişim 06.01.2020).

- Tehditte bulunma (güç tehdidi)
- Caydırmaya çalışma (askeri güç tehdidi kullanarak veya zorlayıcı diplomasi araçları ile)
- Yargılayıcı (ahlak gibi normatif öğelerin kullanımı ile prestij sarsma)

Çatışma başarılı bir şekilde yönetilebilirse, tarafların birbirine karşı tavırlarında değişiklik kaydedilebilir ve bu durum çözüm yolunda sağlıklı adımlar atılmasına yardımcı olabilir. Başarılı ve etkin bir çatışma yönetimi uluslararası güvenliğin sağlanmasına da yardımcı olur¹⁵⁴ Dennis J.D Sandole çatışma yönetiminin safhalarının hepsini, *Çatışmaya Müdahale* şeklinde değerlendirmiş¹⁵⁵ ve beş başlık altında çatışmanın çözüm evrelerini incelemiştir. Sandole çatışmayı “*yanan bir ev*” şeklinde tasvir etmiş ve çatışma kavramlarını bu örnek üzerinden açıklamaya çalışmıştır.¹⁵⁶

- Çatışmayı engelleme: evin yanmasını önleme
- Çatışmayı yönetme: yangının yayılmasını önleme
- Çatışmayı yatıştırma: yangını zor kullanarak söndürme
- Çatışmayı çözme: yangının nedenlerini sonuçlarını dikkate alarak yeniden başlamaması için tedbir alma
- Çatışmayı dönüştürme (barış inşası): hayatta kalanlar ile komşuları arasında ilişkiler tesis etme, yangına sebebiyet verecek davranışlardan kaçınma, tepkilerin yangın çıkarmak yerine, daha az zarar verici şeylerle belirtilmesine dair telkinlerde bulunma

Çatışma yönetimi, içerisinde bulunan kavramların etkin bir şekilde uygulanması ile başarılı olabilir. Bu çalışma da başarılı bir çatışma yönetimi için kavramlar detaylı bir şekilde incelenecektir.

¹⁵⁴ I. William Zartman, *Negotiation And Conflict Management Essays On Theory And Practice*, (New York: Routledge, 2008), p. 1.

¹⁵⁵ Sandole, A Comprehensive, <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol5/iss2/4/> (Erişim 06.01.2020).

¹⁵⁶ Dennis J.D.Sandole , *Peace and Security in the Postmodern World The Osce and Conflict Resolution*, (New York: Routledge, 2007), p. 111-112.

1.4.1. Çatışmayı Engelleme

Çatışmalar, bulunduğu topluma büyük zarar verebilen, derin yaralar açabilen eylemler olabilmektedirler. Bu eylemlerden toplumu korumanın en iyi yöntemlerinden biri, çatışma yönetimi yöntemlerini başarılı bir şekilde uygulamaktır. Çatışmayı engelleme yaklaşımının amacı, ilk olarak şiddet ihtimali olan durumları belirleyip, analiz ederek, hissedilen gerginliği azaltmak, bu gerginliğin artmasını engellemek ve oluşabilecek şiddet kaynaklarını yok etmeye çalışmaktır.¹⁵⁷ Çatışmaların engellenmesi, toplum üzerinde çoğunlukla pozitif etkiler yaratır, dolayısıyla bu yaklaşımla çatışmanın yıkıcı etkilerinden kurtulan toplumun, barış mekanizmaları güçlenir ve toplumun barışa olan sempatisi, inancı da artmış olur.¹⁵⁸ Çatışmanın daha başındayken engellenmesi, taraflar arası ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olur ve akabinde ortaya çıkabilecek çatışma ihtimallerini ortadan kaldırır.

Bir çatışma ortaya çıktıktan sonra önleme stratejilerinin uygulanması, sürecin tırmanmasını engelleyebilir, diğer bir deyişle çatışmanın geç engellenmesi, çatışmanın tekrarlanmasını önlemek için yardımcı olur.¹⁵⁹ Çatışmanın geç de olsa engellenmesi olayın kriz, şiddetli kriz veya savaşa dönüşmesinden çok daha avantajlı, aynı zamanda maddi ve manevi olarak daha kazançlı bir durumdur.¹⁶⁰

Bir çatışma ortaya çıktıktan sonra çatışmayı engelleme stratejileri uygulanıyorsa, ilk adım olarak, eğer ortada şiddet varsa bu şiddetin kontrol altına alınması ve devamında müzakereler için ilişkilerin yumuşatıldığı bir ortam oluşturulması gerekmektedir. Şiddetin kontrol altına alınması ve tarafların iletişim kurabilmesi, barış yolunda atılması gereken en temel adımlardandır.¹⁶¹ Diğer bir önemli adım ise insani krizlere

¹⁵⁷ Berghof Foundation Operations GmbH, s. 65.

¹⁵⁸ Swedish International Development Cooperation Agency, “Conflict Prevention: Opportunities And Challenges in Implementing Key Policy Commitments And Priorities”, https://www.sida.se/globalassets/sida/eng/where-we-work/partners/s209461_thematicoverview_conflict_prevention_webb_final.pdf (Erişim 06.01.2020), p. 2.

¹⁵⁹ Berghof Foundation Operations GmbH, s. 65.

¹⁶⁰ Jeong, Conflict Management, p. 24.

¹⁶¹ a.g.e., p. 25.

dikkat çekerek, çatışmalardan maddi ve manevi olarak zarar gören insanlara destek vermektir.

Çatışmayı engelleme evresinde yapılacak bir diğer önemli şey ise çatışmanın ana nedenlerine odaklanmaktır. Özellikle çatışmanın kaynağını, temel dinamiklerini öğrenmek, bu noktaları inceleyip gerekli önlemleri almak, çatışmanın tekrarlanması engelleyebilir.¹⁶² Çatışmanın ne sebeple meydana geldiği kesin bir şekilde anlaşılabilirse, bu evrede çatışmayı engelleme stratejileri olan doğrudan engelleme veya yapısal engelleme, çatışma sürecine iyi bir şekilde uygulanabilir, böylece engelleme evresi de başarıya ulaşabilir.

Çatışmayı engelleme stratejilerinden biri olan “doğrudan engelleme” stratejisinde kastedilen, var olan şiddet ortamını yok etmeye dayalı kısa vadeli teşebbüsler olup, karşı tarafın güvenini kazanmaya dair davranışları, sağlıklı ve pozitif bir diyalog oluşturmayı, arabuluculuk yapmayı içerir. Yapısal olarak engelleme stratejisi ise çatışmanın temellerine inerek, uzun vadede hedefler ile çatışmanın tekrarlanmasını önlemeye çalışır. Yapısal engelleme stratejisinde çatışmanın sosyoekonomik, kültürel ve coğrafi nedenlerine odaklanılarak, bu nedenleri çatışmaya dönüştüren faktörleri incelenir ve bu faktörleri yok etmek amaçlanır.¹⁶³ Çatışmayı engellemek, şiddeti durdurmak kolay olmayan eylemler olması dolayısıyla aktörler, bu stratejiyi uygularken zorluk çekilebilir. Bu sebeple çatışmayı engelleme aşamasında, bölge içerisindeki önemli aktörlerle iletişime geçilmeli, gerekirse uluslararası sistemin aktörlerinden yardım alınmalıdır.¹⁶⁴

Carnegie Uluslararası Barış Vakfı, çatışmayı önleme stratejisini, “ekonomik siyasi veyahut askeri davranışlar sebebiyle ortaya çıkan sorunların, devlet ve sivil toplum

¹⁶² Clttester A. Crocker, Fen Osler Hampson, And Pamela Aall, Leashing The Dogs Of War Conflict Management In A Divided World, (Washington, DC: United States Institute Of Peace Press, 2007), p. 433.

¹⁶³ Swedish International Development Cooperation Agency, https://www.sida.se/globalassets/sida/eng/where-we-work/for-partners/s209461_thematicoverview_conflict_prevention_webb_final.pdf , (Erişim 09.01.2020), p. 2.

¹⁶⁴ Michael S. Lund, “Conflict Prevention: Theory in Pursuit of Policy and Practice”, https://www.academia.edu/10915824/Conflict_Prevention_Theory_in_Pursuit_of_Policy_and_Practice (Erişim 09.01.2020) p. 290.

kuruluşları (STK) gibi aktörlerin bu sorunlara yönelik ikna edici yanıtlar vererek sağlıklı, istikrarlı bir sistem oluşturması” şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁵ Uluslararası sistemin önemli aktörlerinden olan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) da, çatışmayı engelleme stratejilerine önem vererek, bünyesinde bulunan Çatışma Önleme Merkezinden çatışma önleme, erken uyarı, kriz yönetimi veya çatışma sonrası rehabilitasyon gibi alanlarda destek almaktadır.¹⁶⁶

Etnik kimlik, din, dil gibi faktörlerden dolayı meydana gelen devlet içi siyasi çatışmalar da çatışma engelleme ve önleyici diplomasi gibi stratejiler yardımıyla engellenebilmektedir. Önleyici diplomasi, erken müdahale içeren ve karmaşıklık seviyesi düşük olan yapısı ile çatışmalardaki en etkin yöntemlerden biridir. Bouthros-Ghali önleyici diplomasiyi, çatışmanın tarafları arasındaki ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları bertaraf etmek, eğer ortada bir anlaşmazlık durumu var ise bu anlaşmazlığın seviyesinin yükselmesini önlemek ve olabildiğince düşürmek, eğer çatışma ortaya çıkmış ise bu durumun yayılmasını engelleyerek, sınırlandırmak şeklinde tanımlamıştır.¹⁶⁷

1.4.2. Çatışmayı Yatıştırma

Çatışmayı yatıştırma evresinde ise artık çatışmanın temel dinamikleri, tetikleyicileri önemsiz, önemli olan tek şey, var olan şiddet düzeyinin en hızlı şekilde sonlandırmaya çalışmaktır. Bu evrede kullanılan tüm stratejiler, politikalar çatışma yatıştırma evresini oluşturur ve hızlı sonuç almak, bu evrede hayati derecede önemlidir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Ed: David Carment and Albrecht Schnabel, Conflict Prevention: Path to Peace or Grand Illusion?, United Nations University Press, 2003, s. 12.

¹⁶⁶ John S. Dufield, Regional Conflict Management In Europe, ed. Paul F. Diehl And Joseph Lepgold, Regional Conflict Management, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2003, p. 252.

¹⁶⁷ Bouthros-Ghali, “An Agenda for Peace Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping”, Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (Erişim 09.01.2020).

¹⁶⁸ Akyeşilmen, Barışı Konuşmak, s. 36.

Bu aşamada iş birliği ihtimalleri büyük önem taşır, çatışmanın aktörleri birer rasyonel aktör (I. Düzey (siyasi, askeri liderler, elitler)) olarak kabul edilir¹⁶⁹ ve iş birliği ihtimaline yönlendirilir. Çatışmayı yatıştırma evresinde, çatışmanın aktörlerinin iş birliği ihtimallerini düşünmesi, bu ihtimallere sıcak bakması, çatışmanın kaderini değiştirecek niteliktedir. Aktörlerin bu evre de iş birliğinin çatışmadan daha faydalı olacağını görmesi, anlaşmalar gerçekleştirmesi şiddeti ortadan kaldıracak en önemli eylemdir, ayrıca bu evrede barış, şiddetin var olmamasıdır. İş birlikleri ve anlaşmalar için arabuluculuk, müzakere ve yargı yolu gibi çeşitli yöntemler kullanılması¹⁷⁰ yanı sıra, şiddeti acilen sonlandırmak için, tehdit ve beraberinde ekonomik yaptırımlar, politik, askeri zorlayıcı yöntemler de bu aşamada kullanılmaktadır.¹⁷¹

1.4.3. Çatışmayı Çözme

Çatışma yönetiminin en önemli evrelerinden biri olan çatışma çözümü evresinde, çatışmaya derin bir biçimde odaklanılmaktadır. Çatışma tüm boyutları ile ele alınıp, kapsamlı bir şekilde detaylı analizlere tabi tutulurken, bu aşamada ki ilk adım taraflar arası ilişkileri düzenlemektir. Ortada bulunan çatışmanın, çatışmanın aktörleri tarafından ortak bir sorun olarak kabul edilmesi, sürece büyük bir katkı sağlarken, şiddeti ortadan kaldırmak da bu evrenin en önemli amaçlarındandır.

Taraflar birbirlerine karşı şiddeti durdurdıkları zaman, çatışma çözümü süreci başlayacaktır.¹⁷² Şiddetin durmasından itibaren başlayan süreçte ise iş birliği kurmayı sağlamak, bu evreyi pozitif olarak etkileyecek eylemlerden biridir. Bu evrede kalıcı bir barış süreci kurmak çok zor olduğundan dolayı barış, tarafların birbirlerine karşı

¹⁶⁹ a.g.e., s. 39.

¹⁷⁰ Brad Spangler, "Settlement, Resolution, Management, and Transformation: An Explanation of Terms", https://www.beyondintractability.org/essay/meaning_resolution (Erişim 13.01.2020).

¹⁷¹ Axt, Milososki And Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 13.01.2020) p. 16.

¹⁷² Wallensteen, Understanding Conflict, p. 8.

şiddeti durdurması, şiddetin var olmaması demektir. Ana hedef ise şiddetin tekrar başlamaması için, tarafların memnun olduğu çözümler üretmektir.¹⁷³

Şiddetin durdurulmasından sonraki aşama ise ortak çıkarlardan faydalanarak taraflar arasındaki iş birliği düşüncesini geliştirmektedir. Eğer taraflar, kendilerine faydalı bir iş birliği ilişkisi içerisinde olurlarsa, bu ilişkinin kazançlarını kolay kolay kaybetmek istemeyeceklerinden dolayı, çatışma ve şiddet ihtimali daha düşük bir ihtimal olacaktır.¹⁷⁴ Bu evrede çatışmanın tarafları arasındaki stratejiler, hedefler olabildiğince yakınlaştırılmalı, çatışma dili terk edilip, taraflar arası diyalog güçlendirilmelidir.¹⁷⁵ İş birliği ihtimalini düşünen taraflar arasındaki ilişkileri güçlendirmek için, ileriye dönük hedeflerden bahsedilmeli ve uzun vadede ilişkilerin sağlıklı tutulması için adımlar atılmalıdır. Bu evre de müzakere süreçleri büyük önem taşıdığından dolayı, tarafların kendilerini güvende hissedecekleri, kendilerine faydalı olacağını düşündükleri müzakere görüşmeleri gerçekleştirilse, süreç çok daha yumuşak atlatılabilir.¹⁷⁶

Başarılı bir müzakere yürütmek çoğu zaman kolay olmayabilir, fakat süreç iyi analiz edilip, yönetildiği zaman faydalı bir müzakere dönemi başlatılabilir. Roger Fisher, William Ury ve Bruce Patton'ın "Getting to Yes Negotiating Agreement Without Giving In" adlı çalışmada, iyi bir müzakere süreci için yapılması gereken bazı adımları¹⁷⁷ sıralamışlardır. Bu adımlara bakıldığında, ilk olarak yapılması gereken şey, insanları probleminden ayırmaktır. Bu adımla kastedilen şey şudur; insanlar tabiat olarak duygusal varlıklardır dolayısıyla öfke, kızgınlık, kırgınlık, intikam gibi sahip oldukları negatif duyguların kontrolü, çatışma sonrasında bile zor olabilmektedir. Bu

¹⁷³ Axt, Milososki And Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review, (Erişim 16.01.2020), p. 16-17.

¹⁷⁴ Nimet Beriker, "Conflict resolution The missing link between liberal international relations theory and realistic practice", https://www.researchgate.net/publication/277826486_Conflict_Resolution_The_Missing_Link_between_Liberal_International_Relations_Theory_and_Realistic_Practice (Erişim 16.01.2020).

¹⁷⁵ Roy Licklider, "Ethical Advice: Conflict Management vs. Human Rights in Ending Civil Wars", journal of Human Rights, V. 7, I. 4, https://www.researchgate.net/publication/233372002_Ethical_Advice_Conflict_Management_vs_Human_Rights_in_Ending_Civil_Wars (Erişim 17.01.2020) p. 376.

¹⁷⁶ Fisher, The Social, p. 165.

¹⁷⁷ Roger Fisher, William Ury, and Bruce Patton, Getting to Yes Negotiating Agreement Without Giving In, (New York: Penguin Books, 1991), p. 11-12.

durumdan dolayı burada yapılacak olan şey, çatışmanın taraflarını bu duygulardan soyutlayarak tamamen soruna odaklanmalarını sağlamaktır. Taraflara bu durumun ortak bir sorun olduğu, bu duygularla birlikte bu sorunla başa çıkamayacakları, kayıplarının daha çok olacağı anlatılmalı ve duruma çözüm odaklı bakmaları sağlanmalıdır.

Atılacak ikinci adım ise pozisyonların değil, çıkarların üzerinde durulmasıdır. Çatışmaların aktörleri, içinde bulundukları pozisyonları önemserler dolayısıyla, taraflar birbirlerini üstün gelmek isteyebilir ve bulundukları pozisyondan geri adım atmak istemeyebilirler, bu aşama da taraflara çıkarları hatırlatılmalıdır. Kazanacakları çıkarların üzerinde durulursa ve bu konuda etkili bir farkındalık oluşturulursa, taraflar müzakere için daha ılımlı hale geleceklerdir. Atılacak üçüncü adım ise çatışmanın bütün taraflarının kazançlı çıkması için seçenekler geliştirmektir. Müzakere süreçlerinde seçenekler çok büyük önem taşımaktadır, bu yüzden çatışmanın taraflarına karşılıklı olarak kazanç elde edecekleri çeşitli seçenekler sunulursa, bu durum tarafları memnun eder ve sürece daha sıcak bakmalarını sağlar.

Müzakere sürecinde atılacak son adım objektif kriterleri öne çıkarmaktır. Müzakere süreçlerinde tarafların çok farklı talepleri olabilmektedir, bu taleplerde bazen taraflar zıtlaşır ve müzakere süreci çıkmaza girebilir. Bu süreci aşmak için, tarafları bir ortak payda da buluşturarak, iki taraf için adil bir kriter belirlenmeli ve adil bir kazanç seçeneği sunulmalıdır. Öyle ki taraflar durumun adaletsiz olduğundan yakınmasın ve süreçten vazgeçip tekrar çatışma sürecine dönmessinler. Nitekim Adalet, bilimsellik ve verimlilik standartları baz alınarak üretilen çözümler, taraflar bakımından olumlu olarak değerlendirilecek ve sürece katkı sağlayacaktır.

Çatışmaları çözmede kullanılan bir başka yöntem de arabuluculuk yöntemidir, II. Düzey aktörler (ulusal veya Uluslararası STK'lar, devletler) arabuluculuk yapabilirler ve çatışmanın taraflarını anlaşmaya ikna edebilirler.¹⁷⁸ Özellikle soğuk savaş sonrası dönemde, arabuluculuğun önemi artmış ve arabuluculuk çatışmalarda barışı sağlamak

¹⁷⁸ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 36.

için en çok başvurulan yöntemlerden biri olmuştur.¹⁷⁹ Arabuluculukta, tarafların ihtiyaçlarını gidermek ve karşılıklı olarak tatmin olacakları seçenekler için uygun bir ortam oluşturmak çok önemli bir adımdır.¹⁸⁰ Arabuluculukta güven büyük önem arz eden bir etmen olduğundan dolayı, eğer çatışmanın aktörleri arabuluculuk görevini gerçekleştiren aktörün tarafsız olabileceğine güvenebilirse, bu sayede arabulucunun sunduğu önerilere de sıcak bakabilirler.¹⁸¹ Arabulucu, bu evrede tarafların sorunlarına odaklanarak, onların önemsedikleri şeyleri, beklentilerini, endişelerini önemseddiğini göstererek, onlara güven vermelidir.¹⁸²

Çatışma her bakımdan maddi ve manevi olarak büyük kayıplara sebep olan bir eylem olduğundan dolayı, bu eylemde çatışmanın zararının en aza indirmek için, taraflar bir araya getirilmelidir. Tarafların iletişim kurmaları sağlanmalı ve pozitif bir diyalog içerisinde olmalarına yardımcı olunmalıdır.¹⁸³ Ortaya konan çözüm önerilerinde tarafları memnun etmek önemli olduğundan dolayı eğer diyaloglar, çıkarlar, talepler ve iş birlikleri üzerinden kurulursa, tarafların anlaşma ihtimalleri artacaktır. Bütün bu diyaloglar, öneriler, fikirler bir güven ortamı içerisinde oluşturulursa, yapılan anlaşmaların daha sağlıklı ve uzun ömürlü olma ihtimali de artacaktır.¹⁸⁴

1.4.4. Çatışmayı Dönüştürme

Çatışmalar zor ve yıkıcı süreçler olmalarına rağmen, her zaman tamamen zararlı oldukları da söylenemez, daha önce bahsedildiği üzere faydalı sonuçlanan çatışmalarda mevcuttur. Çatışmaların faydalı sonuçlanması, çatışma yönetiminin en önemli evrelerinden biri olan çatışmayı dönüştürme evresi ile gerçekleştirilir. Bu evre,

¹⁷⁹ Jacob Bercovitch, Robert Trapp, The Confman. 2002 Data Set Developing Cases and Indices of Conflict Management to Predict Conflict Resolution, ed. Robert Trapp, Programming for Peace Computer-Aided Methods for International Conflict Resolution and Prevention, Springer, 2006, p. 132.

¹⁸⁰ Morgan Brigg, The New Politics Of Conflict Resolution Responding To Difference, (London: Palgrave Macmillan, 2008) p. 54.

¹⁸¹ Gary Furlong, The Conflict Resolution Toolbox: models & maps for analyzing, diagnosing, and resolving conflict, (Canada: John Wiley & Sons Canada, Ltd, 2005), p. 143.

¹⁸² Erica Frydenberg, Morton Deutsch A Life and Legacy of Mediation and Conflict Resolution, (Brisbane: Australian Academic Press, 2005), p. 141.

¹⁸³ Kenneth Cloke, Mediating Dangerously The Frontiers of Conflict Resolution, (San Francisco: Jossey-Bass Inc, 2001), p. 10-11.

¹⁸⁴ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 37.

başarılı bir şekilde çatışmaya uygulanabilirse çatışma, içinde bulunduğu toplumun gelişiminin ve dönüşümünün daha iyiye evrilmesini sağlayabilir.

Çatışma dönüştürme evresinde, diğer evrelerde uygulanan stratejileri bir temele oturtmak ve kalıcı sonuçlar elde etmek hedeflenmektedir. Bu evrede, barışın oluşturulması için yapılması gerekenler gözden geçirilir ve barışı sağlayabilecek her kaynağa ayrıntılı bir şekilde odaklanılır.¹⁸⁵ Sağlıklı bir barış tesis etmenin temelinde yapısal dönüşümler yattığından dolayı, eğer barış inşa süreci sosyal, siyasal, kültürel değişimleri, dönüşümleri içerisinde barındırmıyorsa, süreç sağlıklı bir şekilde işlemez ve kalıcı barışın oluşturulması çok zor bir hal alır.¹⁸⁶ Çatışmayı dönüştürme evresinde, daha çok III. Düzey aktörler yer aldığı için, STK'lar gibi örgütsel yapılar çatışmanın dönüşümünde çok önemli roller oynayabilirler. Devlet kurumları ve STK'ların zaman zaman iş birliği içerisinde hareket etmeleri de çatışmayı dönüştürme faaliyetleri açısından fayda sağlayabilen etmenlerdir.¹⁸⁷

Çatışma dönüşümünün önemli teorisyenlerinden biri olan Lederach, çatışma dönüşümünde şiddeti azaltmanın ve adaleti arttırmanın esas olduğunu belirtmiştir. Çatışmanın dinamiklerini anlayıp, bu dinamikleri dönüştürmenin önemli olduğunu vurgulayan Lederach, özellikle sosyal yapılar üzerinde durmuş ve sosyal adalet, yapısal sorunlar gibi dinamikler ele alınmadan, çatışma dönüşümünün başarılı olamayacağını altını çizmiştir.¹⁸⁸ Lederach, çatışma dönüşümünde dört boyutun çok önemli olduğunu ve bu boyutların gelişiminin teşvik edilmesi gerektiğini vurgulayarak, bu boyutları kişisel, ilişkisel, yapısal ve kültürel boyutlar olarak sıralamıştır.

¹⁸⁵ Michelle Parlevliet, "Human Rights and Conflict Transformation: Towards a More Integrated Approach", https://pure.uva.nl/ws/files/1431340/97876_parlevliet_handbookII.pdf (Erişim 25.01.2020) p. 380.

¹⁸⁶ Axt, Milososki And Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review , (Erişim 25.01.2020), p. 17-18.

¹⁸⁷ Lambang Trijono, ed. Frans De Djalong, Lambang Trijono, The Making Of Ethnic And Religious Conflicts In Southeast Asia: Cases And Resolutions, Csps Books, 2004, p. 21.

¹⁸⁸ John Paul Lederach, The Little Book of Conflict Transformation, (New York: Good Books, 2003), p. 23.

İlk olarak kişisel boyutu ele alınırsa; çatışma bireyleri psikolojik, sosyolojik veya kültürel olarak birçok açıdan derinden etkilemektedir, bu etkiler hem pozitif hem de negatif etkiler olabilmektedir. Çatışma dönüşümü de bireyde bu etkilerin yıpratıcılığını azaltarak, bu etkilerin fiziksel, duygusal veyahut manevi boyutlarındaki faydalarının en üst dereceye çıkarılması için yardımcı olur.¹⁸⁹ İkinci olarak ilişkisel boyuta değinilirse; çatışma insanlar arasındaki iletişimi, ilişkileri ileri derecede etkileyen bir olgudur. Çatışma, toplumda bireylerin birbirlerini nasıl değerlendirdiklerini, nasıl bir iletişim içerisinde olmak istediklerini belirler. Bu evrede çatışma dönüştürüldüğünde, kötü olan bir iletişimi değiştirebilir, aradaki iletişimsel bağları, empatiyi güçlendirip en üst seviyeye çıkarabilir.¹⁹⁰

Üçüncü olarak yapısal boyutta çatışmanın temel dinamiklerine odaklanılır. Bu dinamiklerden yola çıkılarak şiddete sebep olan, aksayan sistem ele alınır ve dönüşüm sayesinde, bu sistemdeki aksaklıkları giderebilecek kurumlarda iyileştirmeler yapılabilir. İnsanların temel ihtiyaçları karşılanabilir, sosyal ve siyasi alanlardaki etkileşimlere katılmalarını sağlayacak kurumlar güçlendirilebilir.¹⁹¹ Son olarak kültürel olgu ele alınırsa; çatışmaların ana sebeplerinden biri kültürel sebepler olduğu durumda, çatışma dönüşümü bu kültürel sebepleri belirler ve bu sebepleri açıklar ve anlaşılmasını sağlar. Kültürel farklılığın çatışmaya sebep olması gerekmediğini belirterek ve yapıcı bir ilişki ortaya koymaya çalışır.¹⁹² Çatışmayı dönüştürme evresi çok hayati bir evredir, bu evrenin başarılı bir şekilde ilerlemesi kalıcı bir barışın sağlanmasına da en büyük katkıyı sağlayabilir.

¹⁸⁹ a.g.e., p. 23.

¹⁹⁰ a.g.e., p. 24.

¹⁹¹ a.y.

¹⁹² a.g.e., p. 25.

Tablo 2: Çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme aşamalarının karşılaştırılması¹⁹³

	Çatışma çözümü	Çatışmayı dönüştürme
Anahtar soru	İstenmeyen bir şey nasıl sona erdirilebilir?	Yıkıcı bir şeyi yok edip yerine istenen şey nasıl oluşturulur?
Odak noktası	İçerik merkezlidir	İlişki merkezlidir
Amaç	Kriz yaratan sorunu ele almak çözüm bulmak ve anlaşma yapmak	Anlık çözümlerle beraber kalıcı çözümler elde etmek için yapıcı değişim süreçlerine teşvik etmek
Sürecin gelişimi	Sorunlu ilişkileri çözmek için ortaya çıkarılmıştır	Sistemdeki sorunları düzeltmek için sorunlu ilişkileri bir fırsat olarak değerlendirir
Süreç	Şiddeti, sorunları, kaygıları sonlandıran kısa vadeli bir araçtır	Orta ve uzun vadede sorunlara çözüm olmayı ve kalıcı değişimi amaçlayan bir araçtır
Çatışmaya bakış	Çatışma sürecinin yoğunluğunu düşürmeyi amaçlar	Çatışmayı olumlu ve olumsuz yanlarıyla ele alıp onu canlı bir süreç olarak kabul edip toplumsal bir dönüşümü amaçlar

1.5. Çatışmada Aktör Analizi

Her çatışmanın kendine özgü yapısı olduğundan dolayı, çatışmalar yönetilirken ve çözüme kavuşturulmaya çalışılırken, temel taşlarının iyi incelenmesi gerekmektedir. Çatışmaların çözümünde hayati bir önem taşıyan ve temel taşlarından biri olan aktör analizi de çatışmanın seviyesinin düşürülmesinde, yatıştırılması, dönüştürülmesinde veya kalıcı barışa ulaşma noktasında mutlaka dikkate alınmalı ve incelenmelidir. Aktör analizi yaparken, bu analizin birkaç boyutuna dikkat çekmek gerekmektedir, öncelikle aktörün profili ele alınmalı, devamında ise swot analizi, talep analizi ve tarafların barış kapasitesi incelenmelidir. Böylece çatışma çok daha iyi anlaşılabilir ve olası çözümler oluşturmak daha kolay ve sağlıklı bir hale gelebilir.

¹⁹³ a.g.e., p. 29.

1.5.1. Aktör Profili

Çatışmalardaki aktörler bazen çatışmaların kaderini belirleyen unsurlar olabilirler, dolayısıyla çatışmanın devamının nasıl seyredeceğini onların tavır, tutum ve davranışları büyük ölçüde etkiler. Her çatışmanın tarafları farklılık gösterebilir ve çatışmaların çok çeşitli aktörleri olabilir. Bu aktörlerin çatışmaya etkileri de farklılık gösterebilmekle birlikte politikaları, önlemleri farklı olabilir. Ayrıca bu aktörler etki düzeylerine göre de ayrılmaktadır.

Etki düzeylerine göre aktörler I. Düzey aktörler, II. Düzey aktörler ve III. Düzey aktörler olarak ayrılırlar. I. Düzey aktörler sınıfına siyasi ve askeri elitler, yöneticiler, liderler girerken, II. Düzey aktörler sınıfına ulusal veya uluslararası STK'lar girer ve son olarak III. Düzey aktör sınıfına yerel zemine dayalı örgütlü yapılar, kalkınma veya insan hakları ile ilgili STK'lar girmektedir.¹⁹⁴ Her aktörün çatışma içerisindeki yapabilecekleri farklı olduğundan dolayı, her aktör her uygulamayı gerçekleştiremez veya her önlemi alamaz. Çatışma yönetimi içerisinde aktör profili büyük bir önem taşımaktadır, özellikle çatışma yönetiminin evreleri olan yatıştırma, çözme ve dönüştürme evrelerinde, bu profilden oldukça yararlanılabilir ve yol haritası buna göre belirlenebilir.

Çatışmanın taraflarının detaylı bir şekilde incelenmesi, çatışmadaki aktörlerin yapıları, ne istedikleri veya nelerden vazgeçebileceklerini belirlemek çok önemlidir. Aktörler bazen bitebilecek çatışmaları devam ettirebilme potansiyeline sahip olabilirler, bu yüzden aktörleri iyi tanımlamak ve bu tanımlamayı sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilmek için başlıca birkaç soru sorulabilir. Bu sorular; taraflar devlet midir? Kimi temsil etmektedir? Kimlerle nasıl ilişkilere sahiptirler? Çatışmadaki konumları nedir? Muhtemel bir barış ihtimaline ne şekilde bakılmaktadır? Şeklinde olabilir.¹⁹⁵ Bu sorularla aktörlerin analizi daha sağlam bir şekilde gerçekleştirilebilir.

¹⁹⁴ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 34.

¹⁹⁵ Efegil, s. 62.

Tablo 3: Çatışma yönetimi safhaları- aktör önlem ilişkisi¹⁹⁶

Safha adı	Stratejiler	Aktörler	Önlemler
Çatışma yatıştırma	Amaç şiddeti yok etmektir. Hızlı sonuç almaya odaklanılır. Sınırlı miktarda kazan-kazan durumu vardır. Barış, çıkarların önündedir. Rasyonel aktörler (I. Düzey). Kısa vadede üçüncü taraf müdahalesi kabul edilebilir.	I.Düzey Aktörler: siyasi, askeri liderler ve elitler	Sonuç alma hedefli: sebepleri araştırma, konuyu ve nedenleri anlama, gerçekleri ortaya çıkarma, bilgi elde etme: iyi niyet elçiliği yapma, arabuluculuk, tahkim kolaylaştırıcılık, yaptırımlar vb.
Çatışmayı çözme	Kapsamlı analizler (yapısal çatışma) ve süreç odaklı. Çatışma ortak problem olarak kabul edilir ve çözüm odaklı bir bakış açısı geliştirilmektedir. Önemli ihtiyaç ve çıkarların üzerinde durulur. Orta vadede II. Düzey aktörler arabulucu olarak müdahale eder.	II.Düzey Aktörler: Ulusal veya Uluslararası STK'lar ve uzmanlar	Sürece dayalı: müzakereler için uygun ortam oluşturma, yakınlaştırma, tarafları buluşturmaya bir araya getirmeye çalışma, kolaylaştırıcılık ve danışmanlık

¹⁹⁶ “FNST, International Academy for Leadership, 01-08 Şubat 2008, “Conflict Prevention and Conflict Management (CPCM)-II Program notları”, akt: Akyeşilmen, Barış k-Konuşmak, s. 39.

Çatışmayı dönüştürme	Yapısal değişimi amaçlar uzun vadeli ve barışa dair çalışmalar. III. Düzey aktörleri barındıran çok önlemler (çatışmayı yatıştırma ve önleme dahil) bir dönem. Alttan-üste kapasite geliştirme ve yerel halkı güçlendirmeye yönelik perspektifler. Burada barış sosyal adalete karşılık gelmektedir	III. Düzey Aktörler: Tabana dayalı yerel örgütlenmeler, İnsan hakları kalkınma STK'ları	Süreç ve/veya yapısal merkezli: toplumun farklı kesimlerin entegre etmeye çalışma, ortak aktiviteler, yasal ve anayasal düzenlemeleri yapma, güç paylaşımında adaletli olma, ayrımcılık ve ırkçı yönelimleri yok etme, ön yargıları yıkmak ve yok etmek için aktiviteler, kapasite geliştirme, eğitim, kalkınma, insan hakları ve siyasal eğitim.
----------------------	---	---	---

1.5.2.Yapı (Swot) Analizi

Çatışmaların çözüme kavuşturulması veya daha iyiye evrilebilmesi için çatışmaların yapılarının dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çatışmanın hangi problemlerden beslendiği, güçlü ve zayıf yanları gibi noktalar çatışmanın geleceği için çok önemlidir. Çatışmanın yapısıyla birlikte, çatışmayı etkileyen aktörlerinin yapısı da büyük bir önem atfetmektedir. Çatışmanın aktörlerinin güçlü ve zayıf yönleri, bu aktörlerin sosyal, psikolojik veya siyasal çevrelerinden aldığı destekler veyahut tehditler incelenmelidir.¹⁹⁷ Yapı analizinin, çatışmanın seyrini büyük oranda etkilemesinin yanı

¹⁹⁷ Alan McCarthy, Steve Hay, Advanced Negotiation Techniques, (New York: Apress, 2015), p. 58-59.

sıra, sağlıklı bir yapı analizi gerçekleştirildiği takdirde hem çözüm yollarını belirlemek hem de aktörlerin anlaşılması daha kolay hale gelebilir.

Yapı analizini gerçekleştirirken durumu daha iyi analiz etmek için, çeşitli sorular sorulabilir, bu sorular; aktörlerin siyasal yapılarının ne olduğuna ne tür ideolojilere hizmet ettiklerine, ekonomik alanlarına, coğrafi avantaj veya dezavantajlarına yönelik sorular olabilir. Bu soruların yanı sıra aktörlerin uluslararası sistemdeki yerleri de çatışmalar açısından önem arz etmektedir, uluslararası platformlardaki destekleri veya çatışmada ki haklılık durumları, verilen hukuki ya da moral destekleri önemlidir.¹⁹⁸ Bu faktörlerin detaylı incelenmeleri sonucunda çatışma daha sağlam bir çözüm zeminine oturtulabilir.

1.5.3. Talep Analizi

Aktör analizi ve yapı analizinden sonra yapılacak bir başka analizde talep analizidir. Bu analizle, çatışmanın aktörlerini çatışmaya götüren isteklerin ne olduğu, süreç içerisinde aktörlerin belirledikleri hedefleri veya çıkarları analiz edilir. Talep analizi için aktörlere çeşitli sorulabilir yöneltilebilir bu sorular; aktörlerin talepleri nelerdir? Aktörlerin gizli amaçları var mıdır? Aktörlerin ihtiyaçları veya çekinceleri nelerdir? Aktörlerin ihtiyaçlarını engelleyen taraflar mevcut mudur? Aktörlerin insan hakları açısından nasıl hakları mevcuttur?¹⁹⁹ Şeklinde olabilir. Bu sorular eşliğinde yapılan iyi bir talep analizi, çatışma çözümü için atılan adımları daha da sağlamlaştırabilir.

1.5.4. Tarafların Barış Kapasitesi

Bir çatışma da çatışmanın aktörlerin yapıcılığı çok önemlidir, eğer aktör veya beraberindeki kesimler, barış ihtimaline sıcak bakıyorsa süreç çok yıpratıcı olmadan çözüme kavuşturulabilir. Her toplum da barış kapasitesini etkileyecek mekanizmalar, yapılar bulunmaktadır, bu yapılar bireyler olabileceği gibi çeşitli kurum veya kuruluşlar da olabilmektedirler. Bu yapıların içerisinde yönetimde bulunan kişilerin

¹⁹⁸ Efegil, s. 63.

¹⁹⁹ Sanam Naraghi Anderlini And Victoria Stanski, Conflict Prevention, Resolution And Reconstruction, Hunt Alternatives Fund And International Alert, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ToolkitWomenandConflictPreventionandResolution_InternationalAlert2004.pdf , (Erişim 28.01.2020) p. 8.

yanı sıra, evrensel prensipler ve hakkaniyet ölçüsünde işleyebilen adalet sistemi, tarafsız polis teşkilatı, sanatçılar, öğretmenler, din görevlileri, akademisyenler veya sivil toplum kuruluşları bulunabilir.²⁰⁰ Bu yapılar barış bilincinin güçlenmesini sağlayabilir ve yıkıcı süreçlere engel olabilirler.

Aktörlerin barış kapasitesinin ne derece de olduğunu anlayabilmek için bu yapılarla ilgili çeşitli sorular sorulabilir. Bu sorular; evrensel prensiplere sahip hakkaniyetli bir adalet sisteminin olup olmadığı? Veyahut tarafsız kolluk ve polis teşkilatlarının demokratik toplumlardaki gibi orantılı güç kullanıp kullanmadığı? Ya da din görevlilerinin sosyal, siyasal yapının baskısından uzak gerçek din ve ahlak öğretilerini yansıtıp yansıtmadığı? şeklinde olabilir.²⁰¹

²⁰⁰ Nezir Akyeşilmen, Türkiye Toplumunun Barış Kapasitesi, İlkse Gazetesi, 4 Mayıs 2015, <https://ilksesgazetesi.Com/Yazilar/Turkiye-Toplumunun-Baris-Kapasitesi-1786> (Erişim 28.01.2020).

²⁰¹ Efegil, s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

1. YÖNETİLEMEYEN BİR ÇATIŞMA; İSRAİL-FİLİSTİN SORUNU

İsrail ve Filistin sorunu yıllardır süre gelen ve halen devam eden, her geçen gün daha çok düğümlenen bir sorundur. Çeşitli çatışma yönetimi yöntemleri uygulanmaya çalışılsa da süreç, zaman içerisinde daha da çıkmaza girmiş ve çözilemeyen bir kısır döngü oluşmuştur. Bugün, İsrail ve Filistin sorunu sadece bu iki devletin problemi olmaktan çıkmış, zaman içerisinde birçok aktör sürece dahil olmuş ve İsrail-Filistin çatışması bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, uluslararası bir boyut kazanmıştır. Birçok çatışma yönetimi yöntemleri uygulanmaya çalışılsa da sorunun çözülmesi mümkün olmamış, bölgedeki devletlerin hedefleri, istekleri ve dış aktörlerin olaya müdahale tarzları veyahut sürece tarafsız ve objektif bir tutum sergilememeleri, durumun daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde, ilk önce olayın meydana gelişi ile ilgili kronolojik bir sıra gözetilerek tarihsel arka plan analizi yapılacak, sorunun hangi adımlarla daha karmaşık hal aldığı incelenecek ve toplumsal olarak da derin bir uçurum oluşturan sorunlar irdelenecektir. Daha sonra ise çatışmanın iç dinamikleri hakkında bilgi verilecek, bu süreçte ortaya çıkan yeni aktörlere değinilecek ve bu aktörlerin sorun üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır. Çalışmanın devamında İsrail ve Filistin sorununun uluslararası boyutuna değinilecek ve sürece dahil olan dış devletler ele alınarak, bu devletlerin İsrail-Filistin çatışması üzerindeki etkileri, davranış ve tutumları, sürece yaklaşım tarzları incelenerek, sorun kapsamlı bir şekilde anlatılacaktır.

1.1 Sorunun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Arka Plan Analizi

İsrail ve Filistin sorununun kökenleri çok derin bir geçmişe dayanmaktadır. Bölgeye Osmanlı döneminde Yahudi yerleşimleri yapılmaya çalışılmış, bu dönemden itibaren bölgede bir Yahudi devleti için temeller atılmaya başlanmıştır. Sorunun asıl temelini atıldığı dönem ise I. Dünya savaşı yıllarına dayanmaktadır. Ortadoğu da etkin olmaya çalışan İngiltere ve Fransa bu dönemi iyi kullanarak, bu yolda Arap topraklarının

Osmanlı'dan ayrılması için Arap milliyetçiliğini desteklemişlerdir.²⁰² Özellikle İngiltere'nin Mısır yüksek komiseri olan Henry McMahon bölgede hayati bir rol oynayarak, Mekke Emiri şerif Hüseyin ile çeşitli mektuplaşmalar gerçekleştirmiş, Arapların kendilerini desteklemeleri karşılığında bölgede bağımsız bir Arap devleti için vaatlerde bulunmuştur.²⁰³

I. Dünya Savaşı sonrasında ise İngiltere ve Fransa'nın bağımsız Arap devleti vaatleri, hiç gündeme gelmemiş ve bölgenin kaderi bir çıkmaza girmiştir. İngiltere ve Fransa bölgeyi kendi aralarında Sykes-Picot olarak adlandırılan, gizli bir anlaşma ile paylaşmışlardır. Bu gizli anlaşmaya göre; Lübnan ve Suriye Fransa'ya bırakılırken, Ürdün ve Irak ise İngiltere'ye bırakılmış, Filistin ise uluslararası yönetime devredilmiştir.²⁰⁴ Filistin'in, Yahudi taraftarı bir devlet yerine uluslararası bir komisyona bırakılması, Yahudilerin kurmak istedikleri devlet için engel teşkil ettiğinden dolayı, bu durumun değiştirilmesi için Siyonist hareket çeşitli yollar aramaya başlamıştır.

1.1.1. Balfour Deklarasyonu

2 Kasım 1917 yılında İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, Siyonist bir lider olan Lord Rothschild'e bir mektup göndermiştir. Bu mektup daha sonra tarihte, Balfour Deklarasyonu olarak adlandırılacaktır. Mektubun içeriği ise şu şekildedir; *"Majestelerinin hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için bir milli yurt kurulmasını uygun görmekte olup, bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden gelenin en iyisini yapacaktır; şurası açıkça anlaşılmalıdır ki, Filistin'de mevcut Yahudi olmayan toplulukların sivil veya dini haklarına veya Yahudilerin diğer ülkelerde yararlandıkları haklara ve siyasi statülerine halel getirebilecek hiçbir şey yapılmayacaktır."*²⁰⁵ Bu mektup ile İngilizler tarafından Yahudilere bir Yahudi devleti sözü verilmiştir, öyle ki mektupta Yahudi yurdu için destek verileceği ve Yahudilerin haklarının korunacağı açıkça belirtilmiştir. Arthur Balfour'un bu küçük

²⁰² Bernard Lewis, The Arabs In History, (New York: Oxford University Press Inc., 2002), p. 192.

²⁰³ Azmi Özcan, "Şerif Hüseyin", <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-huseyin>, (Erişim 03.03.2020).

²⁰⁴ Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948–1988), (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991), s. 31.

²⁰⁵ Joseph S. Nye ve David A. Welch, "Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak", çev. Renan Akman, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), s. 339.

mektubu, Siyonist politikanın amaçlarını gerçekleştirmek için çok büyük bir fırsat olmasının yanı sıra, yıllardır süregelen İsrail ve Filistin sorununun da temellerini atmıştır. Balfour deklarasyonundan sonra İngiltere'nin de desteğiyle bölgeye, Yahudi göçleri başlamış ve bu göçler Yahudi devletinin temelleri için çok büyük bir önem arz etmiştir.²⁰⁶ İngilizlerin bu girişimi Fransa ve İtalya gibi büyük devletler tarafından da destek görmüş, akabinde dönemin ABD başkanı Thomas Woodrow Wilson da 1918 yılının Ekim ayında, Balfour Deklarasyonunu desteklediğini açıkça belirtmiştir.²⁰⁷

1.1.2. İngiliz Mandası

Birinci Dünya Savaşı sona ererken, bölgelerin hâkim aktörleri belli olmaya başlamış, yeni bir dünya düzeni oluşturulmuş, dolayısıyla da bu düzenden tüm aktörler iyi bir pay almak istemiştir. Ortadoğu'da ise hâkim aktörlerden biri olan İngiltere, savaştan sonra Araplara vaat edilen bağımsız Arap devletinin hiç sözünü etmemiştir.²⁰⁸ Bölgede bağımsız bir Arap devleti söz konusu dahi olmazken, bölgeye yönelik kalabalık Yahudi göçlerinin olması, İngiltere'nin Yahudi yurdu için güçlü bir destekte bulunduğunu göstermiştir. Filistin'de ise fiili olarak 1917 yılından itibaren başlayan İngiliz himayesi, 1920 yılında yapılan Sen Remo konferansı ile de kâğıt üzerine dökülmüş ve Filistin'in artık İngiliz mandası olduğu açıkça belirtilmiştir.²⁰⁹

Filistin'in İngiliz mandası olmasıyla beraber, bölgeye daha yoğun bir şekilde Yahudi göçlerinin başlaması ve bu göçlerin sürekli hale gelmesi, Arap toplumunu rahatsız etmeye başlamıştır. Bu yüzden bölgede zaman zaman çatışmalar yaşanmış, Yahudi göçleri ile ilgili itiraz sesleri gittikçe yükselmiş, akabinde ise bölgedeki tansiyonun yükselmesi, İngiltere'yi bu duruma bir çözüm aramaya itmiştir.

²⁰⁶ İsrail Enformasyon Merkezi, İsrail Hakkında Gerçekler, (Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, 2008), s. 27.

²⁰⁷ Gökhan Bulut, "Filistin, Davos ve ABD Emperyalizmi", Türkiye Mühendislik Haberleri, C. 54, S. 453, (Ankara 2009), s. 26.

²⁰⁸ H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar" Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 30 (Ankara 2004), s. 194.

²⁰⁹ İsmail Köse, "The Lloyd George Government Of The UK: Balfour Declaration The Promise For A National Home To Jews (1916-1920)", Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi, C. 82, S. 294, (Ankara 2018), s. 744-745.

İngiltere bu duruma daha fazla sessiz kalamayacağını anlamış ve tarafları yatıştırmak için 1922 yılında, tarihte beyaz kâğıt olarak adlandırılan bir belge yayınlamıştır.²¹⁰

Beyaz kağıt isimli belgede İngiltere, bölge için yapabileceklerini sıralayarak; Yahudilerin, Balfour Deklarasyonundaki “Yahudilere milli yurt” cümlelerini bir Yahudi devleti olarak yorumladıklarını, İngiltere’nin ise Yahudilere bir yurt için destek verebileceklerini, bir Yahudi devleti için söz vermediklerini belirtmiştir.²¹¹ Bu sıralamanın devamında ise İngiltere, yine Balfour Deklarasyonuna dikkat çekerek, belgede “Yahudi olmayan halkların haklarını koruyacağını” da tekrardan hatırlatmış ve bölge nüfusunun %85’nin Arap olduğu düşünülürse, bu korumayı yapmak zorunda olduğunu belirtmiştir.²¹² Beyaz kağıdın devamında ise İngiltere, iki toplum için bir öneride bulunarak, Arap ve Yahudi işbirliği ile iki toplumlu özerk bir devlet kurulabileceğinin altını çizmiştir. İngiltere’nin bu önerisinin Arap tarafında şiddetle karşılanması ve kesinlikle kabul edilmeyeceğinin belirtilmesi²¹³ üzerine, İngiltere tekrardan bir çıkmaza sürüklenmiş ve bölge için yeni çözüm yolları bulmaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaşması, İngiltere için Arapların desteğini daha önemli bir hale getirmesinden dolayı, Ortadoğu’daki Arap ve Yahudi dengesini iyi kurmak İngiltere için büyük önem arz etmiştir. Bu dönem de bölgenin tansiyonu, Yahudi göçleri sebebiyle her geçen gün yükselmiş, Arap halkı bu göçlerden büyük rahatsızlık duyduklarını her fırsatta belirtmişlerdir. Bölgedeki göçler ise bu sürede hiç durmamış, hatta bölge giderek daha fazla göç almaya başlamıştır. Öyle ki bölgede 1922 yılında 590.000 Arap varken sadece 84.000 Yahudi vardı, fakat 1932 yılına gelindiğinde bölgede 770.000 Arap varken, Yahudi nüfusun sayısı iki katını geçmiş ve 181.000 olmuştur.²¹⁴

²¹⁰ William L. Cleveland, “Modern Ortadoğu Tarihi” Çev: Mehmet Harmancı, (Colorado: Westview Press, 2004), s. 273.

²¹¹ a.g.e., s. 274.

²¹² a.g.e., s. 274.

²¹³ Zühal Çalık, “Filistin- İsrail Barış Süreci ve Türkiye” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010), s. 13.

²¹⁴ Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999), s. 106-107.

Bölgeye yönelik göçlerin artması, çeşitli çatışmaların meydana gelmesine ve zaman içerisinde bu çatışmaların şiddetinin yükselmesine sebep olmuş, 1920lerden 1930ların sonuna kadar birçok çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmaların en büyüğü ise 1936-1939 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu dönem de Almanya da iktidara gelen Adolf Hitler'in Yahudilere olan ayrımcı ve ırkçı yaklaşımı, 1933 -1935 yılları arasında büyük bir Yahudi göçü dalgasına sebep olmuştur.²¹⁵ Bu yıllar arasında bölgeye 134.540 Yahudi'nin göç etmesi, Arap halkını ayaklandırmış ve büyük bir isyan başlamıştır. 1936 yılında Kudüs Müftüsü Hacı Emin El-Hüseyni öncülüğünde başlayan ayaklanma, bu dönemdeki çatışmaların en şiddetlisi olmuş,²¹⁶ İngilizler bu dönemde ayaklanmayı bastırmakta bir hayli güçlük çekmiştir. Öyle ki 20.000 askerle duruma müdahale etmeye çalışan İngiltere, 1939 yılına kadar tam bir başarı gösterip isyanı bastıramamıştır. Çatışmanın bilançosu da bir o kadar ağır olmuş, 3.000 Arap ve 2.000 Yahudi ile beraber 600 İngiliz de bu süreçte hayatını kaybetmiştir.²¹⁷

1936 yılında bölgeye, artan çatışmaların sebeplerinin araştırılması için, başkanlığını dönemin İngiliz dışişleri bakanı Lord Peel'in yaptığı ve Peel Komisyonu olarak adlandırılan bir komisyon gönderilmiştir. Bu komisyon durumu inceleyerek, çatışmaların sebeplerini anlamaya çalışmış ve çözüm için bir rapor hazırlamıştır.²¹⁸ Peel komisyonunun raporuna göre çatışmaları sonlandıracak ve barışı sağlayabilecek çözümlerden biri, bölgenin taksim edilmesi olmuştur. Ayrıca komisyon, bölgede Yahudi ve Arap olmak üzere iki devlet kurulabileceği önerisinde de bulunmuştur. Bu taksim önerisi içerisinde Kudüs ve çevresinin bu devletlerin sınırları içinde olmayacağı, hazırlanan raporda ayrıca belirtilmiştir.²¹⁹ Peel komisyonunun raporunda Filistin'deki durumun mutlaka bir müdahale gerektirdiğinden bahsedilirken, komisyon toplumlar arasındaki ayrışmanın çok derin ve geri döndürülemez olduğunu ima ederek

²¹⁵ Fatih Özkartal, "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda İngiltere'nin Tarihsel Rolü" <https://www.ilimvemedeniyyet.com/israil-devletinin-kurulusunda-ingilterenin-tarihsel-rolu.html> (Erişim 08.03.2020).

²¹⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 107.

²¹⁷ Cleveland, s. 288.

²¹⁸ Cyrus Schayegh, *The Middle East And The Making Of The Modern World*, (Massachusetts: Harvard University Press, 2017), p. 233.

²¹⁹ Laura Robson, *States Of Separation Transfer, Partition, And The Making Of The Modern Middle East*, (California: University Of California Press, 2017), p. 114.

raporda “hastalık o kadar derin ve tedavi edilmez ki, bu durumda tek umut cerrahi müdahaledir”²²⁰ cümlelerine yer verilmiştir.

Komisyon bir diğer çözüm olarak ise kantonlaşmayı önermiş, bu çözüm ile kantonlara ayrılan ve federal bir yapı oluşturulan bölgede, çatışma halinin yatıştırılabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.²²¹ Peel komisyonunun bu önerileri, Arap tarafında da Yahudi tarafında da şiddetle reddedilmesinden sonra, iki taraftan da olumsuz yanıt alan İngiltere, 1939 yılında Londra’da bir yuvarlak masa toplantısı düzenlemiş, fakat bu toplantıdan da sonuç elde edilemeyince²²² farklı yollar aramıştır.

Yaklaşan İkinci Dünya Savaşı döneminde, Peel Komisyonunun önerilerinin çatışmanın aktörleri tarafından kabul edilmemesi, İngiltere için çok zorlu bir dönemin de başlangıcı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı söz konusu iken İngiltere için, askeri tesislere ve değeri artan petrole sahip olan Arapların desteğini almak, büyük önem arz etmiştir. Tüm bunların yanı sıra, bu süreçte İngiltere, Arapların Almanya’nın yanında yer almasını da önlemeye çalışmıştır.²²³

I. Dünya Savaşı sürecinde Arapların gözünde güvenilir bir müttefik olan İngiltere, zaman içerisinde gerek Yahudi göçlerine verdiği izinler ve bu konuda gösterdiği tavır, gerekse bağımsız Arap devleti için verdiği sözlerde samimi destek göstermemesinden dolayı, Arapların İngiltere’ye olan güveni zedelenmiştir. Arapların güvenini tekrar kazanmak fakat Yahudileri de karşısına almak istemeyen İngiltere, bölgedeki sorunu çözmek amacıyla 1939 yılında Beyaz Kitap adında bir belge yayınlamıştır.²²⁴ Yayımlanan belgede, bölge için çözümlerden bahsedilerek, Filistin’e 10 yıl içerisinde bağımsızlık verileceği, 5 yıllık süre içerisinde sadece 75.000 Yahudi göçüne izin verileceği, tüm bu maddelerin yanı sıra, yasadışı göçler içinde önlemlerin alınacağı ve Yahudilere toprak satımına da katı kurallar getirileceği²²⁵ belirtilmiştir.

²²⁰ a.g.e., p. 115.

²²¹ a.g.e., p. 113.

²²² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 107.

²²³ N. Neşe Kemiksiz, “Filistin Sorunu”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 11, S. 1, (İstanbul 2016), s. 140.

²²⁴ Cleveland, s. 288.

²²⁵ “Palestine Statement Of Policy”, <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-286-CP-114-1.pdf> (Erişim 11.03.2020).

İngiltere'nin yayınladığı Beyaz Kitap, Araplar tarafından da Yahudiler tarafından da reddedilmiştir. Araplar tamamen bağımsız ve kendilerine ait bir Filistin isterken, Yahudiler ise Almanya'da Yahudilere uygulanan soykırım söz konusu iken, Yahudi göçlerinin kısıtlanmasını büyük bir öfke ile reddetmişlerdir.²²⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi ile Yahudiler çıkarlarını korumak için, İngiltere ile yakınlık tesis etmek istemiş ve İngiltere'nin yanında savaşa girmişlerdir.

İkinci Dünya savaşı sona erdiğinde ise savaştan devletler, tam bir enkaz haline gelmiştir. Büyük ekonomik, askeri kayıplar verilmiş, büyük ülkeler dahi savaştan çok ağır hasarlarla çıkmışlardır. Bu süreçte kurulmaya başlayan yeni dünya düzeni içerisinde yerini almak isteyen Yahudiler, savaş sonrasında ilk iş olarak Beyaz Kitabın getirdiği şartlarla savaştan başlamışlardır. Bu şartları düzeltmek isteyen ve durumdan rahatsız olan Yahudiler, İngiltere'ye karşı tavır almış ve bu tavrı fiziki bir şekilde göstermeye başlayarak, İngiltere'ye yönelik saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Yahudilerin, içlerinde Haganah, Lehi, Irgun gibi milis örgütlerin de gerçekleştirdiği saldırılar, özellikle İngiltere'nin alt yapı sistemlerine yapılırken, aynı zamanda asker ve sivil personeli de hedef almıştır.²²⁷ II. Dünya Savaşından ağır kayıplarla çıkan İngiltere, dönemin getirdiği ekonomik, psikolojik ve askeri sıkıntılar içindeyken, bu saldırılarla baş edememiş ve konuyu 2 Nisan 1947 yılında Birleşmiş Milletlere (BM) taşımak zorunda kalmıştır.²²⁸

1.1.3. BM Taksim Planı ve İsrail'in Kuruluşu

1947 yılında İngiltere'nin Filistin sorununu BM'ye taşıması ile bölge için, içinden çıkılmayacak süreçte başlamıştır. BM, öncelikle Filistin'deki durumun incelenmesi ve araştırılması için, temsilcileri farklı ülkelerden olan ve on bir üyeden oluşan, Birleşmiş Milletler Özel Filistin komitesi (UNSCOP) olarak adlandırılan, özel bir komisyon kurmuştur.²²⁹

²²⁶ Ali Ata Yiğit, "Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948)", Türk Dünyası Araştırmaları, (2019), C. 123 S. 243, s. 410.

²²⁷ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 66-67.

²²⁸ Ed. Benjamin Gidron, Stanley N. Katz, Yeheskel Hasenfeld, "Mobilizing For Peace: Conflict Resolution In Northern Ireland, Israel/Palestine, And South Africa", Newyork, Oxford University Press, 2002, p. 56.

²²⁹ a.g.e., p. 57.

İsrail-Filistin sorununda tarafsız olabileceği düşünülen ülkelerden gelen bu üyeler, bölge üzerinde araştırma yapmaları ve çözüm için bir rapor hazırlamak amacıyla, çalışmaya başlamışlardır.²³⁰ 1947 yılında UNSCOP, Filistin sorununa dair bir çözüm raporu hazırlayarak, ilk öncelikle İngiliz mandasının sonlandırılması gerektiğini belirtmiş, ayrıca raporda çoğunluk çözüm önerisi ve azınlık çözüm önerisi olmak üzere, iki öneri sunulmuştur.²³¹

Çoğunluk çözüm önerisine göre; Filistin üç parçaya ayrılarak, bölgede bir Arap devletinin ve bir Yahudi devletinin kurulması ön görülmüş, Kudüs ve çevresinin ise BM vesayetinde olduğu bir sistem önerilmiştir. Önerinin devamında ise Arap ve Yahudi devletlerinin iki yıllık geçiş sürecinden sonra bağımsız olacağı, Kudüs ve çevresinin ise BM vesayeti altında olmaya devam edeceği belirtilmiştir.²³² Bir diğer çözüm olan azınlık çözümüne göre ise bölgede BM'nin merkezi otoritesinin olduğu üç yıllık bir geçiş sürecinden sonra, Arap ve Yahudilerden oluşan federal bir Filistin devleti kurulması öngörülmüştür.²³³ Komitenin çözüm önerisi planları Yahudiler tarafından desteklenip ve memnuniyetle karşılanırken, Araplar tarafında büyük bir yankı uyandırmış, Araplar iki plana da şiddetle karşı çıkarak, iki planı da kabul etmeyeceklerini belirtmişlerdir.²³⁴

BM'nin bu taksim planı incelendiğinde büyük eşitsizlikler içerdiği görülmektedir. Öncelikle bölgede Araplar çoğunlukta olmalarına rağmen, taksim planında Araplara kısıtlı bir alan verilmiştir. BM'nin taksim planına göre bölgede kurulacak Arap devleti için, Araplara Filistin topraklarının %42,88'i verilirken, bölgede kurulacak Yahudi devleti için ise Yahudilere bölgenin %56,47'si verilmiştir. O dönemde bölgedeki Arap nüfusu, Yahudi nüfusunun iki katından fazla²³⁵ olmasına rağmen, paylaştırılan topraklarda büyük bir orantısızlık olması, Arapların bu taksimi şiddetle reddetmesine

²³⁰ Ayşe Tekdal Fildiş, "Birleşmiş Milletler'in Taksim Kararı ve İsrail Devleti'nin Yaratılışı", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1 (Edirne 2012), s. 342.

²³¹ United Nations "The Question of Palestine and the United Nations", (New York, 2008), <https://unispal.un.org/pdfs/DPI2499.pdf> (Erişim 13.03.2020).

²³² Lewis, p. 196.

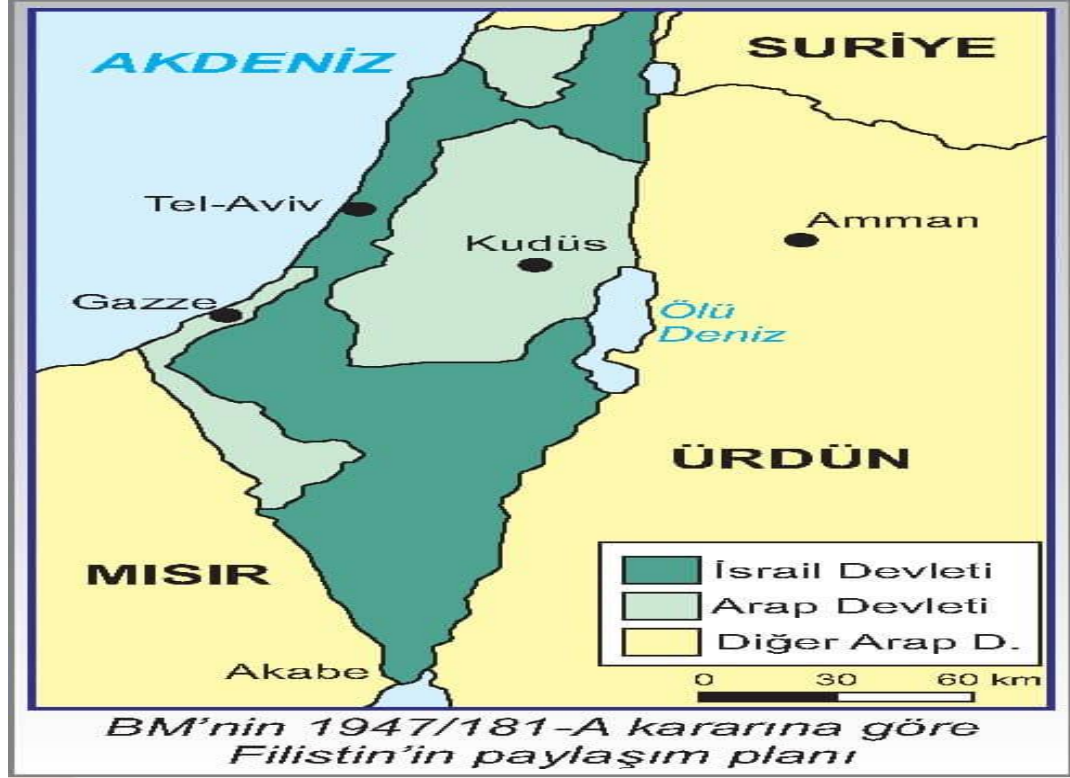
²³³ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 247.

²³⁴ Kemiksiz, Filistin Sorunu, s. 142.

²³⁵ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 86.

sebepe olmuştur. Fakat Araplar taksim planını reddetse de taksim planının kabul edilmesine yönelik adımların atılmasına engel olamamışlardır.

Şekil 4: BM Taksim Planı haritası²³⁶

Birleşmiş Milletler 29 Kasım 1947 yılında, Filistin üzerinde net bir karara varılması için, bir Genel Kurul toplantısı düzenlemiştir. Toplantıda federal devlet fikri tamamen kaldırılmış ve Filistin'in taksim planı üzerinde durulmuş, akabinde ise Genel Kurulda bir oylama yapılarak 10 çekimser, 13 ret ve 33 kabul oyu ile BM taksim planı kabul edilmiştir.²³⁷

Birleşmiş Milletlerin kabul edilen taksim planı 181 Sayılı karar ile yayınlanmıştır. Bu karara göre,²³⁸

²³⁶

https://www.google.com.tr/search?q=bm+taksim+plan%C4%B1+haritas%C4%B1&hl=tr&sxsrf=ALeKk03YxYqeRCNmbcOB4FSDnEMDmrd2_w:1588633659104&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiy97bHqZvpAhXR5-AKHXAIAI8Q_AUoAXoECAwQAw&biw=1366&bih=608#imgrc=_dM413m6-AEEM (Erişim 15.03.2020).

²³⁷ M. Lütfullah Karaman, Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991), s. 41-42.

²³⁸ Resolution Adopted On The Report Of The Ad Hoc Committee On The

a) Filistin'deki manda yönetimi, 1Ağustos 1948'e kadar bölgeden silahlı güçleri ile birlikte çekilmelidir.

b) Bölgede kurulacak olan bir Yahudi devleti, bir Arap devleti ve BM vesayetinde olacak Kudüs şehri için, BM tarafından yürütülen özel uluslararası bir rejim oluşturulacaktır.

c) Bölgede bulunan iki devletin aralarında bir birlik tesis edebilmek için, toprak koruma ekimi ve sulama, aralarında bir demir yolu, otoyol, iletişim, havayolu, ortak bir kur sistemi, ortak gümrük birliği yaratma gibi adımlar atılacaktır.

d) Bölgedeki bölünme planının sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için, beş üye devletten temsilciler seçilerek, bölge için bir komisyon kurulacaktır.

BM taksim kararının kesinleşmesi Araplar içerisinde büyük bir tepki ile karşılanmış, Araplar açık bir şekilde, kararın gerçekleştirilmesine izin vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Arap tarafı, taksim planının uygulamaya girmesiyle birlikte, askeri yöntemleri kullanabileceklerinin de altını çizmiş ve kararın kabulünün ardından askeri hazırlıklara başlamışlardır.²³⁹ Yahudiler ise taksim kararını büyük bir coşkuyla karşılamış ve Arapların verdiği tepkiye karşılık silahlı bir hazırlığa girişmişlerdir. Milis örgütlerden olan Haganah düzenli orduya dönüştürülmüş, akabinde ise Suriye sınırına bazı askeri birlikler yığılmış, ayrıca savaş için insan gücü de düşünülerek, tüm göç yollarını zorlanmış ve Yahudi göçleri arttırılmaya çalışılmıştır.²⁴⁰ Taksim planının kabul edilmesinden sonra, Yahudi ve Arap toplumları arasında zaman zaman çatışmalar görülmeye başlamıştır. Bölgenin gerginliği İngiltere'nin 15 Mayıs 1948 yılında bölgeden ayrılacağını bildirmesiyle, iyice yükselmiş ve çatışmalar iyice artmıştır. Yahudiler taksim planıyla kendilerine verilen toprakları korumak için harekete geçmiş, fakat bu topraklarda hala Arapların olmasından dolayı direnişlerle karşılaşmışlardır. Bu direnişlerin sonucunda çok sayıda ölümler gerçekleşmiş, düzenli bir ordu olan Haganah karşısında fazla dayanamayan Araplar, bölgeden ayrılmak

Palestinian Question,” 181. Future Government Of Palestine”, https://www.ecf.org.il/media_items/498 (Erişim 20.03.2020).

²³⁹ N. Neşe Kemiksiz, “Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları”, Journal Of Awareness, C. 3, S. Özel, 2018, s. 133.

²⁴⁰ Kemiksiz, Filistin Sorunu, s. 144.

zorunda kalmışlardır. Bu dönemde 400.000 Filistinli topraklarından ayrılmak zorunda bırakılmıştır.²⁴¹

Süreç içerisinde Yahudilerin, Araplara yönelik saldırıları artmış ve zaman içerisinde büyük katliamlar meydana gelmiştir. Yahudilerin bölgede gerçekleştirdiği en büyük insanlık dışı katliamlardan biri ise Dayr Yassin köyü katliamı olmuştur. Yahudi bir milis örgütü olan Irgun'un, köyde bulunan içlerinde kadınlar ve çocukların da bulunduğu 250 kişiyi katletmesi²⁴² büyük bir tepkiye sebep olmuş ve bölgedeki çatışma ve gerginlik hali bu aşamadan sonra, artık engellenmesi imkânsız bir hale gelmiştir.

Bölgedeki bu gergin durum, manda himayesinin ayrılacağı günün yaklaşması ile iyice artmıştır. Yahudiler BM taksim planında kendilerine verilen toprakları korumak için, İngiliz manda himayesi biter bitmez, İsrail devletini kurmayı planlamışlardır. Bu planın akabinde 14 Mayıs'ta bir toplantı yapılmış, 15 Mayıs'ta mandanın bitmesine birkaç saat kala İsrail hükümeti ilan edilmiş ve İsrail devleti 14 Mayıs 1948 yılında resmen kurulmuştur.²⁴³

1.1.4. 1948 Arap -İsrail Savaşı

İsrail'in kurulması bölgedeki gerginliği had safhaya çıkarmış ve artık savaş kaçınılmaz bir hal almıştır. Tarafların savaş söylemleri, bu süreçte eyleme dönüşmeye başlamış ve İsrail'in kurulmasının hemen ertesi günü olan 15 Mayıs'ta Arap ülkeleri İsrail'e savaş ilan etmiş, Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Iraktan oluşan bu ülkelerin orduları İsrail'e yürümüştür.²⁴⁴ 1948 Arap-İsrail savaşı, Arapların düşündüğü kadar kolay bir savaş olmamıştır. Öncelikle Arap ülkeleri savaş için stratejik bir biçimde hazırlanmamış, İsrail'e karşı beraber savaş açsalar da kendi aralarında bir birlik beraberlik içersin de olamamışlardır. Her bir ülke, grupta başat aktör olmaya çalışmış,

²⁴¹ Cleveland, s. 295.

²⁴² Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 91.

²⁴³ Abdul Salam A. Majali, Jawad A. Anani and Munther J. Haddadin, Peacemaking, The Inside Story of the 1994 Jordanian–Israeli Treaty, (Lebanon: Ithaca Press is an imprint of Garnet Publishing Limited, 2006), p. 4.

²⁴⁴ Yoav Gelber, “The Israeli-Arab War of 1948”, https://www.academia.edu/5677249/The_Israeli-Arab_War_of_1948 (Erişim 21.03.2020).

kendi otoritesini üstün kılmak için uğraş vermiş ve tüm bunların yanı sıra, Araplar savaşa askeri olarak da iyi hazırlanamamışlardır.²⁴⁵

Başlarda savaş hakkında öz güvene sahip olan Arap cepheleleri, süreç ilerledikçe başarısız olmaya başlarken, İsrail ise yeni kurulmuş bir devlete nispeten süreci oldukça iyi yönetmiştir. Bölgede ambargo olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin İsrail'e verdiği askeri teçhizat desteği²⁴⁶ savaş için tam bir dönüm noktası olmuş ve savaşın seyrini etkilemiştir. Sovyetlerden gelen uçaklarla Ürdün ve Suriye'nin başkentlerine saldıran İsrail, birçok sivilin ölümüne sebep olmuştur. Bu saldırı Araplar üzerinde bir şok etkisi yaratmış ve tarihe "*En Nakba/ Büyük Felaket*" olarak geçmiştir.²⁴⁷

Savaş alanında iyi yönetilemeyen Arap ordusunun, İsrail'in bu çıkışları karşısında sürekli olarak başarısızlık üzerine başarısızlık yaşaması, Arap tarafının savaşı kazanamayacağını kesinleştirmiş ve BM'nin de araya girmesiyle, 1949 yılının Şubat ve Temmuz ayları arasında İsrail, savaşa girdiği Arap ülkeleri ile ayrı ayrı ateşkes anlaşması imzalamıştır.²⁴⁸ Yapılan bu ateşkesler şu şekildedir; Mısır ile İsrail arasında 24 Şubat 1949 yılında Rodos'ta, Lübnan ve İsrail arasında 23 Mart 1949 yılında Ras en Nakura'da, Ürdün ve İsrail arasında 3 Nisan 1949 yılında Rodos'ta ve Suriye ile İsrail arasında 20 Temmuz 1949 yılında Manahayim'de ateşkes anlaşmaları imzalanmıştır. İsrail'in Irak ile sınırı olmadığı için aralarında bir ateşkes anlaşması imzalanmamıştır.²⁴⁹

1948 yılında yaşanan Arap- İsrail savaşının sonuçları bölgede geri döndürülemez değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle İsrail'in yeni kurulan bir devlet olmasına rağmen savaş alanında büyük bir başarı elde etmesi ve kendini kanıtlaması İsrail'in dünya devletleri nazarında prestij kazanmasını sağlamıştır. Öte yandan İsrail, savaştaki

²⁴⁵ Cleveland, s. 296.

²⁴⁶ Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1•1919-1980), (İstanbul: İletişim Yayıncılık A. Ş., 2001), s. 639.

²⁴⁷ Dan Zakay, The Influences of Heuristic Thought and Group Dynamics on the Management of the Israeli-Palestinian Conflict, ed. Yaacov Bar-Siman-Tov, "The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution To Conflict Management", Palgrave Macmillan, 2007, s. 55.

²⁴⁸ Kadriye Sınmaz, "Ortadoğu'da Su ve Barış: İsrail'in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları", İnsamer, Araştırma 51, (İstanbul: 2017), s. 10.

²⁴⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 248.

başarısının sonucu olarak, bölgede büyük bir alanı ele geçirmiş ve taksim planında verilen toprakların çok üzerine çıkmıştır. Öyle ki taksim planında İsrail'e verilen topraklar %56 iken, savaş sonuncunda bu alan %78'e çıkmış, geriye ise sadece %22 oranında bir Filistin toprağı kalmıştır.²⁵⁰ Savaşın bir diğer önemli sonucu ise bölgedeki mülteciler olmuştur. Savaş sonrasında İsrail, bölgedeki yerini korumak ve nüfusu azaltmak için D planı adı altında bir plan uygulamış, bu plan dahilinde bölgede düşman sayılabilecek köylerin ve kasabaların fethine, sürekli işgaline veya ortadan kaldırılmasına izin verilmiştir.²⁵¹ Haganah'ın köylere, kasabalara yaptığı saldırılar ile birçok insan hayatını kaybetmiş, hayatta kalanlar ise bölgeden kaçmış, bu kaçışla beraber savaş sonrasında 800.000 yakın Filistinli, mülteci konumuna düşmüştür.²⁵²

1948 yılında yapılan savaş, İsrail açısından tam bir başarı hikayesi olarak görülmüş ve bu durum İsrail'e büyük bir özgüven vermiştir. Topraklarını büyüten ve Yahudi nüfusunu göçleriyle arttıran İsrail, 23 Ocak 1950 yılında Arap ülkelerinin itirazlarına rağmen Kudüs'ü başkent ilan etmiştir.²⁵³ Bu durum Arap ülkelerinde büyük bir tepkiye sebep olurken, Arapların İsrail'e karşı tavırlarına tepki gösteren ABD, İngiltere ve Fransa 25 Mayıs 1950'de bir "Üçlü Bildiri" yayınlamışlardır. Bu bildiri de İsrail "*Ortadoğu'da güven ve istikrar için çalışan Batılı bir ülke*" olarak nitelendirilirken, İsrail'in korunması ve himaye edilmesi gerektiği de belirtilmiştir.²⁵⁴ Batılı ülkeler bu bildiri ile İsrail'i ve onun politikalarını destekleyeceklerini açıkça belirtmişlerdir.

Savaşın sonucu birçok Arap ülkesinde şok etkisi yaratarak, siyasal ve toplumsal değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Ağır yenilgilerden birini alan Mısır'da ise durum çok daha ciddi bir hal alarak, rejim değişikliğine sebep olmuş ve Cemal Abdül Nasır, Hür subaylar darbesi ile yönetimi ele geçirmiştir.²⁵⁵ Nasır'ın yönetime geçmesiyle

²⁵⁰ Tayyar Arı, "Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü?", Akademik Orta Doğu, C. 2, S.1, (İstanbul 2007), s. 17.

²⁵¹ Cleveland, s. 299.

²⁵² a.g.e., s. 297.

²⁵³ Avi Shlaim, "Filistin'i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Taksim Siyaseti 1921-1951", çev. Muttalip Tütüncü, (İstanbul: Küre Yayınları, 2018), s. 289.

²⁵⁴ Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan ve Zahide Tuba Kor, "Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin" İhh Yayınları, Yayın No:5, (İstanbul 2003), s. 58.

²⁵⁵ Şinasi Sönmez, "Cemal Abdül Nasır İktidarında Mısır-Türkiye İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1954-1962)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, (Ankara 2009), s. 495.

bölgede, etkin bir Arap milliyetçiliği hareketi görülmüş ve Kudüs'ün ikiye ayrılmasıyla da Filistin sorunu artık, Arap-İsrail sorunu olarak görülmeye başlamıştır.

1.1.5. 1956 Süveyş Krizi

Ortadoğu'da 1948 yılı savaşından sonra, bölgede güçlü bir İsrail etkisi görülmüştür. İsrail'in bu etkisi, bölgeden Filistinlilerin göç etmek zorunda kalmasıyla daha da artmıştır. Bu dönemde İsrail karşıtı söylemleri ile dikkat çeken isim ise darbe ile başa gelen Cemal Abdül Nasır olmuştur. Nasır, bir yandan İsrail'in bölgedeki politikalarını sert bir şekilde eleştirirken, diğer yandan da batının emperyalist politikalarına, milliyetçi söylemler ile karşı çıkarak, prestijini arttırmış ve Arap toplumunun saygısını, sevgisini kazanmıştır.

Nasır, İsrail'in bölgedeki politikalarından ve etkilerinden rahatsız olduğundan dolayı, bu dönemde ülkesini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaç ile ilk önce askeri teçhizat bakımından orduyu güçlendirmek isteyen Nasır, Çekoslovakya'dan silah temin etmeye çalışmıştır.²⁵⁶ Ülkeyi askeri olarak güçlendirmenin yeterli olmayacağını düşünen Nasır, ülkeyi ekonomik açıdan da güçlü bir konuma getirmek için Nil nehri üzerine bir baraj yapmayı planlamıştır. Bu barajın hem ülkedeki tarım arazilerini verimli hale getirebileceğini, hem de ülkenin tamamının elektrik ihtiyacının karşılayabilmek için büyük bir fayda sağlayabileceğini düşünmüştür.²⁵⁷

Nasır'ın ülke ekonomisini güçlendirmek için yaptığı plandaki tek sorun, ülkenin ekonomisinin baraj yükünü kaldıramayacak kadar kırılgan olması olmuştur, bu sebeple Nasır, barajın maliyetini karşılamak için kaynak arayışlarına girmiştir. Uluslararası alanda kredi aramaya başlayan Nasır, en iyi seçenek olarak Dünya Bankasının onayladığı krediyi görmüştür. Dünya Bankasının kredi paketinde ise İngiltere ve ABD'nin desteği ön koşul olarak belirtilmiştir. Nasır'ın 1956 yılında Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kurması, ardından Moskova'yı ziyaret edeceğini açıklaması, ABD nazırında hoş karşılanmamış ve ABD 1956 yılında aniden

²⁵⁶ M. Bürkan Serbest, "Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 4, 2017, s. 696.

²⁵⁷ Jean-Marc Pierre, "The 1956 Suez Crisis And The United Nations", Master Of Military Art And Science Strategy, (Kansas 2004), p. 58-59.

kredi paketinden desteğini çekeğini açıklamıştır.²⁵⁸ ABD'nin bu açıklamasından sonra Dünya Bankasının ve İngiltere'nin de krediye destek veremeyeceğini açıklamasına, Nasır büyük bir tepki göstermiş ve 26 Temmuz 1956 yılında bir açıklama yaparak, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini duyurmuştur.²⁵⁹

Süveyş Kanalı'nın gelirlerinin baraj yapımına aktarılacağını belirten Nasır'ın ifadeleri, Batı dünyasında şaşkınlıkla karşılanmış, Batılı devletler duruma büyük tepki göstermiş ve müdahale artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Özellikle o dönem de İngiltere ve Fransa için kanal çok büyük bir maddi kaynak sağlamasından dolayı, bu ülkeler için hayati bir önemi olmuştur.²⁶⁰ Kanalin millileştirilmesinden büyük bir zarar göreceklərini düşünen İngiltere ve Fransa, hemen harekete geçerek Londra da durumla ilgili bir konferans düzenlemiş, fakat konferanstan bir sonuç elde edememişlerdir.²⁶¹ Bu durumun üzerine İngiltere ve Fransa kendi aralarında anlaşarak, bölgeye müdahale etmeye karar vermiş ve bu müdahalede karadan yardımcılarını olarak İsrail'i seçmişlerdir. Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine müdahale etmek isteyen bu devletler için, bir diğer amaç ise Arapların nazarında emperyalizm karşıtı milliyetçi bir lider konumunda olan Nasır'ın, gelişmesini önlemek ve onu devirmek olmuştur.²⁶²

Bu hedeflerin akabinde İngiltere, Fransa ve İsrail harekete geçmiş, tarihler 29 Ekim 1956'yı gösterdiğinde, ilk hareket İsrail'den gelmiş ve İsrail Sina'ya saldırmıştır.²⁶³ Akabinde İngiltere ve Fransa'da harekete geçmiş, 31 Ekim de İngiltere hava kuvvetleri ile Mısırı bombalamış, Fransa ise paraşütçüleri ile 5 Kasım da Port Sait'e inmiştir. Hemen ertesi gün olduğunda, bu iki ülkenin askeri birlikleri kanalin kuzey tarafında buluşmuş ve Süveyş kentine doğru harekete geçmişlerdir.²⁶⁴ Süveyş Kanalı'na karşı ilerlemenin bölgedeki tansiyonu iyice arttırmasıyla, BM duruma müdahale etme kararı

²⁵⁸ Oran, Cilt 1, s. 627.

²⁵⁹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 58.

²⁶⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 255.

²⁶¹ Oran, Cilt 1, s. 628.

²⁶² Avi Shlaim, "Israel Between East And West, 1948–56", In The Middle East Studies 36 (2004), <http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel%20Between%20East%20and%20West,%201948-56.pdf> (Erişim 09.04.2020), p. 671.

²⁶³ Cleveland, s. 346.

²⁶⁴ Oral Sander, "Siyasi Tarih, 1918-1994", (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1994), s. 271.

almış ve ülkelere ateşkes çağrısında bulunmuştur, akabinde ülkelerde bu çağrıya riayet ederek, ilerlemeyi durdurmuşlardır.²⁶⁵

İngiltere, Fransa ve İsrail'in bu beklenmedik saldırısı, diğer devletler tarafından büyük bir tepki ile karşılanmış, özellikle Sovyetler Birliği ve ABD, Mısır'ın toprak bütünlüğünü savunarak, saldırıyı kınamışlardır. Sovyetler Birliği, bu konuda daha da ileri giderek, İngiltere ve Fransa'yı açık bir şekilde tehdit etmiş, İngiltere'ye askeri birliklerini bölgeden çekmediği takdirde askeri kuvvet ve ağır silahlar kullanabileceğini, hatta füze atabileceğini belirtmiştir.²⁶⁶ İngiltere ve Fransa aldıkları tepkiler karşısında, bu saldırıya daha fazla devam edememiş ve daha fazla risk almak istememelerinden dolayı, Aralık ayında bölgeden çekilmişlerdir.²⁶⁷ İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesinin ardından bir diğer müttefik olan İsrail de 1957 yılının Mart ayında işgal ettiği Sina yarım adasından çekilmiştir.²⁶⁸ Bölgede sükunetin sağlanmasının ardından, yine de tedbir amaçlı olarak BM, Gazze'ye bir barış gücü yerleştirmiştir.²⁶⁹

Süveyş Krizi'nde askeri açıdan başarısız olan Nasır, ABD ve Sovyetlerin verdiği tepki sayesinde düşmanlarının geri çekilmesiyle, diplomatik olarak büyük bir başarı elde etmiş ve Süveyş Kanalı, Mısır'ın elinde kalmıştır.²⁷⁰ Süveyş Kanalı'nın Mısır'da kalması ülke ve Nasır için büyük bir avantaj sağlarken, bu durum Nasır'ın Arapların gözünde olan prestijini daha da yükseltmiş ve emperyalist devletlere tek başına karşı koyan milliyetçi bir lider imajını daha da sağlamlaştırmıştır.²⁷¹ Bölgede İngiltere ve Fransa nefreti artarken, büyük bir sempati duyulan devlet ise Sovyetler Birliği olmuştur. Gerek saldırı karşısında verdiği tepki ile gerekse askeri mühimmat olarak Mısır'ı desteklemesi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu da dost bir devlet olarak görülmesini sağlamıştır.²⁷²

²⁶⁵ Cleveland, s. 346.

²⁶⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 255.

²⁶⁷ James M. Boughton, "Northwest Of Suez: The 1956 Crisis And The Imf", International Monetary Fund, Imf Staff Papers V. 48, N. 3, (2001), p. 426.

²⁶⁸ Gidron vd., s. 57.

²⁶⁹ Cleveland, s. 347.

²⁷⁰ Sander, s. 272.

²⁷¹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 58.

²⁷² Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 171.

İngiltere ve Fransa ise yaptıkları saldırıdan dolayı hem uluslararası alanda prestij kaybetmiş hem de Ortadoğu da Sovyetlerin yerini sağlamlaştırmasına sebep olmuşlardır. İsrail ise artık Ortadoğu da tamamen emperyalist devletlerin yardımcısı olarak görülmüş ve Arap devletlerinin İsrail'e karşı tepkileri daha da artmıştır. Süveyş Krizi'nden sonra milliyetçi bir lider olarak görülen Nasır, Arap halkının desteğiyle de artık diğer Arap meseleleri ile de ilgilenmeye başlamış, bu meselelerin merkezine ise Filistin sorununu almıştır.

1.1.6. 1967 Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)

1956 yılındaki Süveyş krizinden sonra, Ortadoğu da sakinlik sağlanmamıştır. İsrail'in bölgedeki varlığı, Batılı devletlerin İsrail'e verdiği destek, bölgedeki Arap ülkelerini çoğunlukla rahatsız etmiştir. Özellikle bölgedeki önemli aktörlerden olan Mısır ve Suriye, İsrail'in varlığından rahatsız olan ülkelerin başında gelmişlerdir. Suriye de 1966 yılında Suriye'nin iktidardaki partisi olan Baas partisinin sol kanadının, bir darbe yaparak iktidarı ele geçirmesi²⁷³ bölgedeki gerginliğin artmasına, özellikle de Suriye İsrail sınırında devamlı olarak çatışmaların meydana gelmesini sıklaştırmıştır.²⁷⁴

Bu süreç içerisinde Ürdün, Mısır, Suriye gibi Arap devletleri, bölgedeki çatışmalardan, saldırılardan dolayı yerlerinden edilen ve birçok ülkeye dağılan Filistinli mültecileri teşkilatlandırarak, İsrail'le olan mücadeleye yönlendirmek istemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda Doğu Kudüs'te Birinci Filistin Kongresi yapılmış ve bu kongrede Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuştur.²⁷⁵ FKÖ'nün kurulması ile İsrail'e olan saldırılar artmış ve sürekli olarak çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. İsrail ilk olarak bu saldırıları Güvenlik Konseyine şikâyet etmiş, fakat Sovyetler Birliği Suriye'nin aleyhine olan tüm kararları veto etmesinden dolayı, konseyden bir karar çıkmamıştır.²⁷⁶

Saldırıların hem Ürdün sınırından hem Suriye sınırından gelmesi, İsrail'in de saldırılara sert bir şekilde karşılık vermesine, hatta bu süreçte tanklar, toplar bile kullanmasına sebep olmuştur. Bu süreçte İsrail'in verdiği en ağır karşılık ise saldırılara

²⁷³ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 211.

²⁷⁴ Çalık, s. 33.

²⁷⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 353.

²⁷⁶ a.g.e., s. 354.

karşı hava saldırısı düzenlerken, Suriye'nin altı uçağını da düşürmesi olmuştur.²⁷⁷ Bu durumla birlikte bölgedeki tansiyon iyice yükselmiş, İsrail'in bu derece sert adımlar atması, bir başka Ortadoğu ülkesi olan Mısır'ın tepkisine sebep olmuştur. Nasır'ın 1962 yılında Yemen'de meydana gelen iç savaşa yaptığı müdahalelerden dolayı, hem Mısır devletinin askeri ve ekonomik gücünün zayıflaması, hem de Nasır'ın prestijini kaybetmesi, Nasır'ın İsrail'e yönelik sert söylemlerinin de bir başka sebebidir. Nasır İsrail'e olan bu tavrı ile bölgede tekrardan etkin bir lider olmak ve milliyetçi Arap lideri imajını güçlendirmek istemiştir.²⁷⁸

Nasır, bu amaçları doğrultusunda ilk olarak Sina Yarımadasına asker yollamış ve Suriye'yi desteklediğini açıkça göstererek, İsrail'i ortak bir düşman olarak kabul ettiğini belirtmiştir.²⁷⁹ Nasır, bu hareketi ile diğer Arap ülkelerinin halkları tarafından büyük bir destek görmüş ve bu destek ile bir adım daha atmaya karar vererek, 16 Mayıs'ta BM'nin bölgede olan bütün güçlerinin bölgeden çekilmesini istemiştir. Tarihler 19 Mayıs'ı gösterdiğinde Nasır'ın İstediği gibi, BM askerlerinin bölgeden çekilmesi²⁸⁰ üzerine, Nasır Şarm El Şeyh de olmak üzere BM askerlerinin yerlerine, kendi askerlerini yerleştirmiştir. Nasır, böylece Tiran Boğazı'nı denetim altına almış ve akabinde İsrail'e dışarıdan gelebilecek yardımları engellemek için, Tiran boğazını İsrail gemilerine ve daha sonra da tüm deniz trafiğine kapattığını açıklamıştır.²⁸¹

Nasır'ın bu hareketleri Arap dünyasında da karşılık bulmuş, Ürdün ve Irak Nasır'a destek vermiş, Ürdün kralı Hüseyin ve Irak hükümeti, Mısır ile karşılıklı savunma anlaşması imzalamak için Mısır'a gitmişlerdir.²⁸² Bölgedeki devletleri bir birlik olarak yorumlayan ve Nasır'ın eylemlerini, özellikle de Tiran Boğazını kapatmasını savaş tehdidi olarak algılayan İsrail, gereken cevabı verebilecek güçte olduklarını

²⁷⁷ Sınmaz, s. 13.

²⁷⁸ Cleveland, s. 375.

²⁷⁹ Michael B. Oren, "Six Days Of War June 1967 And The Making Of The Modern Middle East", (New York: Oxford University Press, Inc), 2002, p. 58.

²⁸⁰ Kardo Karim Rached Mohammad, Ahmad Omar Bali, "The Six-Day War And Its Impact On Arab And Israeli Conflict", History Research, V. 7, N. 2, (2017), p. 92.

²⁸¹ Limor Bordoley, "Rethinking The Six Day War: An Analysis Of Counterfactual Explanations", Spice Philosophy, Politics, And Economics Undergraduate Journal, V. 8, (2013), p. 11.

²⁸² Efraim Karsh, "The Six-Day War An Inevitable Conflict", https://www.researchgate.net/publication/317017965_the_Six_Day_War_An_Inevitable_Conflict (Erişim 20.04.2020) p. 10.

söylemlerinde belirtmiştir. Gerginliğin had safhaya çıkması ile bölgedeki liderler, savaş söylemlerini net bir şekilde dillendirmeye başlamışlardır.

İsrail, 5 Haziran da ilk Saldırıyı gerçekleştirerek, savaşa girdiği ülkelerin hava üslerini vurmuştur. Mısır hava kuvvetleri daha yerdeyken hemen hemen hepsini vuran ve kullanılamaz hale getiren İsrail, Mısır'dan sonra Suriye ve Ürdün'ünde hava üslerine saldırmış ve bu ülkelerin de hava kuvvetlerini imha ederek, kullanılamaz hale getirmiştir.²⁸³ İsrail bu hareketiyle savaşa çok büyük bir üstünlük ile başlamış, hatta savaşı bir nevi başlamadan bitirmiştir. Yapılan hava saldırısı karşısında şaşırان ülkelerin anında bir toparlanma sağlayamaması, İsrail için bir başka avantaj olmuş ve İsrail hava saldırısının hemen ardından, kara saldırısını başlatmıştır.

Sina Yarımadasında Mısır'la savaşa giren İsrail, hava üstünlüğünü çok iyi değerlendirmiş ve Mısır ordusuna ağır kayıplar verdirmiştir. Büyük kayıplar veren ordunun, toparlanması mümkün olmamış ve İsrail üç gün gibi kısa bir sürede bütün Sina'yı işgal etmiş akabinde de Süveyş Kanalı'nın doğusuna kadar ilerlemiştir. İsrail'in bu keskin stratejisi karşısında çaresi olmayan Mısır ve Nasır yönetimi, İsrail'in daha fazla ilerlemesine engel olmak için 8 Haziran da ateşkesi kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁸⁴ İsrail'le savaşan Ürdün ve Suriye'nin de durumu da Mısır'dan çok farklı olmamıştır. Ürdün, savaş alanında Mısır ve Suriye'ye göre daha güçlü bir şekilde çatışmasına ve İsrail'i ciddi kayıplara uğratmasına rağmen sonuç değişmemiştir. Ürdün ve İsrail arasındaki savaş, İsrail'in galip gelmesi ve Batı Şeria'ya girmesiyle birlikte 7 Haziran da ateşkes imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.²⁸⁵

²⁸³ Britain Israel Communications and Research Centre , “Causes and consequences of the Six Day War (1967)”, <http://www.bicom.org.uk/analysis/bicom-briefing-causes-consequences-six-day-war-1967/> (Erişim 20.04.2020), p. 4.

²⁸⁴ Gencer Özcan, “Türkiye – İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, Dış Politika Programı Dış Politika Analiz Serisi. 1, (2005), s. 24.

²⁸⁵ Kenan Olgun, “Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı”, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/OMURBEKOV-T.-N.-%d0%9e%d0%9c%d0%a3%d0%a0%d0%91%d0%95%d0%9a%d0%9e%d0%92-%d0%a2-%d0%9d-%d0%a0%d0%be%d0%bb-%d1%8c-%d0%b8-%d0%bc%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%be-%d0%b2%d1%8b%d0%b4%d0%b0%d1%8e-%d1%89%d0%b8%d1%85%d1%81%d1%8f-%d0%bb%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d0%b5%d0%b9-%d0%b2-%d0%b8%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8%d0%b8->

İsrail ve Suriye arasındaki savaş ise Ürdün'e nispeten daha çabuk bitmiş, Ürdün'le ateşkes imzalayan İsrail'in, bütün kuvvetleriyle Suriye'ye saldırmamasının ve Golan Tepeleri'ni ele geçirmesinin akabinde, 11 Haziran da iki devlet arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır.²⁸⁶

1967 yılında yaşanan bu savaş Ortadoğu'da dengeleri tamamen sarsmış, İsrail için tam bir başarı ve özgüven öyküsü olurken, savaşa giren Arap devletleri için tam bir hezimet olmuştur. Özellikle Mısır'ın savaş öncesindeki söylemleri düşünülürse, Nasır için tam bir itibar kaybı olmuştur. Nasır'ın, temsil ettiği Arap milliyetçiliğinin büyük zarar görmesinin yanı sıra, savaşın bu kadar kısa sürede bitmesi ve İsrail'in tartışılmaz üstünlüğü bölgeyi sarmıştır.

Savaşın sonuçları da en az savaş kadar ağır olmuş, üç devlette toprak kaybı yaşamış ve daha önemlisi stratejik yerleri kaybetmişlerdir. İsrail, Gazze'yi ve bütün Sina Yarımadasını ele geçirirken, aynı zamanda Şarm-el Şeyh'i ve Tiran Boğazını da kontrol altına almıştır.²⁸⁷ İsrail'in diğer bir önemli kazancı ise Ürdün'den aldığı topraklar olmuş İsrail, Batı Şeria nehrinin batısındaki bütün toprakları ve daha önemlisi Doğu Kudüs'ü ele geçirmiştir.²⁸⁸ Kudüs'ün, İsrail'in eline geçmesi Araplar açısından büyük bir üzüntüye sebep olurken, kutsal yerler olarak görülen Kudüs ve çevresini kaybetmek sadece Arapların değil, bütün Müslüman dünyasının tepkisine neden olmuştur. İsrail, Suriye ile girdiği savaşın sonucunda ise stratejik olarak büyük bir öneme sahip olan Golan Tepeleri'ni ele geçirmiştir. Golan Tepeleri'ne hâkim olan bir aktörün Şam'ı rahatlıkla vurabilme ihtimaline sahip olması, ülkenin güvenlik bakımından büyük bir tehlike altına girmesine sebep olmuştur.²⁸⁹

Yapılan savaş, İsrail'in topraklarını üç katı büyütürken, büyük bir mülteci sorununu beraberinde getirmiş, binlerce insan savaştan kaçmak için komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Savaşın bitmesine rağmen bölgedeki çatışmalar son bulmamış,

[%d0%9a%d1%8b%d1%80%d0%b3%d1%8b%d0%b7%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%b0-XIX-%d0%b2..pdf](#) (Erişim 20.04.2020).

²⁸⁶ Cleveland, s. 376.

²⁸⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 356.

²⁸⁸ Mohammad and Bali, p. 91.

²⁸⁹ Sander, s. 480.

özellikle milis örgütlerin sürekli olarak İsrail'e saldırması, İsrail'in saldırılara ağır şekilde cevap vermesi, bölgenin gerginliğini iyice arttırmıştır.²⁹⁰

Çatışmaların artması ve bölgedeki gerginliğin yükselmesi, bu süreçte yapılan barış konferanslarına da yansımış, konferanslardan olumlu sonuçlar çıkmamıştır. Bölgedeki çatışmaların daha fazla yayılmasını istemeyen BM Güvenlik Konseyi, 22 Kasım 1967 yılında 242 Sayılı kararı kabul ettiğini açıklamıştır. 242 Sayılı Karar “*bölgedeki bütün devletlerin güvenli ve tanımlanmış sınırlar dahilinde barış içerisinde yaşamasının bir hak*”²⁹¹ olduğunu belirterek, savaş yolu ile toprak kazanılamayacağını vurgulamıştır.

Ürdün, Mısır ve İsrail kararı kabul ederlerken, Suriye ve Filistin örgütleri ise kararı reddetmişlerdir.²⁹² 242 Sayılı kararı reddeden taraflar, öncelikle kararın ucu açık bir karar olduğunu belirterek, İsrail'in ilk olarak işgal ettiği yerlerden çekilmesinin gerektiğini vurgulamışlardır. Akabinde ise İsrail'in, işgal ettiği yerlerin hangi bölgeler olduğunu, hangi bölgelerden çekilmesi gerektiğinin açık bir şekilde belirtilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Tarafların karardan memnun olmadıkları bir başka durum ise kararda, “işgal yolu ile toprak kazanılamaz” ifadesi yer alırken, İsrail'in 1948 yılından itibaren işgal ettiği topraklardan hiç bahsedilmemesi olmuştur.

Dolayısıyla 242 Sayılı kararı kabul etmek, İsrail'in 1948 yılında işgal ettiği yerleri kabul edip, varlığına rıza göstermek demek olduğu için, karar kabul edilip, anlaşma sağlanamamıştır.²⁹³ 242 Sayılı kararın ifadelerinin karmaşası günümüze kadar hala çözülememiştir dolayısıyla, taraflar kararı kabul etmemiş ve akabinde devam eden barış çalışmaları bir noktada hep tıkanmış ve bir sonuç alınamamıştır. 1967 Savaşı sonrası süreçte Filistin halkının çoğu, içinde bulundukları durumu bir dava olarak görmüş ve bu konuda sorumluluk almaları gerektiğini kabul etmişlerdir. Bu durumda, Filistinli örgütlerin ortaya çıkmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur.²⁹⁴

²⁹⁰ Cleveland, s. 379-380.

²⁹¹ The UN Security Council, “Resolution 242 (1967)”, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCRes242%281967%29.pdf> (Erişim 25.04.2020).

²⁹² Cleveland, s. 380.

²⁹³ Kemiksiz, Filistin Sorunu, s. 148-149.

²⁹⁴ Cleveland, s. 380.

1.1.7. 1973 Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur)

Altı Gün Savaşı'nın etkisi 70'li yılların başına kadar devam etmiştir. Bölgede bir türlü sükûnet sağlamamış, savaştan ağır yaralarla ayrılan Arap devletleri, bu süreçte kendilerini toparlayamamışlardır. Bölgede, İsrail sınırlarında ise devamlı olarak çatışmalar yaşanırken, İsrail'e özellikle Filistinli milis örgütler tarafından yıpratma saldırıları düzenlenmiş, İsrail ise bölgede güvenliğini sağlamak için saldırılara en ağır şekilde cevap vermiştir.

Bölgedeki Arap-İsrail ilişkileri böyle gergin bir dönemden geçmekteyken, Arap devletleri 1967 yılında Sudan'ın başkenti Hartum da bir Arap zirvesi düzenleyerek, İsrail ile ilgili birtakım kararlar almışlardır. Bu zirvede kabul edilen kararlara göre; İsrail tanınmayacak, İsrail ile müzakerelere girilmeyecek ve asla İsrail ile bir barış anlaşması yapılmayacaktır, tüm bunlara ek olarak Filistin davası desteklenecek ve Filistin halkının hakları savunulacaktır.²⁹⁵

Bölgedeki Arap devletleri İsrail'e karşı birlik içinde olmaya çalışırken, savaştan ağır bir yenilgi ile ayrılan Mısır'da büyük ekonomik sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu süreçte Nasır vefat etmiş ve yerine Enver Sedat geçmiştir. Nasır gibi sevilen, stratejik bir liderden sonra gelen Enver Sedat, Nasır'ın gölgesinde kalmamak, otoritesini sağlama almak ve Ortadoğu da etkin bir lider olmak istemiştir. Bu istekler doğrultusunda ilk olarak, Mısır'ın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları gidermeyi amaçlayan Sedat, İsrail'in Sina'dan çekilmesini sağlayarak, Süveyş Kanalı'nın yeniden uluslararası deniz trafiğine açmayı planlamıştır. Böylelikle hem ekonomik kazanç elde edebilecek hem de İsrail'i bu bölgeden çektiği için prestij kazanacaktır. Bu hedefler doğrultusunda adımlar atan Sedat, İsrail ile barış yapmak istemiştir.²⁹⁶ Barış için Sedat'ın İsrail'e teklifi, Sina'nın bütününden değil sadece El-Ariş'ten Ras Muhammed'e kadar yani Sina'nın yarısına kadar çekilmesiydi, fakat Sedat'ın 1971 yılının Şubat ayında yaptığı bu teklif, İsrail tarafından kesinlik belirtilerek reddedilmiştir.²⁹⁷ İsrail'in verdiği tepki karşısında, hedeflerini gerçekleştirmek için

²⁹⁵ Mevlüt Bulut, "Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi", Tarihîn Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 20, (2018), s. 346.
²⁹⁶ Edgar O'ballance, No Victor, No Vanquished The Yom Kippur War, (Presidio Press, 1978), p. 10-11.
²⁹⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 360.

başka bir yol arayan Sedat, savaşı hedeflerine ulaşmak için bir diplomasi aracı olarak kullanmaya karar vermiştir. Sedat, hedeflerine başarılı bir şekilde ulaşabilirse, Altı Gün savaşının ağır hezimetini de hafifletebilir ve liderliğini etkin bir şekilde gösterebilirdi.²⁹⁸

Hedeflerine ulaşmak için ilk önce askeri ve ekonomik olarak bir iyileştirme sağlamak isteyen Sedat, bu konuda yardım alabileceği Sovyetler Birliğine yönelmiş ve uzun görüşmeler sonucunda, Sovyetler Birliği Mısır'a istenilen düzeyde askeri mühimmat sağlamıştır.²⁹⁹ Sovyetlerden yeterli desteği gören Sedat, Altı Gün savaşında ağır yenilgilerden birini alan Suriye'ye yönelmiştir. Altı gün savaşı ile Golan Tepeleri gibi stratejik topraklarını kaybeden Suriye, yapılacak savaşla bu toprakları geri alma ümidi ile Sedat'ın teklifini kabul etmiş ve iki ülke müttefik olmak için anlaşmışlardır.³⁰⁰ Sovyetler Birliğinden yeterli desteği alması ve müttefik edinmesinin ardından Mısır, artık savaşa hazır duruma gelmiş, akabinde Mısır ve Suriye 6 Ekim 1973 tarihinde iki farklı cepheden İsrail'e saldırmışlardır.³⁰¹ Mısır kuvvetleri, Süveyş Kanalı'na yönelerek kanalın doğusundaki İsrail kuvvetlerini ağır bir şekilde bombalarken, Suriye Golan Tepeleri'ne yönelmiş ve buradaki İsrail mevzilerini ele geçirmiştir.³⁰²

Mısır ordusunun düşünülenden çok daha kısa bir sürede kanalın doğusunu ele geçirmesi ve çok az zayıat vermesi, İsrail için ise tam bir sürpriz olmuştur. Saldırıya yönelik Amerika'nın da İsrail'in de en ufak bir duyumunun olmaması, İsrail'in hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. Süveyş Kanalı'nın doğusunun ve Golan Tepeleri'nin Mısır ve Suriye tarafından ele geçirilmesi üzerine, ABD bu durumun karşısında tepkisiz kalmamış ve hemen İsrail'e mühimmat desteği sağlamıştır.³⁰³ Savaş, en başlarda Mısır ve Suriye için olumlu seyrederken, ABD'nin desteği ile

²⁹⁸ Uri Bar-Joseph, "The 1973 Yom Kippur War", <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-the-yom-kippur-war> (Erişim 29.04.2020).

²⁹⁹ O'Ballance, p. 11.

³⁰⁰ Cleveland, s. 417.

³⁰¹ Matthew T. Penney, "President Nixon And The Role Of Intelligence In The 1973 Arab-Israeli War" Center For The Study Of Intelligence, (2013), p. 7.

³⁰² Asaf Siniver, "Arab-Israeli Conflict", https://www.researchgate.net/publication/323424597_Arab-Israeli_Conflict, (Erişim 29.04.2020), p. 6.

³⁰³ Joseph S. Doyle, Squadron Leader and Royal Air Force, The Yom Kippur War And The Shaping Of The United States Air Force, (Alabama: Air University Press, 2019), p. 2.

dengeler değişmiş ve İsrail, Mısır mevzilerini vurmaya ve Mısır'a zayıat verdimeye başlamıştır.³⁰⁴ Savaşın devam etme halinde zararlı çıkabileceğini gören Sedat, ateşkes ihtimaline olumlu bakmaya başlamış, nitekim Amerika ve Sovyetler arasında yapılan görüşmelerden sonra, dönemin Amerika dışışleri bakanı Henry Kissinger ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği (SSCB) dışışleri bakanın Andrei Gromiko tarafından, 22 Ekim'de bir ateşkes anlaşması taraflara sunulmuştur.³⁰⁵ Anlaşma Mısır, İsrail ve Suriye tarafından kabul edilmiştir.

Tarihler 23 Ekim'i gösterdiğinde ise İsrail, ateşkesi kabul etmesine rağmen, Mısır ordusu üzerine çeşitli saldırılar düzenlemeye başlamıştır. İsrail'in bu saldırılarına karşı Mısır, Sovyetler Birliğinden yardım istemiş fakat ABD, Sovyetler Birliğinin Ortadoğu'da Arap devletlerine müttefik konumunda olmasını istemediği için yardım etmesine engel olmuştur. Saldırıların devam etmesine karşılık 25 Ekim tarihinde Güvenlik Konseyi, tarafların çatışma ihtimali olduğundan BM kuvvetlerinin bölgeye gönderilmesine yönelik olan, 340 Sayılı kararı kabul etmiştir.³⁰⁶ Bu kararın kabul edilmesiyle, savaşın tarafları arasında çeşitli diplomatik görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerle üç devlet arasında Sina ve Golan Tepeleri'ne dair düzenlemeler gerçekleşmiş ve İsrail, işgal ettiği toprakları geri verme ihtimalinin olduğunu net bir şekilde grmştir.³⁰⁷

1973 savaşında gerçekleşen önemli bir olay ise petrol krizi olmuştur. 1973 savaşı devam ederken Petrol İhraç Eden lkeler rgt (OPEC), İsrail işgal ettiği topraklardan ayrılana kadar petrol üretimini %5 kısıacaklarını duyurmuştur.³⁰⁸ Bu duyuru dünya devletlerini bir hayli şaşırtmış ve paniklemelerine sebep olmuştur. Bu duyurunun daha etkisi atlatılmadan bir başka şaşırtıcı adım ise Suudi Arabistan gelmiş, Suudi Arabistan, ABD'ye petrol sevkiyatını tamamen durdurmuştur.³⁰⁹ Bu durum, dünyadaki paniği daha da arttırmış, petrol fiyatları tavan fiyatlara ulaşmıştır.

³⁰⁴ a.g.e., p. 2-3.

³⁰⁵ George W. Gawrych, "The 1973 Arab-Israeli War: The Albatross Of Decisive Victory", Combat Studies Institute, Leavenworth Papers, No. 21, (Washington, DC 1996), p. 71.

³⁰⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 362.

³⁰⁷ a.g.e., s. 363.

³⁰⁸ Salih ztrk, Selin Saygın, "The Economic Effects Of The 1973 Oil Crisis And Stagflation Case", Balkan Journal Of Social Sciences, V. 6, I. 12, (Tekirdağ 2017) p. 3.

³⁰⁹ Cleveland, s. 419.

Böylece Ortadoğu tarihinde bir ilk yaşanarak petrol, bu süreçte stratejik bir silah olarak kullanılmış ve bir savaşın çözümünde çok önemli rol oynamıştır. Bütün dünya devletlerinin, özellikle de ABD'nin petrole olan bağımlılığı, sürecin daha yumuşak ve barışçıl şekilde atlatılması gerektiğini göstermiştir.³¹⁰ Aslında ortaya çıkan bu kriz savaşın bir sonucu değildir, petrol üreten ülkelerin var olan sorunları bu savaşla birlikte patlak vermiştir, diğer bir deyişle savaş, bu krizi hızlandırmıştır.³¹¹

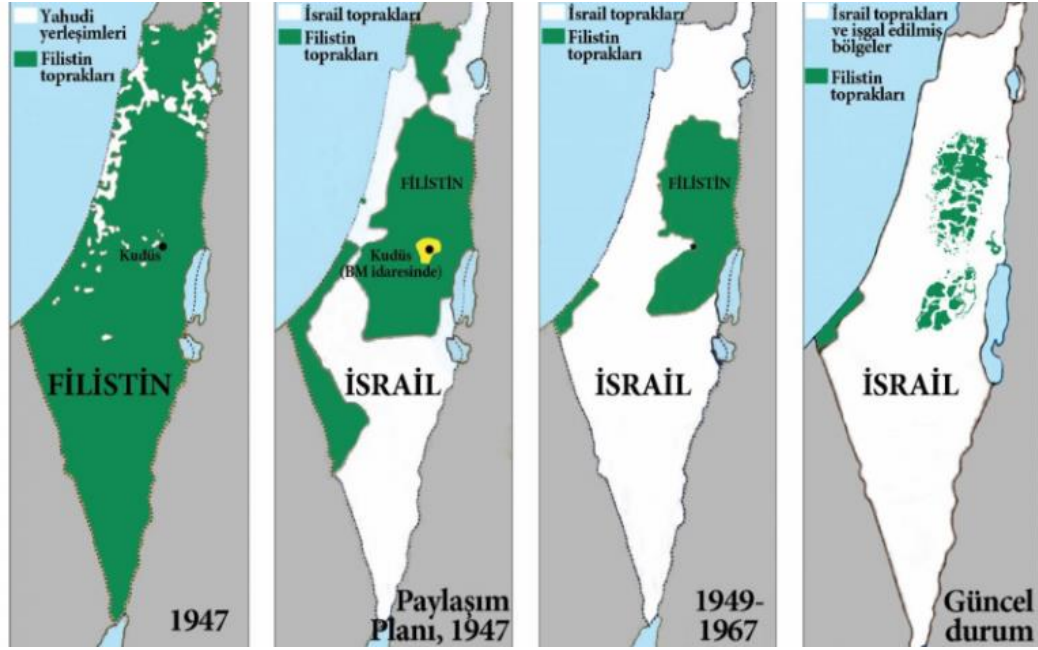
Bu evrede sorun Kissinger ile simgelenen mekik diplomasisiyle çözülmeye çalışılmış, nihayetinde Mısır ile İsrail arasında anlaşma sağlanmış, 1975 yılının eylül ayı içerisinde Sina II anlaşması imzalanmış ve akabinde İsrail, Batı Sina dan çekilmiştir.³¹² ABD, bu evrede barışın sağlanması için İsrail ve Mısır'a yüklü miktarda maddi yardımlar yapmış, tekrardan işleve geçirilen Süveyş Kanalı'nın imarına da yardımcı olmuştur. ABD'nin bu yardımları karşısında Mısır'ın Ortadoğu'daki yeni müttefiki ABD olmuş Mısır, Sovyetlerden uzaklaşıp ABD'ye yakınlaşmıştır. Enver Sedat ise bu süreçten karlı çıkan bir lider olarak, savaşın getirdiği siyasal zaferini kutlamış ve artık Amerika'nın isteklerine yönelik olarak, politikalarını belirleyeceğinin sinyallerini vermiştir.

³¹⁰ Giovanni Covi, "The First Oil Shock, Stylized Facts, Reflections And The Easterly Puzzle In A Forty-Year Retrospective", Munich Personal Repec Archive, (Italy 2014), p. 8-9.

³¹¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 364.

³¹² Cleveland, s. 419.

Şekil 5: Yıllar içerisinde İsrail ve Filistin toprakları³¹³

1.1.8. 1978 Camp David Anlaşması

1973 savaşıdan sonra Ortadoğu da yeni bir dönem başlamış, Savaşın aktörlerinden olan Mısır'ın bölge dışındaki en büyük müttefiki Amerika olmuştur. Amerika, Mısır'a büyük maddi yardımlarda bulunmuş ve daha önemlisi İsrail'in işgal ettiği toprakların bir kısmını geri kazanmasında en büyük yardımcısı olmuştur.

1973 Savaşından istediklerini alan Enver Sedat, Batılı devletlerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışarak, çeşitli ziyaretlerde bulunmuştur. Özellikle Amerika'ya yaptığı ziyaretlerle birlikte, uygulayacağı politikaların da Batı ve Amerika odaklı olacağını göstermiştir. Bu dönemde, İsrail-Mısır ilişkilerini büyük oranda etkileyecek bir olay gerçekleşmiş ve 1977 yılında İsrail'de seçimleri kazanan Menachem Begin olmuştur.³¹⁴ Begin'in iktidara gelmesi ile Mısır-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Diplomatik ilişkilerde ılımlı bir lider olan Begin, Sedat'ın da dikkatini çekmiş ve Sedat bu hükümet değişikliğini değerlendirmek istemiştir. Bu dönemde Sedat Begin'e zeytin dalı uzatarak, halk meclisinde yaptığı bir konuşmasında, barış için gerekirse İsrail ile masaya oturmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Sedat'ın bu

³¹³ <https://fikirturu.com/filistin/yuzyilin-cozumu-mumkun-mu/> (Erişim 02.05.2020).

³¹⁴ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 376.

tavır, Begin nezdinde de karşılık bulmuş ve Begin Sedat'ı İsrail'e davet etmiştir.³¹⁵ Begin'in, Sedat'ı İsrail'e davet etmesiyle, Sedat davete icabet ederek, 19-21 Kasım tarihlerinde İsrail'e gitmiştir.³¹⁶

Sedat ile Begin çeşitli görüşmeler gerçekleştirdikten sonra, Sedat 20 Kasım da İsrail parlamentosunda bir konuşma yaparak, İsrail ile Mısır barışının temel noktalarına değinmiştir.³¹⁷ Bu noktalara değinilirse; Sedat ilk olarak Mısır'ın barış yapma da kararlı olduğunu, fakat bu barışın adalete dayalı bir barış olması gerektiğini vurgulamıştır. İkinci olarak ise geçici bir anlaşmanın değil, barışı sağlam bir zemine oturtacak kalıcı bir anlaşmanın gerektiğinin altını çizmiştir. Üçüncü olarak ise barış için, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesinin zorunlu olduğunu belirterek, barışın yabancı toprakların işgali ile mümkün olamayacağını belirtmiştir. Dördüncü olarak Sedat, Filistin meselesine değinerek, Filistin meselesi çözülmeden bir barışın olma ihtimalinin olmadığını, Arap-İsrail meselesinin temelini bu soruna dayandığını ayrıca her şeyin ötesinde Filistinlilerin kendi vatanlarına ve kendi devletlerine sahip olmalarının gerektiğinin altını çizmiştir. Son olarak Sedat, bölgede bulunan bütün devletlerin “*güvenlikli sınırlar ve barış içinde yaşama hakkı*” olduğunu belirterek buna saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir. Sedat'ın bu konuşması karşısında Begin de yaptığı konuşmasında, bütün ülkelerle her konuyu müzakere edebileceklerini belirtmiş ve böylece Mısır ve İsrail arasında barışa yönelik olan diyaloglar başlamıştır.

Mısır ve İsrail yakınlaşması, Arap dünyasında büyük tepkilere sebep olmasına rağmen, Mısır ve İsrail görüşmelere devam etmiştir. Bu görüşmelerde Amerika inisiyatif almış, iki devlet arasındaki sorunları çözerek, kalıcı barışı tesis etmeye çalışmıştır. Özellikle dönemin ABD başkanı Jimmy Carter, yapılan görüşmelere aktif olarak katılmaya çalışmış ve iki devlet arasında verimli müzakereler yapılmasını sağlamıştır.³¹⁸

³¹⁵ a.g.e., s. 381.

³¹⁶ “The Legacy of Camp David: 1979-2009”, The Middle East Institute, <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/Legacy-Camp-David.pdf> (Erişim 02.05.2020), p. 14.

³¹⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 371.

³¹⁸ Alptuğ Kudoğlu, “Camp David Sonrası Abd-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, C. 5, S. 1, (Sakarya 2018), s. 105.

Amerika'nın da öncülüğünde, 17 Eylül 1978 yılında iki devlet arasında Camp David anlaşması imzalanmış ve Amerika da bu anlaşmayı “tanık” olarak imzalamıştır.³¹⁹

Camp David Anlaşmasının içerisinde iki temel anlaşma yer almıştır. Bu anlaşmalardan biri Ortadoğu da barış için Gazze, Batı Şeria ve Filistin meselesini ele alırken, diğeri İsrail ve Mısır arasındaki barışı sağlamak maksadı ile Sina Yarımadasını ele almıştır.³²⁰ Camp David anlaşmalarında bazı önemli noktalar ise şu şekildedir; bu noktalardan birincisi, anlaşmalar için yapılacak müzakerelerde ve anlaşmaların tatbikinde Ürdün anlaşmaların bir tarafı olarak sayılacaktır.³²¹ İkinci bir nokta ise anlaşmalar da BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 Sayılı kararları prensip olarak alınmıştır.³²²

Camp David anlaşmasının Filistinlileri içine alan düzenlemelerine göre, Gazze ve Batı Şeria' da Filistinlilere Muhtariyet verilecek, diğ bir deyişle Filistinliler, kendi kendilerini idare edebileceklerdir. Filistinlilere verilen muhtariyetin nasıl olacağı, neleri içereceği gibi detaylar İsrail, Mısır ve Ürdün tarafından görüşölüp karara bağlanacaktır. Bu muhtariyet dönemi, beş yıl sürecek ve muhtariyet dönemi içerisinde İsrail bölgede kendi güvenliği için, asgari düzeyde asker bulundurabilecektir. Filistinlilere verilen beş yıllık muhtariyet sürecinin üçüncü yılında Mısır, İsrail, Ürdün ve Muhtariyetin temsilcileri ile çeşitli müzakereler düzenlenecek ve anlaşmalar yapılacaktır.³²³ Anlaşmanın içeriğinde Filistinlilerin ‘meşru hakları’ ve ‘adil istekleri’nin tanınması da yer alacaktır.³²⁴

Süreç içerisinde çeşitli görüşmeler, müzakereler yapıldıktan sonra İsrail ve Mısır barış anlaşması 26 Mart 1979 da imzalanmıştır. Anlaşmaya göre İsrail, üç yıl içerisinde Sina'nın tamamından çekilecek ve kendi güvenliği söz konusu olduğu için Sina ile İsrail arasındaki sınırda asgari düzeyde asker bulundurabilecektir.³²⁵

³¹⁹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 372.

³²⁰ Cleveland, s. 422.

³²¹ Fayez A. Sayegh, “The Camp David Agreement And The Palestine Problem”, Journal Of Palestine Studies V. 8, N. 2 (Kuwait 1979), p. 4.

³²² Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 372.

³²³ Sayegh, p. 4-5.

³²⁴ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 372.

³²⁵ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 63.

İsrail Mısır barış anlaşmasının imzalanması, Arap devletlerden büyük tepki almış ve Mısır'a çeşitli uyarılar yapılarak, anlaşmayı imzalamaması uyarısında bulunulmuştur. Bunun üzerine içerisinde Sudan, Suudi Arabistan'ın da bulunduğu, Arap devletlerinin çoğu Mısır'a tepki göstermek için, elçiliklerini Mısır'dan çekmiş ve bu anlaşmayı tanımadıklarını belirtmişlerdir.³²⁶ Akabinde Arap devletleri, Mısır'ı Arap Ligi'nden de çıkarmışlardır.³²⁷

Ortadoğu da dengeler bu gelişmelerden sonra iyice değişmiş, Filistinliler ile ilgili net bir uygulama olmamış, zaten olabilecek uygulamalar karşısında Arap devletleri ve Filistin örgütleri sert tavırlar sergilemişlerdir. İsrail-Filistin sorununun daha iyi kavranabilmesi için, sorunun iç dinamiklerinin iyi bir şekilde anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu bölüm içerisinde bu iç dinamikler incelenecek ve sorunun detaylarına inilecektir

1.2. İsrail-Filistin Sorunundaki İç, Dış Dinamikler ve Ortaya çıkan Örgütler

1.2.1 Kudüs Meselesi

Kudüs meselesi, İsrail-Filistin anlaşmazlığının merkezinde yer alan meselelerden biridir. İki tarafında Kudüs'e yüklediği manevi anlamlar, durumun önemini daha da arttırmaktadır. Taraflar arasında yıllardır bu hususta anlaşma sağlanamadığından dolayı, bir bakıma İsrail-Filistin sorununun çözümü, Kudüs meselesinin çözümüne de bağlıdır. Kudüs meselesinin, İsrail-Filistin meselesinin merkezinde yer almasına sebebiyet verecek gelişmeler incelendiğinde, bu durumun İngiltere'nin bölgedeki manda himayesine dayandığı görülmektedir.

Bölge İngiltere'nin manda himayesindeyken, İngiltere'nin de izni ile bölgeye birçok Yahudi göçü yapılarak, bölgenin demografik yapısını değiştirmek amaçlanmıştır. 1947 yılında ise BM tarafından yapılan taksim planı doğrultusunda Kudüs ve çevresi, BM vesayetine bırakılmış³²⁸ fakat Kudüs'ün, BM vesayetinin de olması ve BM

³²⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 374.

³²⁷ Kemiksiz, Filistin Sorunu, s. 151.

³²⁸ Ian Black, "Komşular ve Düşmanlar Filistin ve İsrail'deki Arap ve Yahudiler 1917-2017", çev. İrem Sağlamer, (İstanbul Pegasus Yayınları, 2018), s. 97.

tarafından yapılan taksim planı, Arap devletleri tarafından reddedilmiştir.³²⁹ O dönem içerisinde bölgede bulunan Haganah ve Irgun terör örgütleri, şehirde huzursuzluk çıkararak, saldırılar gerçekleştirmiş ve bu durumla beraber birçok Kudüs sakini şehirden ayrılmak zorunda bırakılmıştır, bu sebeple Kudüs'teki Müslüman nüfus oldukça azalmıştır.³³⁰ İngiltere'nin bölgeden ayrılması ile başlayan 1948 Arap-İsrail savaşı, aslında Kudüs sorununun da tam olarak başlangıcı olmuştur. İngiltere mandasının bitiminden birkaç saat sonra kurulduğunu ilan eden İsrail, akabinde Arap devletleri ile büyük bir savaşa girmiş ve savaş sonunda büyük bir zafer kazanmıştır.

1948 savaşında BM taksim planında, kendisine verilenin çok üzerinde oranda bölgeler ele geçiren İsrail, aynı zamanda Kudüs'ün batısını da ele geçirmiştir. Bu yıllarda Kudüs'ün batısı, İsrail yönetimi altında, Kudüs'ün doğusu ise özel bir statü altında Ürdün yönetiminde kalmıştır.³³¹ 1950 yılında ise İsrail, Kudüs'ü başkent olarak ilan etmiş ve temsilcilikler kurmuştur.³³² İsrail'in bu hareketi, Arap dünyasında tepki ile karşılanmış ve bölgedeki Arap devletleri bu durumu tanımayacaklarını belirtmişlerdir. Kudüs meselesini derinleştiren bir başka olay ise 1967 Arap-İsrail savaşı olmuş, bu savaş ile Kudüs meselesi daha da çıkmaza girmiştir. Bilindiği üzere 1967 Arap-İsrail savaşında, İsrail-Filistin topraklarının neredeyse tamamını işgal etmiş, dahası Ürdün'ün elinde bulunan Doğu Kudüs'ü de işgal ederek, Kudüs'ü tamamen ele geçirmiştir.³³³ İsrail'in, Kudüs'ü işgal etmesinin ardından BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967 yılında 242 Sayılı kararla, İsrail'in savaş sonucunda ele geçirdiği bütün topraklardan, Doğu Kudüs'te dahil olmak üzere çekilmesini istemiştir.³³⁴ Bu karar ile Güvenlik konseyi tarafından Filistin topraklarının işgal altında olduğu kabul edilmiştir. Güvenlik Konseyinin kararları üye devletler için bağlayıcı olduğundan, İsrail'in ele geçirdiği topraklardan ayrılması gerekmektedir, fakat İsrail ise bu bağlayıcılığı önemsememiş ve Kudüs'te çeşitli faaliyetlere başlamıştır. İsrail öncelikle

³²⁹ a.g.e., s. 98.

³³⁰ Cengiz Tomar, "Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu", https://www.academia.edu/37786371/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Kud%C3%BCs_Sorunu_Cengiz_Tomar (Erişim 11.05.2020).

³³¹ Abdulkadir Turan, "Kudüs Sorunu", Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi, <http://sdam.org.tr/haber/164-kudus-sorunu/> (Erişim 11.05.2020), s. 32.

³³² a.g.e., s. 33.

³³³ Ian Black, s. 162.

³³⁴ Mustafa Torlak, "Siyonizmin Penceresinden Arap- İsrail Çatışmalarının Orta Doğu'daki Güç Dengesine Yansımaları", (Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010), s. 67.

Kudüs'te belediyeçilik faaliyetleri başlatmış ve bölgeye tam olarak yerleşmeye çalışmıştır. Bu dönem de Kudüs'te yaşayanlara ise vatandaşlık vermemiş, sadece oturma izni vermekle yetinmiştir. Yine aynı dönemde kısa bir süreliğine şehir dışına çıkan Kudüslülerin, şehirde oturma haklarını kaldırmış ve ikamet etmelerine izin verilmemiştir.³³⁵

Kudüs'te yeni bir düzen icra etmeye çalışan İsrail'in, uygulamalarından biri ise demografik dengeyi düzenlemek olmuştur. Kudüs'te ağırlıkta olarak Müslüman ve Hristiyan nüfus yaşadığından dolayı, İsrail bu alanda denge sağlamak hatta dengeyi Yahudiler lehine çevirmek için, bölgeye yeni yerleşim yerleri açmaya karar vermiş ve bu kararın akabinde de bölgeye 12 Yahudi yerleşim yeri inşa etmiştir.³³⁶ Kudüs'teki hakimiyetini sağlama almak isteyen İsrail, bu yerleşim yerleri ile yetinmemiş bunlarla beraber Kudüs'ün etrafına duvarlar inşa ederek, Kudüs'ün diğer Filistin şehirleriyle ilişkisini kesmeye çalışmıştır.³³⁷ Kudüs meselesi, Arap-İsrail sorunun ve Filistin sorununun en hassas meselesi olmakla birlikte, birbirlerine zincirleme bağlı olan bu sorunların biri çözülmeden diğerinin de çözülmesi mümkün olmamaktadır. İsrail ve Mısır arasında yapılan Camp David anlaşmalarında birçok konu ele alınırken, Kudüs'ün mahiyetinin ne olacağı ele alınmamış ve bu devletler arasında Kudüs ile ilgili durum görüşülmemiş, konuşulmamış, hatta bundan açıkça kaçınılmıştır.

1973 yılına gelindiğinde ise İsrail, Kudüs ile ilgili yeni bir karar alarak, Doğu Kudüs'te bulunan Araplar ve Yahudilerin, Kudüs belediye seçimlerinde oy kullanabilme hakkına sahip olduklarını açıklamıştır.³³⁸ Bu karar ile İsrail, Doğu Kudüs ve Batı Kudüs birleştirmiştir. Bu gelişmelerin devamında ise 1980 yılında İsrail Parlamentosu Knesset, Kudüs'ü başkent ilan eden Kudüs yasasını onaylamış, akabinde ise Kudüs'ün tam ve birleşik bir şehir olarak, İsrail'in başkenti olduğunu belirtmiştir. İsrail'in bu eylemi karşısında BM Güvenlik Konseyi, 20 Ağustos 1980 tarihinde 478 Sayılı kararı kabul ederek, Kudüs'ün mahiyetinin değiştirilmesine dair olan eylemlerin yok

³³⁵ Fuat Canan, "ABD'nin Kudüs Kararı ve Yansımaları", Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği, No. 11, (İstanbul 2017), s. 3.

³³⁶ a.g.e., s. 4.

³³⁷ a.y.

³³⁸ Tomar,
https://www.academia.edu/37786371/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Kud%C3%BCs_Sorunu_Cengiz_Tomar (Erişim 11.05.2020) s. 49.

sayıldığını ve geçersiz olduğunu belirtmiş, akabinde ise bütün devletlerin şehirde diplomatik misyonları var ise bu misyonları geri çekmelerini talep etmiştir.³³⁹

İsrail'in Kudüs'teki girişimlerinin yanı sıra, Kudüs'e yönelik bir adımda Filistin Ulusal Konseyi tarafından gelmiş ve konsey, başkenti Doğu Kudüs olan Filistin Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Filistin Ulusal Konseyinin bu girişimi İsrail'de karşılık bulmuş, İsrail bu durum karşısında 1990'lardan itibaren Soğuk Savaşın bitmesiyle ve SSCB'nin dağılmasıyla beraber, bu bölgelerden İsrail'e birçok Yahudi'nin göç etmesini sağlamış ve bu Yahudileri, Kudüs'e yerleştirmiştir.³⁴⁰ İsrail bu girişimi ile Doğu Kudüs'teki hakimiyetini güçlendirmeye çalışmış ve bölgede Yahudi ağırlıklı bir nüfus elde etmeye çalışmıştır. 1995'ten sonra ise İsrail, bölgedeki girişimlerini daha da arttırmış ve kuzeyde Ramallah'tan güneyde ise EL-Halil'e kadar uzanan 'Büyük Kudüs'ü inşa etmeye başlamıştır.³⁴¹ Kudüs için yapılan bu hakimiyet savaşları en çok bölgede yaşayanları etkileyerek, Kudüs halkının çok ağır şartlar altında yaşamaya çalışmalarına sebep olmuştur.

Özellikle şehirdeki kısıtlamalar, şehir halkının hayatını oldukça zorlaştırmıştır. Bu dönemde kısa süreli şehir dışına çıkan Kudüslülerin, tekrar şehre girişlerine izin verilmezken, eğitim veya çalışmak maksadıyla ayrıldıklarında da tekrar şehre girişlerine izin verilmemiştir. Tüm bunların yanı sıra, Kudüslülerin evlerini tamir etmelerine ve yeni evler inşa etmelerine de izin verilmediği gibi³⁴² kutsal alanların inşası ve restorasyonu da yasaklanmış dahası, bu alanda yapılacak girişimler çok karmaşık ve zor hale getirilmiştir.³⁴³ Tüm bu zorluklarla birlikte bölgede yaşamaya çalışan Kudüslüler ile İsrail askerleri arasında, düşük yoğunluklu çatışmalar yaşanmasının yanı sıra, özellikle kutsal yapılar konusunda taraflar ciddi anlaşmazlıklar

³³⁹ BM Genel Kurulu'nun 478 Sayılı Kararının Taslağı İçin
https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/ES-10/L.22 (Erişim 12.05.2020).

³⁴⁰ İsrail Enformasyon Merkezi, s. 168.

³⁴¹ Canan, s. 4.

³⁴² Tomar,
https://www.academia.edu/37786371/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Kud%C3%BCs_Sorunu_Cengiz_Tomar (Erişim 12.05.2020) s. 49.

³⁴³ a.g.e., s. 50.

da yaşamıştır. Müslümanların Mescid -i Aksa'yı ziyaretlerinde zaman zaman sivil halk ve İsrail askerleri arasında çatışmalar meydana gelmiştir.

Bölgede yaşanan bir başka önemli olay ise Kudüs meselesinin daha da tırmanmasına sebebiyet vermiştir. 6 Aralık 2017 tarihinde ABD başkanı Trump'ın ABD büyükelçiliğini Kudüs'e taşıyacağını açıklaması, bölgede büyük bir etki yaratmıştır. Bölgede ki devletler duruma tepki göstermiş ve BM Güvenlik Konseyi yaptığı toplantı sonrasında Trump'ı desteklemediğini, yapılan eylemin bölgedeki barış ve istikrar durumunu zedeleyeceğini belirtmiştir.³⁴⁴ Karara, İslam dünyasında da birçok tepki gelmiş ve Türkiye, Ürdün, Tunus, Suudi Arabistan gibi birçok ülke Trump'ın bu kararını kınamıştır.³⁴⁵ Fakat bu tepkiler Trump'a engel olmamış ve 2018 yılında ABD'nin elçiliği Kudüs'te açılmış ve Kudüs, İsrail'in başkenti olarak tanınmıştır.³⁴⁶

Kudüs meselesi, İsrail-Filistin sorunu gibi yıllardır süre gelen ve nihayete eremeyen bir sorundur. İsrail-Filistin sorunu ile Kudüs meselesi birbirinin içinde yer alan konulardır, dolayısıyla biri çözülmeden diğerrinin çözülmesi mümkün değildir.

1.2.2. Mülteciler Sorunu

İsrail-Filistin sorununun en temel meselelerinden biri de mülteci sorunudur. Esas olarak mülteci sorununun başlangıcı 1948 Arap-İsrail savaşıdır. En-Nakba/ En Büyük Felaket de denilen bu savaştan sonra, bölgede büyük bir göç dalgası başlamıştır. Bu göç dalgasına İsrail'in baskı ve zorlamaları, köylere yapılan saldırılar da eklenince göçlerin boyutunda büyük artışlar olmuştur. Bu dönem yaklaşık olarak 800.000 Filistinli evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır.³⁴⁷ Filistinli mülteciler için BM güvenlik kurulu, 11 Aralık 1948 yılında 194 Sayılı kararı kabul ederek, Filistinli mülteciler için geri dönüş hakkı tanımış³⁴⁸fakat bölgedeki koşullar, İsrail'in

³⁴⁴ Canan, s. 9.

³⁴⁵ "Trump'ın Kudüs planı'na dünyadan tepki yağdı", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-kudus-planina-dunyadan-tepki-yagdi/991787>, (Erişim 12.05.2020).

³⁴⁶ Mehmet Sait Dilek, "Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış", International Journal Of Social Inquiry, V. 11, I. 1, (Bursa 2018), s. 113.

³⁴⁷ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 57.

³⁴⁸ Hakan Güneş, "Orta Doğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi", <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-08.pdf> (Erişim 12.05.2020), s. 181.

mültecilere yönelik davranışı ve yapılan saldırılar, Filistinlilerin geri dönüşünü zorlaştırmıştır. Bu gelişmeler ile birlikte, 1967 Arap-İsrail savaşının meydana gelmesiyle, Filistinli mültecilerin durumu daha vahim bir hal almış ve savaş sonrasında 500.000 yakın mülteci daha göç etmek zorunda kalmıştır.³⁴⁹ Mültecilerin Ürdün, Lübnan, Suriye, Mısır gibi komşu ülkeler ve körfez ülkelerine göç etmek zorunda kalmasının yanı sıra, birçok mülteci bu ülkelerde kamplarda yaşamak zorunda kalmış ve daha kötüsü bu kampları yaşam şekli haline getirmek zorunda kalmışlardır.³⁵⁰ Bu ülkelerde ortaya çıkan savaşlar ise mültecileri tekrar tekrar göç etmek zorunda bırakmıştır, özellikle Lübnan da çıkan iç savaş ve körfez savaşı, Filistinli mültecileri çok daha zor durumda bırakmıştır.³⁵¹

Filistinli mülteciler sorunu çözölemeyen bir düğüm olarak, İsrail-Filistin sorununu daha da tırmandırmıştır. İsrail, yaklaşık olarak dört buçuk milyon Filistinlinin geri dönüşünün büyük bir maddi yük olmasından ve aynı zamanda demografik olarak büyük bir değişikliğe sebep olmasından, mültecilerin geri dönüşünü kabul etmek istememiş ve bu konudaki tavrını net bir şekilde her seferinde ortaya koymuştur. İsrail-Filistin sorununun çözümü için yapılan Oslo sürecinde ise Filistinli mültecilerin topraklarına, köylerine geri dönüşü ile ilgili yapılan görüşmelerde diplomat Uri Savir'in *"Benim evimde yaşamak istiyorsunuz bu nedenle büyük tehditioniz"*³⁵² ifadesi durumla ilgili ne kadar büyük bir rahatsızlık duyulduğunun göstergesi olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra Filistinli mülteciler maddi olarak büyük sıkıntılar geçirmektedirler, öyle ki sadece uluslararası yardımlarla ayakta kalabilmektedirler. Fakat İsrail, bu uluslararası yardımları da engellemek isteyerek, 2007 yılında ablukaya aldığı Gazze de adeta terör estirmiş ve Gazze halkına dışarıdan gelen yardımları da engellemeye çalışmıştır. Bu alan da yaptığı en büyük saldırılardan biri, Mavi Marmara olayı olarak adlandırılan yardım filosuna olmuştur. 2010 yılında birçok sivil toplum örgütünün bağışlarla oluşturduğu, 6000 tonluk İnsani yardım ürünlerini Gazze'ye

³⁴⁹ United Nations, The Question, <https://unispal.un.org/pdfs/DPI2499.pdf> (Erişim 14.05.2020), p. 97.

³⁵⁰ Selim Öztürk, "Ortadoğu'da Filistinli Mülteciler, Mülteci Kampları ve Sorunları Üzerine", III. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, (Ankara 2018), s. 51.

³⁵¹ a.g.e., s. 51-52.

³⁵² Bora Bayraktar, Oslo Barış Süreci İsrail Filistin Görüşmeleri, 1991-2000, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), s. 148.

ulaştırmak için yola çıkan yardım filosu, İsrail askerleri tarafından saldırıya uğramıştır.³⁵³ Filoda bulunan insanı yardım gönüllülerinden 9 kişi hayatını kaybetmiş ve yine yardım gönüllülerinden yaralananlar, hapse atılanlar olmuştur. Tüm bunların yanı sıra gemilerde bulunan yardım ürünlerine ve gemilere de çeşitli şekilde zararlar verilmiştir.³⁵⁴ İsrail'in bölgede gerçekleştirdiği bu hukuksuz saldırılar, en çok Filistinli mültecilere ve Gazze de abluka altında yaşamaya çalışan halka zarar vermiştir. Bugün, hala bölgede yer yer çatışmalar meydana gelmekte, insanlar ölmekte ve çocuklar açlık sınırında yaşamaya çalışmaktadırlar. Filistinli mültecilerin yurtlarına dönmeleriye söz konusu dahi edilmemektedir.

1.2.3. Dış Devletlerin Sürece Etkileri

İsrail-Filistin sorununa, zaman içerisinde birçok aktör dahil olmuş ve bu aktörlerde sorunun başka boyutlara taşınmasına sebep olmuştur. Her aktörün soruna farklı açılardan dahil olması sorunu farklı bir şekilde etkilemiştir. Özellikle Ortadoğu'da başat aktör olmayı isteyen ABD, Sovyet Rusya gibi aktörler, sürece daha çok dahil olmuş, hatta zaman zaman süreci bizzat yönetmişlerdir.

1.2.3.1. ABD

İsrail'e kuruluşundan itibaren destek gösteren ABD, Truman doktrini ile birlikte Ortadoğu da daha fazla nüfuz elde etmeye çalışmış ve bu doğrultuda politikalar uygulamaya çalışmıştır. Bölgede, İsrail destekçisi bir devlet olmasının yanı sıra, Arap devletleri ile de sıcak ilişkiler tesis etmeye özen gösteren ABD, komünizmin yayılmaması için bölge ülkelerine maddi destekte bulunmuştur. 1947 yılında İsrail-Filistin sorunun ortaya çıkmasından itibaren ise genel olarak İsrail yanlısı bir tutum sergilemiştir.

Cemal Abdül Nasır gelişi ile yükselen Arap milliyetçiliği ve akabinde artan Amerikan karşıtlığı, bölgede Sovyet Rusya'nın Nüfuz kazanmasına sebebiyet verirken, ABD büyük ölçüde nüfuz kaybetmiştir. Bu durum ise ABD ve İsrail'in daha sıcak ilişkiler kurmasına neden olmuş ve İsrail, ABD'nin bölgedeki en büyük destekçisi olmuştur.

³⁵³ Yusuf Aksar, "Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk", Uluslararası İlişkiler Dergisi, C. 9, S. 33, (İstanbul 2012), s. 24.

³⁵⁴ Cemalettin Karadaş, "Uluslararası Deniz Hukukunda Açık Denizlerin Serbestliği İlkesi Mavi Marmara Olayı", Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, No.62, (Ankara 2013), s. 17-18.

1967 savaşında, İsrail'in başarısını gören ABD, İsrail'i daha çok desteklemeye başlamış ve İsrail bu dönemde adeta ABD'nin bölgedeki ileri karakolu, gözetleme merkezi olmuştur.³⁵⁵ Bu gelişmeler ile birlikte ABD İsrail'i, Filistin sorunda da desteklemiş ve İsrail'e olan desteğini uluslararası arenalarda da sürdürerek, BM'nin İsrail karşıtı aldığı hemen hemen her kararın, uygulanmasında bir eylem göstermemiş ve durumu görmemezlikten gelmiş, bazen de bu kararlar da veto yetkisini kullanmıştır.

ABD'nin İsrail yanlısı tutumları, Ortadoğu'da Sovyet Rusya'nın etkinlik kazanmasını sağlarken, Mısır yönetimine Enver Sedat'ın gelmesi ve 1973 savaşının ardından Camp David anlaşmasının yapılması, bölgedeki dengeleri ABD'nin lehine olacak şekilde değiştirmiştir. Camp David anlaşması ile ABD tekrar Ortadoğu da nüfuz kazanmaya başlamış ve zirvede yine aktif rol oynayan dönemin ABD başkanı Clinton, barış yapmaları halinde taraflara ekonomik, siyasi destekler verilebileceği yönünde vaatlerde bulunmuştur.³⁵⁶ Böylece Sedat, ABD yanlısı politikalar izlemeye başlamış ve akabinde ABD'den büyük maddi yardımlar da almıştır.³⁵⁷

Bu aşamadan sonra İsrail-Filistin sorununu çözülmesi, çok daha fazla önem kazanmıştır. ABD bölgedeki etkinliğini ve prestijini arttırmak için sorunun çözülmesinde bizzat rol alarak, iki devlet arasında arabulucu rolü üstlenmeye çalışmış ve birçok görüşmenin de yapılmasını sağlamıştır. Özellikle Bill Clinton, ABD başkanı olduğu dönem içerisinde İsrail-Filistin sorunu ile bizzat ilgilenmiş, sorunu çözmek için arabuluculuk rolünü üstlenmiştir.³⁵⁸ Barış için iki tarafı da ikna etmeye çalışan Clinton, çeşitli zirveler ve görüşmeler düzenleyerek barış sürecini devam ettirmeye çalışmış, dahası 1998 yılında Clinton Filistin'i ziyaret etmiştir.³⁵⁹ Clinton barış sürecini sürdürmek için etkin bir çaba sarf etmesine rağmen, süreç tıkanmış ve Clinton döneminde İsrail-Filistin sorunu çözüme kavuşamamıştır. Bu dönemden sonra ABD'nin yeni başkanı olan George Bush, 11 Eylül olaylarının da etkisi ile Ortadoğu'ya farklı bir göz ile bakmaya başlamıştır. Dış politikasını güvenlik yönünde

³⁵⁵ Haydar Oruç, "ABD'nin İsrail-Filistin Politikası", https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi, (Erişim 21.05.2020) s. 3.

³⁵⁶ Bayraktar, Oslo Barış, s. 212.

³⁵⁷ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 374.

³⁵⁸ Bayraktar, Oslo Barış, s. 212.

³⁵⁹ "Clinton'dan tarihi ziyaret", 15.12. 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/clintondan-tarihi-ziyaret-39052928> (Erişim 21.05.2020).

geliştirmeye çalışan Bush'un, özellikle terör olaylarına odaklanması ve akabinde gelişen Irak'a, ABD müdahalesi ise ABD'nin, İsrail-Filistin sorunundan uzaklaşmasına neden olmuştur.

Irak'a müdahalesi ile Ortadoğu da büyük bir prestij kaybı yaşayan ABD, İsrail ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlamış ve İsrail'in bölgedeki birçok haksız tutumunu desteklemiştir. Mavi Marmara olayında dahi İsrail'in yanında yer alan ABD, durumun bir meşru savunma hakkı olduğunun üzerinde durmuş ve İsrail'in olaydaki tutumuna destek vermiştir.³⁶⁰ İsrail-Filistin sorununu İsrail'in lehine çözmek isteyen ve Filistin'in uluslararası platformlarda etkin olmasını istemeyen ABD, Filistin'in BM'ye üye olmasını veto etmiş ve bu konuda negatif bir tutum sergilemiştir.³⁶¹ Barack Obama döneminde çözülmesi umut edilen sorun ise bu dönemde de çözülememiş Obama sorun içerisinde etkin bir rol oynayamamış ve bu dönemde de ABD'nin İsrail desteği devam etmiştir. 2017 yılında başkanlık görevini devralan Donald Trump ile ABD'nin İsrail-Filistin sorununa bakışı tamamen İsrail lehine dönüşmüştür. Bu konuda tamamen İsrail yanlısı bir tavır sergileyen ABD, İsrail'e maddi ve manevi olarak yardımlarda bulunmuştur. Özellikle Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul edip, temsilcilik açması birçok ülke tarafından kınansa da Trump tavrını değiştirmemiş ve İsrail yanlısı tutumuna devam etmiştir.

1.2.3.2. Rusya

İsrail-Filistin sorunu ortaya çıkmasından itibaren, Arap-İsrail sorununa dönüşmüş ve bölgede birçok Arap-İsrail savaşı meydana gelmiştir. Arap-İsrail savaşları döneminde, Ortadoğu da etkin bir aktör olan Sovyet Rusya ise ABD'nin nüfuzunu azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla da İsrail karşıtı bir tutum sergilemiş, genel olarak savaşlarda da Arap ülkelerini desteklemiştir. Bölgede meydana gelen savaşlarda, özellikle de Nasır döneminde Sovyet Rusya, bölgeye hem maddi destek hem de askeri teçhizat desteğinde bulunmuştur. İsrail-Filistin sorununda genel olarak Arapların politikalarını destekleyen Sovyet Rusya, İsrail'in savaş sonucunda işgal ettiği yerlerden çekilmesi fikrini de desteklemiştir. Özellikle, sosyalist düşüncüyü

³⁶⁰ Oruç, s. 4.

³⁶¹ Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, "Birleşmiş Milletler'de Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (SETA), S. 44, (İstanbul 2011), s. 16-17.

Ortadoğu’da yaymaya çalışmış ve emperyalizmi temsil eden ABD’nin, bölgede etkinliğini azaltmak istemiştir.

1991 yılında ise Sovyet Rusya ve ABD, İsrail-Filistin sorununu çözümü için iki tarafı Madrid’de bir araya getirmiş ve çözüm için konferans düzenleyerek, bu konferansa başkanlık etmişlerdir.³⁶² Sovyet Rusya’nın, İsrail-Filistin sorunundaki etkinliği bu tarihten sonra değişmiş, ülkede meydana gelen iç karışıklık büyümüş, isyanlar ortaya çıkmıştır. Olayların devamında ise Mikhail Gorbachev istifa etmiş ve böylece Sovyet Rusya dağılmıştır.³⁶³ Sovyet Rusya’nın dağılması ve Rusya Federasyonu’nun kurulması ile yeni bir süreç başlamış, yeni kurulan bir ülke olarak Rusya, Ortadoğu ve Filistin sorunu ile yeterince ilgilenememiştir. Zaman içerisinde devletin temel düzenini ve sistemini sağlayan Rusya, dış politikaya önem vererek uluslararası sistemdeki olaylarla ve Ortadoğu ile tekrar yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır. 2003 yılında ise uluslararası sistemdeki güçlü aktörler, İsrail-Filistin sorunu ile tekrar ilgilenmeye başlamışlardır. BM Genel sekreteri, Rusya, ABD dışişleri bakanı ve Avrupa Birliği’nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’nın Yüksek Temsilcisi Javier Solana bir araya gelerek, bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşme sonrasında İsrail-Filistin sorununu çözümü için “Yol Haritası” olarak adlandırılan, bir tasarı ortaya çıkmıştır.³⁶⁴

Bu tasarı ile Ortadoğu da İsrail-Filistin sorununun, sebep olduğu şiddetin durdurulmasına ve Filistin’in statüsünün belirlenmesine yer verilmiştir. Görüşmeler İsrail’in çözüme yanaşmamasıyla durmuş, akabinde İsrail’in duvar inşa etmesi, Batı Şeria’deki eylemleri durumu daha da çıkmaza sokmuştur.³⁶⁵ Birçok ülke gibi Rusya’da bu süreçte İsrail’e tepki göstermiştir. Rusya bu süreçten sonra, Ortadoğu’ya yönelik ilgisini de arttırmış ve 2011 yılında Rusya devlet başkanı Dmitri Medvedev Filistin’e

³⁶² “Barış Süreci”, <https://embassies.gov.il/ankara/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/barissureci.aspx> (Erişim 22.05.2020).

³⁶³ Remzi Bulut, “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Geçiş”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, (Burdur 2014), s. 13.

³⁶⁴ “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Altıncı Bölüm” <http://www.unicankara.org.tr/filistin/6.html> (Erişim 22.05.2020).

³⁶⁵ Mehmet Emin Çağırın, ““Filistin Duvarının” Hukuki Mahiyeti ve Sonuçları Üzerine Uluslararası Adalet Divanının İstisari Mütalaası”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 1, S. 1, (İstanbul 2006), s. 59-60.

bir ziyarette bulunmuş, yaptığı röportajlarda İsrail-Filistin sorunu ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Verilen röportajda barış görüşmelerinin tekrar başlaması gerektiği üzerinde duran Medvedev, Ortadoğu da kalıcı barışın tesisi için, görüşmelerin gerekli olduğunun da altını çizmiştir. Filistin halkının devlet kurma hakkının Rusya tarafından tanındığını belirten Medvedev, bu konuda Filistin halkını desteklediklerini de açıkça belirtmiştir.³⁶⁶

Rusya 2018 yılında, İsrail-Filistin'in sorununa yönelik bir adım daha atmıştır. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin yaptığı bir konuşmasında Ortadoğu'daki problemlerin temelini İsrail-Filistin sorununa dayandığını belirtmiş ve İsrail-Filistin sorununun çözüme kavuşturulması ile birçok sorunun da çözülebileceğinin altını çizmiştir. Tarafların çözüm için tekrardan bir araya getirilmesi gerektiğini belirten Putin, Kasım 2018'de İsrail-Filistin sorununun taraflarını bir araya gelmeleri için Rusya'ya davet etmiştir. Putin'in daveti çatışmanın her iki tarafından da olumlu bir yanıt almış ve akabinde iki ülkenin temsilcileri 2019 yılında aynı zaman içerisinde olmasa da iki hafta aralıkla Moskova'yı ziyaret etmiş ve barış görüşmelerine olumlu baktıklarını göstermişlerdir.³⁶⁷

1.2.3.3. Mısır

İsrail-Filistin sorununun muhataplarından biri de Mısır'dır. Sorunun başlamasından itibaren Mısır, Arap-İsrail savaşları içerisinde İsrail ile dört defa savaşmıştır. Fakat yapılan savaşlar sonucunda bir türlü İsrail-Filistin sorunu çözülememiş, dolayısıyla Mısır da İsrail ile anlaşma sağlayamamıştır. Bu durum Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşmasına kadar devam etmiş, bu dönemden sonra Mısır ile İsrail arasında gözle görülür bir şekilde, ilişkilerde gelişmeler olmuştur. Camp David'den sonra iki ülke daha sıcak ilişkiler kurmuş ve İsrail'in Sina Yarımadası'ndan çekilmesiyle de ilişkiler ileri boyutlara taşınmıştır. 90'lı yıllar boyunca Filistin sorununda İsrail karşıtlığı göstermeyen Mısır, 2005 yılında İsrail ile Filistin sorununun çözülmesi için görüşmelerde ev sahibi olmuş ve İsrail ile ilişkilerini bir üst kademeye taşımaya karar vererek, İsrail'de büyükelçilik açacağını açıklamıştır.³⁶⁸ Mısır, Filistin

³⁶⁶ <http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/page/267> (Erişim 22.05.2020).

³⁶⁷ Halit Gülşen, "Rusya'nın İsrail-Filistin Meselesine Arabuluculuk Girişimi", Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, C. 10, S. 86 (Ankara 2019), s. 33.

³⁶⁸ Süleyman Özmen, "İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar", (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2006), s. 431.

konusunda İsrail'i, karşısına almamaya özen göstermiş ve ulusal çıkarlarını zedeleyecek dış politikadan kaçınmıştır.

Arap Baharından en çok etkilenen ülkelerden biri olan Mısır, sancılı bir dönem geçirmiş Hüsnü Mübarek yönetimi, görevden ayrılmak zorunda kalmış ve yapılan seçimler ile Muhammed Mursi yönetimi devralmıştır.³⁶⁹ Mursi'nin yönetime gelmesi ile Mısır'ın, İsrail-Filistin arasındaki politika dengesi, Filistin'e yönelik olarak bir kayma göstermiştir. 2013 yılı askeri darbe sürecine kadar Mursi'nin Filistin politikası, Gazze'ye giden yardımlar için olan koridoru açık tutmak ve bu durumun yanı sıra El Fetih ile Hamas'ın arasındaki anlaşma ve görüşmelere destek sağlamak şeklinde olmuştur.³⁷⁰

Mısırdaki yapılan askeri darbe sonucunda yönetimi devralan Abdulfettah es-Sisi ise Filistin yanlısı bir dış politikadan uzak tutumlar sergilemiştir. Daha çok İsrail yanlısı tavırları ile dikkat çeken Sisi, İsrail'in Gazze'deki işgalini durdurmak için arabulucu rolü üstlenmiş ve çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimleri gerçekleştirirken Sisi'nin Gazze'deki direniş için "düşmanca eylemler"³⁷¹ nitelendirmesini yapması, Filistin halkının varoluş hakkına yönelik saygısızlık şeklinde yorumlanmıştır. Sisi'nin Filistin politikası açıkça olmasa da İsrail yanlısı olarak devam etmektedir. Mısır dış politikasında, bölgede güçlü bir devlet olan İsrail ile anlaşmazlık içerisine girmemeye çalışmaktadır.

1.2.3.4. Suriye

İsrail-Filistin sorununun etkili aktörlerinden biri de Suriye'dir. Mısır gibi Suriye de Arap-İsrail savaşlarına katılmış ve bu savaşlarda toprak kaybı dahi yaşamıştır. Suriye'ye ait olan Golan Tepeleri, İsrail tarafından işgal edilmiş ve bu işgal halen devam etmektedir. Filistin sorununun Suriye için bir başka boyutu ise Filistinli mültecilerdir. Bölgeden ayrılmak zorunda kalan çoğu Filistinlinin göç etmek zorunda kaldığı topraklardan biri de Suriye toprakları olmuştur.³⁷² Tüm bunlarla beraber

³⁶⁹ "Mısır Arap Baharı", <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/misir-arap-bahari-1299>, (Erişim 22.05.2020).

³⁷⁰ Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikası Dünü, Bugünü, Sorunları", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, S. 88, (İstanbul 2014), s. 18.

³⁷¹ "Darbe Sonrası Mısır Dış Politikası", Dünya Bülteni Araştırma Masası, (İstanbul: DüBAM Yayınları 2015), s. 25-26.

³⁷² Yüksel Kaştan, "Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri Ve Türkiye", <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/KA%c5%9eTAN-Y%c3%bcksel->

Suriye, Filistin'i büyük Suriye devletinin bir parçası olarak gördüğünden dolayı, Filistin, Suriye için farklı bir değere sahiptir.³⁷³ Dolayısıyla İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesi Suriye için ayrıca önemlidir.

1973 yılında yapılan savaştan sonra Suriye dış politikasında uzun zaman değişmeyecek olan şey, Filistinli örgütleri desteklemek olmuştur. Lübnan da konuşlanan Hizbullah'ın yanı sıra, Hamas da Suriye tarafından tam destek almıştır. Suriye'nin bu örgütleri desteklemesi, İsrail ile olan ilişkilerinde büyük gerilimler yaratmış, özellikle de Golan Tepelerinden dolayı iki devlet birbirini tehdit olarak görmüş ve aralarında sulh sağlayamamıştır. Bu gerilimli havaya rağmen iki devlet arasında 1991- 2000 yılları arasında barış görüşmeleri gerçekleşmiş ve 2000 yılında Cenevre Zirvesinde bir araya gelen taraflar, bir barış anlaşması imzalama isteklerini ortaya koymuşlardır. Fakat bu toplantıya rağmen taraflar bir anlaşma sağlayamamış ve Cenevre Zirvesinde istenilen sonuç elde edilememiştir.³⁷⁴ İsrail'in, Suriye ile ilişkileri düzeltmek için en çok çaba sarf eden başbakanı olan Ehud Barak, bu konularda çeşitli girişimlerde bulunmuş, başkanlığı boyunca iki devlet arasındaki gerilimi çözmeye çalışmıştır. Fakat tarihsel ve toplumsal sorunlar Barak'ın bu konudaki fikrini değiştirmesine sebep olmuş, zira Barak'ın Suriye politikasındaki ılımlı tavırları kamuoyunda ve halk desteğinde ters bir etki yaratmış, Barak'a olan destek azalmıştır.³⁷⁵

Cenevre Zirvesinden sonra, İsrail ile Suriye arasındaki gerilim artarak devam etmiş, 2003 yılında ise bu gerilim sıcak temasa dönüşmüş ve İsrail, Suriye'ye küçük çaplı bir hava saldırısı düzenlemiştir. İsrail, olayı Suriye de konuşlanan İslami Cihat gruplarına yapılan bir saldırı olarak açıklarken, Suriye, bombalanan bölgenin çok fazla

[ORTA-DO%9eU%e2%80%99DA-ARAP-%b0SRA%b0L-M%3%9cCADELELER%b0-VE-T%3%9cRK%b0YE.pdf](http://www.ihhakademi.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf), (Erişim 23.05.2020).

³⁷³ Ahmet Emin Dağ, "Suriye: Küresel Ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", İnsani ve sosyal Araştırmalar merkezi (İHH), (İstanbul 2015), <http://www.ihhakademi.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf> (Erişim 23.05.2020) s. 7.

³⁷⁴ Berna Süer, "Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz", Ortadoğu Etütleri Dergisi, C. 3, S. 2, (Ankara 2012), s. 245-246.

³⁷⁵ a.g.e., s. 242.

kullanılmayan bir yerleşim yeri olduğunu açıklamıştır.³⁷⁶ İki devlet arasında vuku bulan bu olay ilişkileri iyice germiş, ardından karşılıklı tehditkâr uyarılar, söylemler gerçekleşmiştir. Bu gerilimli hava devam ederken, 2004 yılında Suriye Amerika'nın ambargo kararı ile karşılaşmıştır. Amerika, Suriye'nin terör örgütlerine destek sağladığını ve kitle imha silahları edinmeye çalıştığını öne sürerek, Suriye'ye ekonomik ambargo uygulayacağını açıklamıştır.³⁷⁷ Bu ambargo, Suriye'yi ekonomik olarak sarsacak bir karar olduğundan dolayı Suriye, Amerika ile görüşmeye açık olduğunu belirtmiş fakat durum değişmemiştir. Süreç içerisinde İsrail ile ilişkiler gergin bir havada devam etmiş, bu gergin hava Türkiye'nin 2008 yılında iki devlet arasında arabuluculuk yapması ile biraz olsun dağılmıştır. Türkiye, İki devletle de Ankara da ve İstanbul da çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş, fakat bu görüşmeler olumlu bir havada ilerken İsrail'in, Gazze'yi abluka altına alması ve 2008 yılının 27 Aralık tarihinde gerçekleştirdiği "Dökme Kurşun Operasyonu" ile meydana gelen Gazze Krizi ile, bölgede bir insani kriz ortaya çıkmıştır.³⁷⁸ Meydana gelen krizde çok sayıda Filistinli hayatını kaybetmiş,³⁷⁹bu durumun sonucunda taraflar tekrardan gerilmiştir. Bu olayın ardından arabulucu olan Türkiye'nin de İsrail ile Mavi Marmara olayını yaşaması, sürece zarar vermiş ve barış çalışmalarında bir sonuca varılamamıştır.³⁸⁰

2010 yılında Ortadoğu'yu sarsan Arap Baharı, Suriye'yi de etkilemiştir. 2011 yılında ülkede çıkan gösterilere karşı verilen askeri tepkiler iç savaş çıkmasına sebep olmuştur.³⁸¹ Suriye'deki iç savaş halen devam etmektedir. Bu yüzden Suriye, Filistin meselesinde bir politika yürütememektedir.

³⁷⁶ Ahmet Emin Dağ, "Suriye Bilad-İ Şam'ın Hazin Öyküsü", İnsani Yardım Vakfı (IHH), (İstanbul 2013) s. 58.

³⁷⁷ a.g.e., s. 60.

³⁷⁸ "Gazze'de Dökme Kurşun Operasyonunun 8. yılında askeri tören", 28.12.2016 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazgede-dokme-kursun-operasyonunun-8-yilinda-askeri-toren/715758> (Erişim 24.05.2020).

³⁷⁹ İsrail'in 27 Aralık'ta Gazze'ye başlattığı saldırının kronolojisi, 03.01.2009, Milliyet Gazetesi <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israilin-27-aralikta-gazze-ye-baslattigi-saldirinin-kronolojisi-1042450> (Erişim 24.05.2020).

³⁸⁰ Pınar Akpınar, "Çatışma Çözümleri Perspektifinden Suriye-İsrail Meselesi", ed. Nezir Akyeşilmen, Barışı Konuşmak: Teoride ve Pratikte Çatışma Yönetimi, s. 231.

³⁸¹ a.g.e., s. 232.

1.2.3.5. İran

Filistin sorunu ilk ortaya çıktığı andan itibaren duruma dahil olan İran, ayrıca BM'nin oluşturduğu UNSCOP komitesinin üyelerindendir.³⁸² Bu dönem de İran yönetiminde olan Muhammed Rıza Pehlevi, bölgede İsrail ve Filistin'den oluşan bir Federal devletin kurulmasının sorunu çözeceği görüşünde olmuştur.³⁸³ Bu çözüm BM tarafından onaylanmayınca İran, İsrail ile olan ilişkilerini bir dengede tutmaya çalışmış ve Arap devletlerini karşısına almak istememiştir. 1950 yılına geldiğinde ise İran İsrail'i tanımış ve ilişkilerini daha iyi bir konuma getirmiştir. Bu ilişkiler ile iki devlet, bölgede birbirinin müttefiki konumuna gelmiş ve birçok alanda birbirlerine destek olmuşturlardır. BM'nin İran temsilcisi olan Mehdi Ehsassi, iki devletin ilişkisini şu şekilde değerlendirmektedir; *“Bölgedeki İsrail gücü nedeniyle güvensiz hissetmiyoruz, burada İsrail'in zayıf olmadığı bir denklemde, İran'ın daha iyi hissedeceği jeopolitik bir unsur var.”*³⁸⁴ İsrail ile ilişkiler, uluslararası platformlarda bu şekilde değerlendirilirken, İran yönetiminin İsrail'e karşı yakın ilişkiler beslemesi ülke içinde farklı tepkilere sebep olmuştur. Kamuoyunun bu durumdan rahatsızlığını belirtmesinden dolayı Pehlevi, İsrail ile ilgili görüşlerini tam olarak, açıktan paylaşmamış ve İsrail-Filistin konusunda dengeli bir siyaset izlemeye özen göstererek, İsrail'in ele geçirdiği yerlerden çekilmesi gerektiğini de belirtmiştir.³⁸⁵ Pehlevi İsrail-Filistin konusundaki ilişkileri bir denge üzerinde yürütmeye çalışmış ve çatışmanın aktörleri ile farklı ilişkiler kurmuştur. Bu dönemde ilişki kurduğu aktörlerden biri de FKÖ olmuş, Pehlevi bu ilişki ile, İsrail ile olan ilişkilerini dengelemeye çalışmıştır. İran'ın bu denge siyaseti 1979 İslam Devrimine kadar sürmüş, devrimden sonra ise bambaşka bir İran ortaya çıkmış, dolayısıyla da İsrail-Filistin konusuna bakış açısı da daha farklı bir hale gelmiştir. Pehlevi, devrim sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ve yeni gelen Ruhullah Humeyni yönetimi, İsrail için iyi ilişkiler tesis edebileceklerinin mümkün olmadığını açıkça belirterek İsrail'i, *“İşgalci güç”* olarak tanımlamış³⁸⁶ ve İsrail'in yok edilmesi gerektiğini şiddetle vurgulamıştır. Tüm bu

³⁸² Erdal Şafak, “65 yıl sonra”, sabah gazetesi, 30 Kasım 2012, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2012/11/30/65-yil-sonra> (Erişim 24.05.2020).

³⁸³ Riad Domazeti, “İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran'ın Filistin Politikaları”, İnsamer, Araştırma 80, (İstanbul 2018), s. 4.

³⁸⁴ a.g.e., s. 6.

³⁸⁵ a.g.e., s. 8.

³⁸⁶ Davud Turan, “Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 1, S. 2, (Ankara 2009), s. 52.

gerginliklerin beraberinde İran, Filistin meselesine dikkat çekmek istemiş ve Ramazan ayının son cuma gününü “Kudüs Günü” olarak ilan etmiştir.³⁸⁷

İran’ın Filistin konusundaki politikası, sadece Filistin halk hareketini desteklemek olmuş, bu politikasını “Ne Doğu Ne Batı” sloganıyla da vurgulamıştır. Fakat İsrail’in karşısında olacağını açıkça belirterek, diğer büyük aktörlerle mesafeli ilişkiler kuracağını izlenimini de vermiştir.³⁸⁸ İran’ın Filistin konusundaki yeni politikası, Filistinlileri memnun etmiş ve İran, Filistin davasının en büyük savunucularından biri olmuştur. İran, Filistin sorununda Filistinlileri tam olarak desteklese de zaman içerisinde Filistinli örgütlerle çeşitli fikir ayrılıklarına düşmüştür. Özellikle İran ile Filistinli gruplar arasında mezhepsel farklılıklar olması, bu grupların Arap milliyetçiliği bilinçlerinin yüksek olması, iki tarafın birlik içerisinde olmasını zedeler nitelikte olmuştur.³⁸⁹ 1980’li yıllara geldiğinde ise İran ile Irak arasında çıkan ve 8 yıl süren savaşta FKÖ lideri Arafat’ın, Irak’a ve Saddam Hüseyin’e olan desteği, İran ile FKÖ ilişkilerini iyice zedelemiş ve zayıflatmıştır.³⁹⁰

1989 yılında savaş bitmesi ve anlaşma sağlanmasının ardından bir süre sonra, Humeyni hayatını kaybetmiş, akabinde yeni dini lider Ayetullah Ali Hamaney olmuştur. Bu dönemde cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani ile birlikte İran dış politikasında daha yumuşak adımlar atılmaya başlanmış ve yeni dönemle birlikte, İran dış politikada etkin olmak istemiştir. Filistin sorununda da etkin bir aktör olmak isteyen İran, sorunun çözümünde rol oynamak ve Ortadoğu’daki düzende yerini sağlamlaştırmak istemiştir. Bu dönemde İran, İsrail ve Filistin için barış görüşmeleri düzenlenmesini kınamış ve doğru bulmadığını belirtmiştir. İran bu aşamadan sonra FKÖ ile istediği bir Filistin politikası yürütemeyeceğini anlamış ve bölgedeki başka bir örgüt olan Hamas ile ilişkiler tesis etmeye başlamıştır.³⁹¹ 1993 yılında imzalanan

³⁸⁷ a.g.e., s. 48.

³⁸⁸ Abdullah Yeğin, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, SETA Perspektif, S. 32, (İstanbul 2014), s. 1.

³⁸⁹ Domazeti, s. 11.

³⁹⁰ a.g.e., s. 13.

³⁹¹ Bayram Sinkaya, “Filistin Meselesi, Direniş Ekseni ve İran”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 6, S. 64, (Ankara 2014), s. 30.

Oslo anlaşmasına da çok sert bir tepki göstermiş ve Arafat'ın "Filistin halkına ihanet" ettiğini belirtmiştir.³⁹²

Barış görüşmelerinden oldukça rahatsız olan İran'ın tutumları, yeni Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde de aynen devam etmiştir. Hatemi'nin cumhurbaşkanlığından sonra, 2005 yılında Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Mahmud Ahmedinejad ile İran'ın Filistin politikası, farklı bir düzlemde devam etmiştir. Bu evreden sonra İran, Hamas'a ve silahlı direnişe güçlü bir destek vermiştir.³⁹³ Hamas'ın seçimleri kazanmasıyla İran, desteğini daha da arttırmış ve İsrail'e karşı sert bir tavır almış, akabinde ise 2008 yılında İsrail'in Gazze saldırısını da sert bir dille kınamıştır. 2013 yılında Cumhurbaşkanlığı yönetimini devralan Hasan Ruhani de Hamas ile ilişkileri iyi tutmak istemiştir.³⁹⁴ İran-İsrail ilişkileri, devrim sonrasında genellikle hep gergin bir şekilde devam etmiştir. İran, Hamas gibi İsrail'in yok edilmesi gerektiği düşüncesini desteklemiştir. Bugün hala İran ve İsrail ilişkileri, tehditkâr bir havada sürdürülmektedir.

1.2.3.6. Türkiye

BM taksim planını ardından İsrail devleti kurulmuş ve aynı gün Arap devletleri ile İsrail savaşa girmiştir. Bu sürecin başlaması ile birlikte Türkiye duruma temkinli yaklaşmaya karar vererek, süreç içerisinde dengeli bir siyaset izlemeye çalışmış ve ABD yanlısı bir politika izlemeye de özen göstermiştir. Türkiye, İsrail'i bir devlet olarak tanıırken, Filistin konusunda Araplara destek vererek, 1967, 1973, savaşlarında Arapların yanında yer almış ve tam destekte bulunmuştur.³⁹⁵ 1974 yılında ise Türkiye izlediği denge politikasını Araplardan yana kaydırmış, İsrail'in politikalarına karşı olduğunu belirterek, FKÖ ile ilişkiler tesis etmeye başlamış ve bu ilişkileri geliştirmiş, FKÖ'yü desteklemiştir.³⁹⁶

Türkiye Filistin'e ve Arap devletlerine yönelik tutumunu 1980'li yıllarda negatif bir yönde değiştirmiştir. Bu değişimin sebebi ise o dönemde ortaya çıkan Kıbrıs

³⁹² Domazeti, s. 15.

³⁹³ a.g.e., s. 17.

³⁹⁴ Sinkaya, s. 30.

³⁹⁵ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 332.

³⁹⁶ Sabri Öz ve Mustafa Tüten, "Geçmişten Günümüze Filistin Sorunu: Türkiye'nin Bakış Açısı", İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 35, (İstanbul 2019) s. 645.

Sorununda Türkiye'nin Arap devletlerinden ve FKÖ'den destek görememesidir.³⁹⁷ Zaman içerisinde Türkiye, Filistin sorunu konusunda ılımlı yaklaşmış ve ilişkiler daha sıcak bir hal almıştır. 1988 yılında Filistin devletinin kurulduğunun ilan edilmesi ile Türkiye bu devleti tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur.³⁹⁸ Bu aşamadan sonra genel olarak Türkiye, Filistin'in haklarını savunmakla birlikte, İsrail ile de dengeli ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ayrıca barış girişimlerini destekleyen Türkiye, İsrail ile ilişkilerini de geliştirmiş fakat süreç devam ederken İsrail'in Lübnan'ı bombalaması, bir süre için Türkiye ile İsrail ilişkilerini de zedelemiştir.³⁹⁹

Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in girişimleri ile bir yandan İsrail ile ilişkiler normalleştirilmeye çalışılmış, diğer yandan da İsrail-Filistin sorununun çözümü için arabuluculuk yöntemleri denenmiştir. 21. Yüzyıl ile Türkiye, İsrail-Filistin sorunundaki arabuluculuk rolünü güçlendirmeye çalışmış, bu alanda İsrail, Filistin ve bu konudaki diğer bir güçlü aktör olan ABD ile Ankara'da görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁰ Türkiye, iki taraf içinde dengeli bir siyaset uygulamaya çalışmış fakat İsrail'in, Filistin'e yönelik orantısız güç kullanması, Türkiye'nin Filistin'e yönelik desteğini arttırmasına sebep olmuştur. 2004 yılında İsrail'in orantısız güç kullanımı, dönemin Başbakanı olan Recep Tayyip Erdoğan tarafından sert bir dille kınanmıştır.⁴⁰¹

Türkiye, İsrail-Filistin sorunun da başından beri denge politikası izlemeye çalışmıştır. Bu çabanın yanı sıra Filistin halkına da tam destek göstermiş ve uluslararası platformlarda da desteğini devamlı olarak belirtmiştir. Türkiye'nin girişimleri ile birlikte 2017 yılında Filistin, İnterpol üyeliğine kabul edilmiştir.⁴⁰² Türkiye dışişleri bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Filistin'in uluslararası alanda tanınması için çabaların

³⁹⁷ Oran, Cilt 1, s. 788.

³⁹⁸ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2: 1980-2001)", İletişim Yayıncılık, 12. Baskı İstanbul, 2010, s. 129.

³⁹⁹ Öz ve Tüten, s. 648.

⁴⁰⁰ a.g.e., s. 648.

⁴⁰¹ a.g.e., s. 650.

⁴⁰² Interpol Votes to Admit 'State of Palestine' as New Member State", Jerusalem Post, 27 Eylül 2017, <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/interpol-votes-to-admit-state-of-palestine-as-new-member-state-506088> (Erişim 28.05.2020).

devam edeceğini belirtmiştir.⁴⁰³ Türkiye, tüm politik yardımların yanı sıra Filistin’e maddi ve manevi yardımlarda da bulunmuş, ülkenin gelişmesi için birçok alanda çaba sarf etmiştir.

1.2.4. El Fetih

İsrail-Filistin sorunu, yıllar içinde çeşitli alanlara dağılmış ve sürgün yaşayan mülteci bir halk tarafından çeşitli örgütlerin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu örgütlerden biri de Yaser Arafat’ın 1959 yılında kurduğu, Arapça ismi “Hareket El-Tahrir El-Vatani El-Filistin” olan ve Filistin’in ilk direnişçi örgütlerinden biri olan El-Fetih örgütüdür.⁴⁰⁴ 1957 yılında Kuveyt’e giden Arafat ve arkadaşları, burada “Filistinuna (Filistinimiz)” isimli bir dergi yayınlamaya başlayarak, Filistin sorununa dikkat çekmeye çalışmış, akabinde ise iyi bir örgütlenme sağlamak için bu dergiyi mülteci kamplarına göndermişlerdir.⁴⁰⁵

Filistin milliyetçiliğini ön plana çıkaran örgüt, giriştikleri mücadelenin Arap devletlerinden bağımsız olmasına da özen göstermiştir.⁴⁰⁶ Silahlı mücadeleyi Filistin sorununda bir yöntem olarak kullanan El Fetih, gerilla saldırı yöntemleriyle İsrail’e çeşitli saldırılar düzenlemiştir. El Fetih’in bu silahlı mücadelelerinden en önemlisi, 1968 yılında gerçekleştirdiği “Karameh direnişi”dir.⁴⁰⁷ İsrail’in 1968 yılında Ürdün’ün Karameh bölgesine yaptığı saldırıda karşılaştığı El Fetih, İsrail kuvvetlerine karşı bölgede büyük bir direniş göstermiştir. Adeta bir ordu gibi yapılan saldırıya cevap veren bu ufak gerilla grubu, İsrail kuvvetlerinin bölgeden çekilmesini sağlamışlardır. Karameh zaferi, Filistin davasında bir umut ışığı olmuş ve El Fetih örgütüne saygınlık,

⁴⁰³ “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu TBMM Dışişleri Komisyonuna Sunum Yaptı”, Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-tbmm-disisleri-komisyonuna-sunum-yapti/1027213> (Erişim 28.05.2020).

⁴⁰⁴ Taşkın Deniz, “İdeolojik Örgütlerin Çekişmesi Altında Mısır, Suriye, Irak ve İran’da Son Durum”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 31, (Kocaeli 2014) s. 314.

⁴⁰⁵ Ali Balci, “İsrail Sorunu: Ortadoğu’nun Gordion Düğümü”, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları, C. 1 (İstanbul: Nobel Yayınları, 2013), <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2013/11/D%C3%BCnya-%C3%87at%C4%B1%C5%9Fma-%C4%B0srail-Sorunu-Ortado%C4%9Funun-Gordion-D%C3%BCm%C3%BC-Ali-Balc%C4%B1.pdf> (Erişim 01.06.2020), s. 111.

⁴⁰⁶ Karaman, Uluslararası İlişkiler, s. 87.

⁴⁰⁷ Mustafa Dutak, “İsrail Devletinin Kuruluşundan Filistin Devletinin Kuruluşuna Kadar Arap Ülkeleri ve İsrail İlişkileri (1948–1988)”, (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2007), s. 59.

prestij kazandırmış, tüm bunların yanı sıra örgütün adını da duyurmuştur.⁴⁰⁸ 1972 yılında ise El-Fetih örgütünün içinden çıkan ve kendilerine Kara Eylül ismini veren bir grup, Münih Olimpiyatlarında 11 İsrailli sporcuyla öldürmüş, bu dehşet verici eylemden sonra örgütün adı iyice duyulmuştur.⁴⁰⁹ El-Fetih örgütü, zaman içerisinde İsrail'e karşı olan silahlı mücadelesini devam ettirmiştir. 1982 yılında İsrail'in Lübnan'ı işgal etmesiyle, Lübnan'da bulunan El-Fetih liderliği, Tunus'a taşınmıştır.⁴¹⁰ Bu aşamadan sonra El-Fetih içerisindeki bazı gruplar Arafat'ı uzlaşmacı olarak suçlamış, ancak 1987 tarihinde yapılan FKÖ Konseyi toplantısında Arafat'ın liderliği onaylanmıştır.⁴¹¹

El Fetih, FKÖ şemsiyesi altındaki en büyük örgütlerden biri olmasının yanı sıra süreç içerisinde bazı değişimler geçirmiştir. Özellikle 1993 yılında, Oslo anlaşmasında İsrail'e karşı olan silahlı mücadele yöntemini dönüştürmüş ve müzakereci bir yöntem benimsemeye başlamıştır.⁴¹² 2004 yılında Yaser Arafat'ın ölümü ise örgütte bir karmaşıklığa sebep olmuş, bu tarihten sonra ise lider sorunu yaşayan örgüt ileriki süreçte, bir başka örgüt olan Filistin İslami Direniş Hareketi (Hamas) ile büyük sorunlar yaşamıştır.

1.2.5. Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)

Filistin Kurtuluş Örgütü, bünyesinde birçok örgüt bulunduran şemsiye bir organizasyondur. Bünyesindeki en büyük grup olan El-Fetih'in yanı sıra, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi, Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi, El Saika gibi, birçok Filistinli direniş örgütünü içerisinde barındırmaktadır.⁴¹³ 1964 yılında Kahire'de toplanan Arap Birliği zirvesinde temelleri atılan örgütün amacı, bağımsız bir Filistin devleti inşa etmektir.⁴¹⁴ Filistin davasında söz sahibi olmak isteyen Arap ülkeleri,

⁴⁰⁸ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 142.

⁴⁰⁹ Demet, "Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu", (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2009), s. 105.

⁴¹⁰ Deniz, s. 315.

⁴¹¹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 142.

⁴¹² S. Gülden Ayman, "Filistin Çıkmazı Üzerinde Yeniden Düşünme Gereği", Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 3, S. 2, (İstanbul 2009), s. 47.

⁴¹³ Ed. Selin M. Bölme ve Ufuk Ulutaş, "Filistin'de Siyasi Aktörler ve Partiler", Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, S. 4, Mayıs 2012, s. 8.

⁴¹⁴ Sittika Ballı, "Filistin Sorununda FkÖ ve Hamas Faktörü", (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2013), s. 19.

FKÖ'nün kuruluşuna öncülük etmiş ve devamında örgütün organlarını oluştururken de Arap ülkelerinin belirlediği şahıslar, örgüt içerisinde söz sahibi olmuşlardır. Bu seçilen şahıslardan biri olan Ahmet Şukeyyri, Filistin halkının temsilcisi olarak belirlenmiş, yine Arap ülkelerinin belirlediği üyeler Filistin Ulusal Konseyi'ni oluşturmuştur.⁴¹⁵ Konsey 28 Mayıs 1964 yılında Doğu Kudüs'te yapılan Kongre de Filistin Ulusal şartını kabul etmiş ve resmi olarak örgüt kurulmuştur.⁴¹⁶

1967 yılındaki Arap-İsrail savaşı FKÖ için de bir dönemeç olmuş, bu aşamadan sonra Arap devletlerinin etkisi altından çıkan FKÖ, kendi politikalarını sergilemeye başlamıştır. Organizasyon içerisindeki güçlü örgütlerden biri olan El-Fetih, organizasyon içerisinde ön plana çıkmış, özellikle de 1967 savaşında İsrail'e karşı verilen silahlı mücadele de önemli bir rol oynamıştır. El-Fetih'in bu girişimleri, organizasyon içerisinde de değişikliklere gidilmesini sağlamış ve 1969 yılında Yaser Arafat FKÖ'nün önemli organlarından biri olan, Filistin Ulusal Konseyi'nin başkanı olmuştur.⁴¹⁷

Arafat'ın başkanlığı ile örgütte farklı değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden biri de 1973 yılında ikinci bir yönetim organı olan Merkez Konsey'in kurulması olmuştur.⁴¹⁸ Üç önemli organa sahip olan FKÖ'de, Filistinliler tarafından kurulan örgütler, siyasi partiler gibi oluşumların temsilcileri, Ulusal Konsey'in üyeleridir. Bu üyeler iki yılda bir toplanıp, görüşmeler yapmakla, Ulusal Konsey başkanını belirlemekle ve dış ilişkileri yürütmekle mükelleftirler.⁴¹⁹ Bir diğer organ olan İcra Komitesi ise Ulusal Konsey ve Merkez Konsey'in kararlarının uygulanması işlevini görmekteyken, Merkez Konsey de bu iki organ arasında köprü görevi görmektedir. Bu organların dışında, FKÖ'nün silahlı birliklerini oluşturan organı Filistin Ulusal Ordusu'dur.⁴²⁰

Arafat'ın FKÖ'de yaptığı bir diğer değişim ise örgütü diplomasi yöntemi ile uluslararası arenaya çıkarmak olmuştur. Diplomasiye özen gösteren Arafat, FKÖ'ye

⁴¹⁵ Bölme ve Ulutaş, s. 8.

⁴¹⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl, s. 353.

⁴¹⁷ Çalık, s. 38.

⁴¹⁸ Bölme ve Ulutaş, s. 9.

⁴¹⁹ a.g.e., s. 10.

⁴²⁰ a.y.

sürgündeki hükümet niteliğini kazandırmıştır.⁴²¹ Bu süreçten sonra FKÖ, uluslararası alanda tanınmaya devam etmiş, 1974 yılında Arap Birliği, İslam Konferansı Teşkilatı ve BM, FKÖ'yü, Filistinlilerin tek ve meşru temsilcisi olarak tanımıştır.⁴²² FKÖ'nün başkanlığını yapan Arafat, aynı tarihlerde BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmasında Filistin davasını ciddiyetini duyurmaya çalışmış ve *"Elimde bir zeytin dalı ve bir özgürlük savaşçısının silahını taşıyorum. Yalvarırım zeytin dalının elimden düşmesine izin vermeyin"* ifadelerini kullanmıştır.⁴²³ Arafat'ın konuşması hayli dikkat çekmiş akabinde FKÖ'ye, BM Genel Kurulunda gözlemci statüsü verilmiştir.⁴²⁴

Uluslararası alanda kendine yer edinen FKÖ'nün, amaç tanımlamasında da farklılıklar yaşanmıştır. Kurulduğu zamandan itibaren FKÖ'nün amaçlarından biri, İsrail'in 1948 savaşı öncesindeki alana, diğer bir deyişle taksim planı ile verilen yerlere çekilmesiydi, fakat FKÖ bu süreçten sonra, 1967 savaşı öncesindeki alana çekilmesini amaç edinmiştir. Bu hedef değişikliğinin ardından FKÖ'nün, "iki devletli çözüm" önerisini tanınması da örgüt içinde büyük tepki ile karşılanmış ve bölünmelere sebebiyet vermiş, bu süreçten sonra ise örgütten ayrılan gruplar olmuştur.⁴²⁵ 1967 yılında ilk merkezi Ürdün olan FKÖ, ülke yönetimi ile yaşadığı sorunlar dolayısıyla 1970'te merkezini Lübnan'a taşımak zorunda kalmıştır. Bu zorunlu taşıma, İsrail'in Lübnan'a saldırması ile bir kere daha tekrarlanmış ve üçüncü kez örgüt, 1982 yılında merkezini Tunus'a taşımak zorunda kalmıştır.⁴²⁶ Tarihler 1988'i gösterdiğinde ise FKÖ için yeni bir dönem başlamış, Ürdün Kralı Hüseyin'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki egemenliğini sonlandırdığını açıklamıştır. Bu haberin ardından Filistin Ulusal Konseyi, 15 Kasım 1988 de Cezayir'de bir toplantı düzenlemiş ve toplantı sonunda BM Güvenlik Konseyinin 242 Sayılı kararını kabul ettiğini açıklayarak, bağımsız Filistin devletini

⁴²¹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 143.

⁴²² Deniz, s. 315.

⁴²³ Turgut Alp Boyraz, Filistin davasının sembol ismi 'Yasir Arafat', 11.11.2017 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-davasinin-sembol-ismi-yasir-arafat/962446> (Erişim 03.06.2020).

⁴²⁴ Cleveland, s. 400.

⁴²⁵ Helena Cobban, The Palestinian Liberation Organisation People, Power and Politics, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), p. 163-164.

⁴²⁶ Armaoğlu, Filistin Meselesi, s. 556.

ilan etmiştir.⁴²⁷ Filistin devletinin ilan edilmesinden sonraki aşama ise barış görüşmelerinin başladığı süreçtir, bu süreç detaylı olarak bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Burada ise FKÖ'nün barış süreci boyunca politikalarına, stratejilerine ve eylemlerine değinilecektir. Barış görüşmeleri boyunca FKÖ etkin diplomasi yöntemlerini kullanarak, yeni ilan edilen bağımsız Filistin devletinin oluşumunu sağlamlaştırmaya çalışmış, bu alanda ilk olarak İsrail ile görüşmelere başlamıştır.

İsrail'le barış sürecine giden yol, ilk olarak 1991 yılında yapılan Madrid konferansı ile başlamış, tarafların görüşmeleri Oslo anlaşmaları ile devam etmiştir. Bu anlaşmaların en önemlilerinden biri olan I. Oslo anlaşması ile FKÖ ve İsrail karşılıklı olarak birbirini tanımışlardır. Bu anlaşmanın devamında ise geçici olarak Filistin Ulusal Otoritesi kurulmuştur.⁴²⁸ Bu karşılıklı tanıma ile taraflar arasındaki ilişkiler biraz daha yumuşak bir zemine oturtulmuş, akabinde tekrardan görüşmeler sağlanabilmiştir. Devam eden süreçte 1994 Gazze- Eriha ve 1995 yılında II. Oslo anlaşması yapılmış ve akabinde İsrail, Gazze Şeridi'nin neredeyse tamamını ve Batı Şeria'nın bazı alanlarını Filistin Ulusal Otoritesine vermiştir.⁴²⁹

1996 yılına gelindiğinde ise Filistin için genel seçimler düzenlenmiş ve seçimlerin sonucunda 88 üyeli Filistin Yasama Konsey'i kurulmuş ve kurulan yeni konsey ile birlikte, Filistin Ulusal Otoritesinin başkanı Yaser Arafat olarak belirlenmiştir.⁴³⁰ Arafat, FKÖ içerisindeki etkinliğini arttırırken, bu dönemde ortaya çıkan İslami tabanlı örgütler bir gerginlik süreci başlatmıştır. İslami tabanlı örgütlerden biri ve en güçlüsü olan Hamas, FKÖ'nün şemsiyesi altına girmeyi reddetmiş, bu süreçten sonra FKÖ ile çatışmalara varacak kadar ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştır.

⁴²⁷ “Palestine liberation organization (PLO)”, Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, http://passia.org/media/filer_public/8a/e7/8ae7c030-ac1d-4688-b3f4-606fbd50cd41/pa-plo2.pdf (Erişim 03.06.2020), p. 4.

⁴²⁸ “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Beşinci Bölüm”, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html#top> (Erişim 03.06.2020).

⁴²⁹ Tayyar Arı, “Ortadoğu Barışı ve İsrail- FKÖ anlaşması”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, C. 113, S. 330, (Ankara 1994), s. 18.

⁴³⁰ Gökçınar, s. 109.

2004 yılında Arafat'ın ölümü ile Mahmud Abbas, FKÖ lideri olmuştur.⁴³¹ Bu lider değişikliği durumu daha da çıkmaza sokmuş ve FKÖ, Hamas anlaşmazlıkları üst seviyelere çıkmaya başlamıştır. Zaman zaman bu örgütler arasında anlaşmalar sağlansa da tam bir birlik bir türlü sağlanamamıştır. Hamas ve FKÖ arasındaki gerginlik ve çatışmalar en çok Filistin halkına zarar vermiş, tam bir birlik içerisinde olamayan örgütler, uluslararası alanda da bir yer edinememişlerdir. Hamas'ın, İsrail ile karşılıklı silahlı eylemleri ve saldırıları durumu iyice çıkmaza sokmuş, barış sürecine zarar vermiştir.

1.2.6. Filistin İslami Direniş Hareketi (HAMAS) ve Birinci İntifada

İslami bir direniş örgütü olan Hamas, 1987 yılında Şeyh Ahmet Yasin tarafından kurulmuştur.⁴³² Hamas'ın köklerinin çok daha eski tarihlere dayandığını belirten Yasin, örgütün Mısır merkezli Müslüman Kardeşler Örgütü'nün (İhvan-ı Müslimin) bir kanadı olarak oluştuğunu belirtmiştir.⁴³³ Bu sebeple örgüt İhvan üyelerini de bünyesine katmış ve böylece İslami olarak sağlam bir taban oluşturmayı başarmıştır. Filistin'in kurtuluşunu hedefleyen örgüt, bu kurtuluşu gerçekleştirmek için silahlı mücadele ve cihat yöntemini benimsemiş⁴³⁴ fakat Hamas'ın bu yöntemi benimsemesi, ılımlı İhvan kesimiyle anlaşmazlığa düşmesine sebep olmuştur. Hamas'ın asıl yükselişi ise 1987 yılında meydana gelen I. İntifada olmuştur. Hamas, I. Filistin İntifadasında halkın direnişinde önemli bir etkinlik göstermiş, özellikle Gazze ve Batı Şeria da ayaklanmalara katılımları sağlamış ve halkı silahlandırmıştır.⁴³⁵

Bu intifada ile popülerlik yakalayan Hamas, bu süreçte bünyesine de birçok üye katmıştır. İsrail ile mücadele de FKÖ ve El-Fetihten farklı bir yol benimseyen Hamas, FKÖ'nün barış hareketlerini de desteklememiş ve FKÖ'nün birleşme davetlerine olumlu yanıtlar vermemiştir. Hamas'a göre, Filistinlerin yurtlarına dönmelerinin ve bağımsız Filistin devletini inşa etmenin yolu İsrail'i yok etmek⁴³⁶ olduğundan dolayı,

⁴³¹ Balkan Salih Talu, "Filistin Sorunu ve El-Fetih'in Dönüşümü", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), s. 82.

⁴³² Ziad Abu-Amr, "Hamas: A Historical And Political Background", Journal Of Palestine Studies XXII, No: 4, (Kudüs 1993), p. 10.

⁴³³ Gökçınar, s. 114.

⁴³⁴ a.g.e., s. 115.

⁴³⁵ Bölme ve Ulutaş, s. 50.

⁴³⁶ Deniz, s. 315.

İsrail'in varlığını kabul eden ve anlaşma yolunu tercih eden FKÖ ile bir araya gelmek, muhtemel bir düşünce olmamıştır.

Süreç içerisinde kendini geliştiren ve bünyesine birçok üye katan Hamas, benimsediği silahlı mücadele için bir yapı oluşturmaya karar vermiş ve bu kararın neticesinde örgütün askeri bölümünü oluşturacak olan, İzzettin Kassam Tugaylarını kurmuştur. Bu askeri kanadın oluşturulması ile Hamas'ın İsrail'e karşı silahlı mücadelesi artmış, yapılan silahlı saldırıların dereceleri, zaman içerisinde daha da yükselmiş ve bölgede gerginlik iyice artmıştır. İsrail'in de Hamas'ın saldırılarına sert şekilde cevap vermeye başlaması ile, İsrail-Filistin barış süreci durumdan etkilemiştir. Tüm bunlar, beraberinde Hamas'ın bir terörist örgüt olarak görülmesini sağlamış ve İsrail'in yanı sıra ABD ve Avrupa Birliği (AB) Hamas'ı terörist gruplar listesine eklemiştir.⁴³⁷

Hamas'ın bir diğer yükselişi ise 2000 yılında başlayan ikinci Filistin İntifadasında olmuş, örgüt bu intifada ile eylemlerini sıklaştırmış ve etkinliğini arttırmıştır. Hamas'ın İsrail'e olan tutumu, intifada süreçlerine verdiği destek, halk nezdinde de karşılık bulmuş, bu desteği gören Hamas iç siyasete girme kararı almış ve 2006 seçimlerine girmiştir. Hamas'ın, seçimlerin sonucunda büyük bir başarı sağlayarak seçimlerden birinci çıkması,⁴³⁸ Filistin iç siyasetinin belirleyicilerinden biri olmasını sağlamıştır. Hamas'ın, Filistin sorununa yönelik olan silahlı yöntem çözümünün ve eylemlerinin, uluslararası toplum tarafından kabul edilmemesinin ve kınanmasının yanı sıra, iç siyasette de Hamas'ın yöntemi desteklenmemiştir. Bu karşıt görüşün başında bir diğer önemli örgüt olan El-Fetih yer almıştır.

El-Fetih, Hamas'ın eylemlerine karşı çıkmış ve bu durum iki örgüt arasında güçlü bir gerilim döneminin başlamasına sebebiyet vermiştir.⁴³⁹ İdeolojik farklılıklar taşıyan bu iki örgüt arasındaki ilişki, zaman içerisinde bu örgütlerin birbirlerine karşı daha sert bir tutum almalarına sebep olmuştur. El-Fetih, İsrail-Filistin sorununun 1967 savaşından önceki sınırlar söz konusu olur ise bir anlaşma yapıp ateşkes imzalanabileceği ihtimali üzerinde dururken, Hamas *“Sömürgeci Batı ve Siyonist*

⁴³⁷ Muhammad Muslih, “The Foreign Policy of Hamas”, Council on Foreign Relations Publication, Council on Foreign Relations, Inc, 1999, s. 32, aktaran: Gökçınar, s. 117.

⁴³⁸ Are John Knudsen and Basem Ezbi, “Hamas and the Quest for Palestinian Statehood”, CHR Michelsen Institute, S. 14, (Norway 2006), p. 2.

⁴³⁹ Deniz, s. 315.

projesi” olarak gördüğü İsrail’in yok edilmesi, üzerinde şiddetle durmuş ve bu durumu bir var oluş mücadelesi olarak görmüştür. Bu görüşlerin akabinde yapılan müzakereleri ise vakit kaybı ve Filistinlilerin haklarını yok etme aracı olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁰ Bu ideolojik farklılıklar, iki örgütün ortak bir noktada birleşmesinin önündeki en büyük engel olmuş, dolayısıyla bu iki büyük örgüt, egemenliklerini sürdürebilmek için çatışmalara girmiştir. Bu çatışmaların sonucunda Hamas, Gazze Şeridi’nin kontrolünü ele alırken El-Fetih, Batı Şeria’yı kontrol altına almıştır.⁴⁴¹

Hamas ve El-Fetih arasındaki bu çatışma hali zaten parçalanmış olan Filistin’in bir araya gelme umutlarını iyice köreltmış, kendi içinde birlik sağlayamayan Filistinliler, uluslararası platformlarda da birlik sağlayamamışlardır. İsrail-Filistin sorunu için başlatılan barış süreci sekteye uğramış ve süreç Hamas’ın eylemlerinden dolayı karmaşık bir hal almıştır. Bu evreden sonra, İsrail-Filistin sorununda net bir ilerleme sağlanamamış ve bölgede zaman zaman ciddi derecede çatışmalar yaşanmıştır.

1987 yılında Ortadoğu da dengeleri sarsan bir başka olay ise birinci Filistin intifadası olmuştur. Yıllarca İsrail’in bölgede ki Filistinli halka yönelik tutumu, halkı yormuş ve psikolojik olarak da yıpratmış, bu yıpranmanın yanında maddi olarak da büyük zorluklar içinde yaşamaya çalışan Filistinliler, bölgede sadece hayatta kalmaya çalışmışlardır. Eğitimden, çalışma olanaklarına kadar birçok konuda sıkıntı yaşayan Filistinliler, sürgün edilmiş, dini ibadetleri yerine getirmekte bile güçlük çekmişlerdir. Bu isyanın başlangıcı noktası askeri bir İsrail kamyonunun, yürüyen dört Filistinli işçiye çarpması olmuş, dört Filistinli işçi hayatını kaybetmiş ve halk arasında bu ölümlerin sebebinin, birkaç gün önce bıçaklanarak hayatını kaybeden İsrailli için bir intikam olduğu bilgisi yayılmıştır.⁴⁴²

Bu bilgi Filistin de bir infial yaratmış, protesto gösterileri başlamış ve Filistin halkı hiç olmadığı kadar birlik içerisinde olup bu gösterilere karışmıştır. Bu süreçte Filistinlilerin en büyük silahı taşlar ve sopalar iken, İsrail askerleri ağır silahlarla bu taşlara, sopalara cevap vermiş ve bu süreçte birçok Filistinli hayatını kaybetmiş, yüzlerce Filistinli yaralanmıştır. Hayatını kaybedenlerin neredeyse yarısı çocuklar ve

⁴⁴⁰ Bölme ve Ulutaş, s. 52.

⁴⁴¹ Sherifa Zuhur, “Hamas And Israel: Conflicting Strategies Of Group-Based Politics”, (United States: Strategic Studies Institute, 2008), p. 37.

⁴⁴² Karaman, Uluslararası İlişkiler, s. 220.

gençlerden meydana gelmiştir.⁴⁴³ İsrail'in uyguladığı şiddet ise dehşet verici bir boyuta ulaşmış, taşlara ve sopalara karşı en ağır silahlarla cevap veren İsrail, isyana karışanları en ağır şekilde cezalandırmış, tutuklamalar, işkenceler, uygulamıştır. Tüm bunlara ek olarak sokağa çıkma yasağı uygulanmaya çalışan İsrail, elektrik, su, telefon gibi hayati araçlarında kesilmesini sağlamıştır.⁴⁴⁴

İsrail devletinin intifada karşısındaki tavrı, Filistinlileri korkutmak yerine iyice cesaretlendirmiş, halk tamamen birlik içerisinde olmuş ve bir bütün halinde hareket etmiştir. Bu süreçte yıllardır süren işgalin dayanılmaz bir noktaya geldiği gösterilmeye çalışılmış, bölgede bulunan örgütler, görüş ayrılıklarını tamamen bir kenara bırakmış hep birlikte hareket etmeye çalışmışlardır. İntifada sürecinde bildiriler yayınlanmış ve bildiriler ile halk birlik içinde hareket etmeye çağırılmış ve işgalin bitmesi için topyekûn hareket edilmesi bilinci oluşturulmaya özen gösterilmiştir. 8 Ocak 1988 yılında dağıtılan bir bildiri ise halka şu şekilde seslenmiştir; “*Genel iş bırakma eylemini desteklemek için kurulan komitelere hala katılmadınız mı? Çevrenizde oluşturulan milli komitelerin içerisinde hala yer almadınız mı? Eğer bulunduğunuz yerde böyle bir komite mevcut değilse, o halde onları kurmak ve çevrenizdeki insanları içerisinde toplamak için girişimi siz başlatın!*”⁴⁴⁵

Ortaya çıkan bu direniş karşısında başlarda şaşkınlığa uğrayan İsrail, uyguladığı şiddet eylemleri, taşlara, sopalara karşı kullandığı ağır silahlarla, uluslararası sistemde oldukça sert bir şekilde eleştirilmesine rağmen, bölgedeki silahlı saldırılarına devam etmiştir. İntifada sırasında 714 kişi İsrail saldırılarında hayatını kaybederken, hayatının kaybedenlerin %20'si 16 yaşından küçük çocuklar olmuştur.⁴⁴⁶ Bu rakamlar, dünya kamuoyunda da yer almış, İsrail birçok devlet tarafından kınanmıştır. Bu kınamaların yanı sıra BM Güvenlik Konseyi 641 Sayılı kararı çıkararak, İsrail'in 1989 tarihine kadar sınır dışı ettiği Filistinlilerin geri dönüşüne izin vermesi çağrısında

⁴⁴³ İslam Asalya, “Aksa İntifadası Bir Halk Ayaklanmasının Muhasebesi”, İnsamer, Araştırma 106 (İstanbul 2019), s. 2.

⁴⁴⁴ Dutak, s. 151-152.

⁴⁴⁵ Karaman, Uluslararası İlişkiler, s. 225.

⁴⁴⁶ Dutak, s. 152.

bulunmuştur.⁴⁴⁷ İsrail ise daha önce dinlemediği BM kararları gibi, bu kararı da tanımamış ve bölgede kendi hakimiyetini, politikalarını uygulamaya devam etmiştir.

Filistin intifadası bölgeyi birçok açıdan değiştirerek, bölgede yaşayan halka umut olmuş ve vatanlarını geri alabilecekleri ihtimalini görmelerini sağlamıştır. Bu intifada hem dünya kamuoyunu etkilemiş hem de Filistinliler arasında birlik beraberliği sağlamıştır. Ayrıca, durum uluslararası basında çokça yer almaya başlamış ve böylece barış çalışmalarının da yolunu açılmıştır.

⁴⁴⁷ “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Beşinci Bölüm”, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html#top> (Erişim 05.06.2020).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. ÇATIŞMA YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE İSRAİL FİLİSTİN SORUNUNDAKİ BARIŞ GİRİŞİMLERİ VE BU GİRİŞİMLERİN BAŞARISIZLIĞININ NEDENLERİ

İsrail-Filistin çatışması, Ortadoğu'nun en girift meselesi olmakla beraber süreç içerisinde Hamas, El- Fetih, FKÖ gibi birçok aktörün de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ortadoğu'nun temelinde yer alan bu çatışma, sadece bölge devletlerini değil, bölgeden çıkarı olan ABD, Rusya, İngiltere gibi birçok global aktörü de ilgilendirmiştir. Bundan dolayı, söz konusu çatışma, bölgesel bir sorun olmaktan çıkmış ve uluslararası boyutlara ulaşan bir sorun haline gelmiştir. Çok aktörlü bir yapıya sahip olan İsrail-Filistin çatışması, her aktörün çatışmayı kendi çıkarlarına göre şekillendirmeye çalışmasıyla, içinden çıkılmaz bir hal almış ve birçok çözüm önerisi süreç içerisinde başarısız olmuştur.

Önceki bölümlerde, İsrail-Filistin çatışmasını destekleyen dinamikler, sorunun ortaya çıkardığı yeni aktörler, dış devletlerin meseleye bakış açıları, etkileri ve verdikleri tepkiler incelenmiştir. Bu bölümde, İsrail-Filistin çatışmasına yönelik olan barış çalışmaları, ortaya atılan çözüm önerilerine değinilecek ve dış aktörlerin süreç içerisindeki konumları, etkileri, tepkileri ve beraberinde sürece olan katkıları incelenecektir. Bölümün son kısmında ise İsrail-Filistin çatışmasının, çatışma yönetimi çerçevesinde neden iyi yönetilemediği, çatışmanın sağlıklı ve kalıcı bir barış süreci aşamasına neden evrilemediği üzerinde durulacak ve aktörlerin taleplerinin, tepkilerinin, söylemlerinin bu barış sürecini nasıl etkilediğine değinilecektir.

1.1 İsrail-Filistin Sorunu İçin Yapılan Barış Girişimleri

1987 yılında ortaya çıkan 1. İntifadanın, uluslararası kamuoyunda yayılmasıyla İsrail'in uyguladığı orantısız güç net bir şekilde ortaya çıkmış, bu durum bölgedeki şiddet düzeyinin bilinenin çok ötesinde olduğunu gözler önüne sermiştir. İntifadanın her geçen gün güçlenmesi, kamuoyunda daha fazla yer almasını sağlamış ve beraberinde dünya devletlerinin İsrail'e bölgedeki eylemlerinden dolayı tepki göstermesiyle, İsrail uluslararası arenada prestij kaybetmiştir.

İntifadanın yanı sıra Ortadoğu'daki hassas dengeleri sarsan bir başka olay ise 1990 yılında meydana gelen Körfez Savaşı olmuştur. Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla meydana gelen savaş, bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen Amerika'nın öncülüğünde, içerisinde İngiltere, Suudi Arabistan, Mısır gibi birçok devletin oluşturduğu bir koalisyon gücü harekâtıyla sonlandırılmıştır. Amerika'nın Körfez Savaşındaki lider rolü, Ortadoğu'da prestij kazanmasını sağlamış ve bölge ülkeleri Amerika ile ilişkilere sıcak bakmaya başlamışlardır. Ortadoğu'daki bu ılımlı havayı bir fırsata dönüştürmek ve Ortadoğu'daki çıkarlarını maksimize etmek isteyen Amerika, bölge ülkeleri arasında var olan, başlangıcı Arap-İsrail çatışmalarına dayanan gerilimlerin temelinde yer alan sorunların çözümünde rol oynayarak, bölge ülkeleri ile ilişkileri daha yumuşak bir havaya sokmayı amaçlamıştır.

Amerika bölgedeki birçok sorunun ve gerilimin temelinde İsrail-Filistin çatışmasının yer aldığını düşünmesi sebebiyle, ilk önce bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmaya karar vermiştir. Bu doğrultuda dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker, 1989 yılında İsrail-Filistin çatışmasında barışın tesisi için, çatışmada rol oynayan aktörler ile görüşmeler gerçekleştirmek amacıyla bölgeyi ziyaret etmiştir.⁴⁴⁸

1.1.1. Madrid Konferansı

James Baker Ortadoğu'ya düzenlediği gezilerde, İsrail-Filistin çatışmasının tarafları ile gerçekleştirdiği görüşmelerle, barışın tesisi için çeşitli adımlar atılmasının zeminini hazırlamıştır. İsrail-Filistin çatışması çok aktörlü bir yapıya sahip olduğundan dolayı, birçok ülkenin barışın tesisi amacıyla, bir araya gelmesi büyük bir önem taşımıştır. İlerleyen süreçte İsrail-Filistin çatışmasının, barış sürecini başlatacak ilk somut adım olan, Madrid Konferansının temelleri atılmıştır. Yapılacak olan Madrid konferansının çerçevesi, BM'nin 242 ve 338 Sayılı kararları baz alınarak şekillendirilmiştir. Bu kararlar çerçevesinde, savaş yolu ile toprak kazanılamayacağı açık bir şekilde belirtilmiş, işgal edilen bölgelerden çekilme sağlanması ve devletlerin toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğinin altı çizilmiştir.

⁴⁴⁸ Thomas L. Friedman, "The World; The Mideast, As Seen By James Baker", October 15, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/10/15/weekinreview/the-world-the-mideast-as-seen-by-james-baker.html> (Erişim 06.05.2020).

İsrail-Filistin çatışmasının ana aktörlerinden olan FKÖ, barış sürecine olumlu bir havada yaklaşmış, İsrail ile görüşmeleri kabul edebileceğinin sinyallerini vermiştir.⁴⁴⁹ Çatışmanın diğer bir ana aktörü olan İsrail ise FKÖ'yü tanımak istemediğinden dolayı, direkt olarak kendisini barış görüşmelerinde muhatap almak istememiş⁴⁵⁰ ve görüşmelere olumlu bir havada yaklaşmamıştır. Bu durumun, barışın tesisini zorlaştıracığından endişe eden Baker, İsrail'e FKÖ'nün Ürdün heyetinin içinde temsil edilmesi önerisini sunmuş ve bu öneri İsrail tarafından kabul görmüştür.⁴⁵¹ İsrail-Filistin çatışmasının aktörlerinden biri olan Suriye ise BM'nin 242 ve 338 Sayılı kararlarına dayanarak kaybettiği Golan tepelerini geri alma umuduyla, barış sürecine olumlu yaklaşan bir diğer önemli aktördür.⁴⁵²

Çatışmanın taraflarının olumlu tavırlar sergilemeleriyle, 30 Ekim 1991 yılında Ürdün-Filistin, İsrail, Suriye, AT, Mısır, Suudi Arabistan, Katar, Fas, Kuveyt, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Tunus, Cezayir ve Moritanya'nın katıldığı Madrid konferansı gerçekleştirilmiştir. Madrid konferansı, ilk açılış toplantısından sonra taraflar arasındaki ikili görüşmelerle devam etmiştir. Konferansın ilk aşamasından istenilen sonuçlar elde edilememiş ve konferans ikinci kez tekrarlanmış, bu kez görüşmeler aralık ayında Washington'da yapılmıştır.⁴⁵³

Washington'da yapılan görüşmelerde taraflar yine ikili görüşmeler şeklinde bir araya gelmiştir. Ana konuları toprak, güvenlik ve barış olan görüşmelerde İsrail ve Filistin tarafları büyük anlaşmazlıklar içerisine girmişlerdir. Bu anlaşmazlıklar özellikle toprak ve mülteciler hususunda meydana gelmiştir, Arap tarafı Konferansın kuruluş çerçevesinde yer alan BM kararlarını temel göstererek, İsrail'in işgal ettiği yerlerden bir an önce çekilmesini talep etmiş, akabinde yeni yerleşim yerleri açmayı durdurması gerektiğinin de altını çizmiştir. Bu talep, İsrail nazarında bir karşılık bulmadığı gibi yeni yerleşim yerleri açmasına da engel olamamıştır.⁴⁵⁴ İsrail'in görüşmelerdeki olumsuz tavrı ve görüşmelerin gerçekleştiği süreç içerisinde, yeni yerleşim yerleri

⁴⁴⁹ Sezai Açar, "Oslo Antlaşması'ndan Sonra Filistin Sorununda Gelişmeler ve Arap – İsrail İlişkileri", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), s. 55.

⁴⁵⁰ Torlak, s. 81.

⁴⁵¹ Bayraktar, Oslo Barış, s. 121.

⁴⁵² Açar, s. 55.

⁴⁵³ Ballı, s. 66.

⁴⁵⁴ Cleveland, s. 548.

açma gibi eylemleri, Washington’da yapılan görüşlerin olumlu bir havada devam etmesini engellemiş, akabinde Arap tarafı duruma tepki göstererek görüşmelerden ayrılmıştır.

Madrid Konferansının devamı niteliğinde Moskova da ve tekrar Washington’da birkaç görüşme daha gerçekleşmiş fakat bu görüşmelerde İsrail’in uzlaşmaz tavrı ve konferansın amacını zedeleyen eylemleri, bu görüşmelerin de başarısız bir şekilde sonuçlanmasına sebebiyet vermiştir. İsrail’in barış sürecindeki bu tavırlarının, süreci zedelediğini düşünen Amerika, İsrail’i yeni yerleşim yerleri açmayı durdurmasına yönelik olarak uyarıda bulunmuştur. Bu uyarıyı dikkate almayarak bölgedeki faaliyetlerine devam eden İsrail, dönemin Amerikan başkanı Bush’un İsrail’e yapılan maddi yardımı onaylamaması tepkisi ile karşılaşmış ve iki devlet arasında ciddi bir gerginlik meydana gelmiştir.⁴⁵⁵

Amerika ve İsrail arasındaki gerginlik, İsrail’de 1992 yılında yapılan seçimler sonucunda İzak Rabin hükümetinin gelişi ile yerini biraz daha yumuşak ilişkilere bırakmıştır. Barış sürecine daha ılımlı bir tavırda yaklaşan Rabin hükümeti, kısa süreliğine de olsa yeni yerleşim yerleri açmayı durdurmuştur. Fakat bu durum, Madrid Konferanslarının sonucunu değiştirmemiş ve süreç başarısızlıkla sonuçlanmış, barış adına bir gelişme kaydedilememiştir.⁴⁵⁶

1.1.2. Birinci Oslo Anlaşması

Madrid görüşmelerinde bir araya gelmekten dahi imtina eden İsrail ve FKÖ tarafları, içinde bulundukları şartlardan dolayı iki taraf arasında olası bir barışın daha kârlı olduğu düşüncesi ile, gizli görüşmeler çerçevesinde bir araya gelmiş ve barış sürecini tekrar canlandırmak istemişlerdir. Diğer bir ifade ile tarafların içinde bulundukları şartlar barış düşüncesini zorunlu hale getirmiştir.

Bu görüşmeleri FKÖ açısından zorunlu hale getiren şartlara değinilirse; Körfez Savaşı’nda Irak ve Saddam Hüseyin’i destekleyen FKÖ, uluslararası kamuoyunda

⁴⁵⁵ Cleveland, s. 548.

⁴⁵⁶ Shibley Telhami, “The History Of The Arab-Israeli Peace Process”, Foreign Policy Research Institute, https://www.files.ethz.ch/isn/187106/telhami_-_hi_-_history_of_arab-israeli_peace_process.pdf (Erişim 07.06.2020).

büyük bir prestij kaybı ile beraber yüksek oranda maddi kayıplar da yaşamıştır. Bu tarz maddi ve manevi kayıpların yaşanması Irak'ı destekleyen Arafat'ın, yanlış kararlar verebilen bir lider olduğu düşüncesine sebep olmuş ve liderliği tartışılmaya başlamıştır. Bölgede Hamas gibi güçlü bir rakibe sahip olan FKÖ, bölgedeki üstünlüğünü ve kalıcılığını sağlamlaştırmanın yolunun diplomasiden geçtiğine karar vermiştir. Bu yolda atılabilecek en mantıklı adımın İsrail-Filistin çatışmasının sonlandırılarak, bölgeye kalıcı barışı getirmek olduğuna karar veren FKÖ, İsrail ile görüşmelerde bulunmak istemiştir.⁴⁵⁷

Görüşmelerin bir diğer tarafı olan İsrail açısından da içinde bulunduğu şartlar görüşmeleri zorunlu kılmıştır. Bölgede devamlı olarak güçlenen aşırı örgütlerden biri olan Hamas'ın, İsrail'i yok etmeyi temel hedef olarak gören politikaları, İsrail'i büyük ölçüde tedirgin etmiş ve İsrail'i, Hamas'ın bölgedeki etkinliğini dengelemek için FKÖ ile görüşmelere itmiştir. İsrail'in görüşmeleri gerçekleştirmek zorunda kalmasının bir diğer sebebi ise intifadadır. 1. İntifada sırasında Filistin milliyetçiliğinin gücüne şahit olan İsrail, bu durumu tekrar yaşamak istememiş ve bölgede güvenli bir şekilde var olmanın⁴⁵⁸, FKÖ ile barış görüşmelerinden geçtiğini düşünmüş, bu doğrultuda görüşmeleri gerçekleştirmek istemiştir.

Bu şartlar doğrultusunda taraflar Norveç'in de desteği ile bir araya gelmiş, akabinde çerçevesi karşılıklı tanıma ve özerkliğe dayanan Birinci Oslo Anlaşması, 13 Eylül 1993 yılında Washington'da imzalanmıştır.⁴⁵⁹ Anlaşmanın içeriği ise detaylı olarak şu şekildedir; FKÖ, İsrail'i bir devlet olarak kabul etmiş ve İsrail'e yönelik terör saldırılarından vazgeçtiğini anlaşmada belirtmiştir. Bu durumun yanı sıra FKÖ'nün kuruluş belgesinde yer alan, "İsrail'i yok etme" şartının da geçersiz olduğu FKÖ tarafından kabul edilmiş ve İntifadanın fiili olarak bitirileceği de anlaşmada yer almıştır.⁴⁶⁰ İmzalanan Oslo anlaşmasında İsrail de Filistinlilerin temsilcisi olarak

⁴⁵⁷ Bayraktar, Oslo Barış, s. 125.

⁴⁵⁸ a.g.e., s. 125-126.

⁴⁵⁹ Avi Shlaim, "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process", ed. Louise Fawcett, Avi Shlaim, International Relations of the Middle East, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 243-244.

⁴⁶⁰ Israel-PLO Recognition-Exchange of Letters between PM Rabin and Chairman Arafat, 1993, <http://www.mfa.gov.il/MFA> (Erişim 07.06.2020).

FKÖ'yü tanımış ve barış süreci için her türlü konuyu, FKÖ ile müzakere edeceğini anlaşmada belirtmiştir.⁴⁶¹

Oslo anlaşmasındaki bir diğer konu ise özerklik konusu olmuştur. Bölgede BM'nin 242 ve 338 Sayılı kararları temel alınarak, Filistin için bir özerk yönetim kurulması hedeflenmiş ve bu özerk yönetim için beş yıllık bir süreci kapsayan çeşitli evreler belirlenmiştir. Bu evrelere göre sınırları Gazze Şeridi ve Eriha'da başlayacak olan Filistin özerk yönetimi, süreç içerisinde teşkilatlandırılacak ve beraberinde alt yapı ve kamu sistemleri kurulmasıyla birlikte, İsrail'in de bölgeden tamamen çekilmesiyle göreve başlayabilecektir.⁴⁶² Bölgede güvenlik açısından sorun yaşamak istemeyen İsrail, süreç içerisinde bölgede kendi güvenliğini tehlikeye atmayacak önlemler alabilecektir. Bu konuda İsrail, Batı Şeria'yı Ürdün'e bağlayan köprüleri kontrol altına alabilecek, Gazze açıklarında ve Akdeniz sahillerinde denetimler yapabilecektir. Oslo Anlaşmasının İsrail açısından bir başka önemli konusu ise bölgede yaşayan Yahudiler olmuştur. Bölgede ikamet eden Yahudilerin yönetimi, İsrail yasalarına göre gerçekleştirilecektir.

Filistinliler için hayati derecede önemli olan Özerk yönetimin nihai statüsünün ne olacağı, mültecilerin geri dönüş hakkı, Kudüs'ün statüsünün ne olacağı, komşu ülkeler ile ilişkiler gibi konular ise Filistin Özerk yönetiminin işleve girmesinin üçüncü yılındaki görüşmelere bırakılmıştır. Bu içerik çerçevesinde imzalanan Birinci Oslo Anlaşması hem Filistin hem de İsrail tarafında, çeşitli tepkilere sebep olmuştur. FKÖ yaptığı anlaşma ile Filistin davasına ihanet ile suçlanmış,⁴⁶³ İsrail'de ise çeşitli eylemler meydana gelmiştir. Tepkilere rağmen, anlaşma yürürlüğe konmuş ve anlaşmanın gerekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Birinci Oslo Anlaşması Filistin Özerk yönetiminin sınırlarını netleştirecek olan Gazze- Eriha anlaşmasını öngörmüş, bu anlaşmanın detayları, iki ay içerisinde görüşülmek ve dört ay içerisinde de yürürlüğe konmak üzere karar alınmıştır.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ a.y.

⁴⁶² Cleveland, s. 551.

⁴⁶³ Çalık, s. 72.

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 71.

1.1.3. Gazze- Eriha (Kahire) Anlaşması

Birinci Oslo anlaşmasının devamı niteliğinde olan ve Filistin Özerk yönetiminin kuruluşunu içeren Gazze-Eriha Anlaşması, 4 Mayıs 1994 yılında imzalanmıştır.⁴⁶⁵ Anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte Filistin özerk yönetimi için geçiş dönemi başlatılmış ve İsrail'in anlaşmada belirlenen sınırlardan beş yıl içerisinde çekilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁶

Bölgede oluşturulmaya çalışılan yeni düzende, bölgede yaşayan Yahudilerin hakları İsrail kanunlarına göre korunurken, bölgenin dış güvenliğinin ve dış ilişkilerinin de İsrail'in yönetiminde olması kararlaştırılmıştır. Filistin Özerk Yönetimi'nin bölgedeki yönetim alanı ise sağlık, eğitim, sosyal refah, vergilendirme ve turizm gibi alanlar olarak belirlenmiştir.⁴⁶⁷ Planlanan sürecin başarı ile uygulanabildiği takdirde 4 Mayıs 1999 yılında geçiş sürecinin sonlandırılması öngörülmüştür.

1.1.4. İkinci Oslo (Taba) Anlaşması

İsrail-Filistin çatışmasının barış adımlarından biri olan İkinci Oslo (Taba) Anlaşması, Gazze -Eriha anlaşmasının devamı niteliğinde olup, Filistin otoritesinin denetim alanının genişletilmesinin, İsrail'in Filistin topraklarından çekilmesinin ikinci ayağını oluşturmaktadır. Bu anlaşma tarihte “Geçici Anlaşma” olarak da bilinmektedir.⁴⁶⁸ 28 Eylül 1995 tarihinde Washington'da İsrail ile Filistin taraflarını temsil eden, Arafat ve Rabin'in yanı sıra dönemin Amerikan Başkanı Clinton, dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Mübarek ve dönemin Ürdün Kralı Hüseyin tarafından imzalanmıştır.⁴⁶⁹ İmzalanan bu anlaşma Batı Şeria'yı tam manası ile parçalamış, bölgeyi A bölgesi, B bölgesi ve C bölgesi olarak üç parçaya ayırmıştır. Bölgeyi üç

⁴⁶⁵ The full text of the “Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area” is available on the Israeli MFA, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/agreement%20on%20gaza%20strip%20and%20jericho%20area.aspx> (Erişim 09.06.2020).

⁴⁶⁶ Tim Youngs, “Developments In The Middle East Peace Process 1991-2000”, International Affairs And Defence Section House Of Commons Library, Research Paper V. 1, I. 8, (London 2001), p. 20.

⁴⁶⁷ Shlaim, The Rise and Fall, p. 251.

⁴⁶⁸ Ari, Filistin'de, s. 21.

⁴⁶⁹ “İsraili-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip”, (Washington DC, 1995), <http://www.jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=417> (Erişim 11.06.2020).

parçaya ayıran anlaşmaya göre bu parçalardaki egemenlik sistemi şu şekilde paylaştırılmıştır; Batı Şeria'nın neredeyse %3'nü oluşturan A bölgesinin tamamı, Filistin yönetiminde olacaktır. Batı Şeria'nın %24'lük alanını kapsayan B bölgesi ise İsrail ile Filistin ortak denetiminde olacaktır fakat bu bölgenin idari yönetimi Filistin'de olurken, bölgenin güvenlik yönetimi ise İsrail'de olacaktır. Batı Şeria'nın geriye kalan %74'e yakın topraklarını kapsayan C bölgesi ise tamamen İsrail yönetiminde olacaktır.⁴⁷⁰

Şekil 6: İkinci Oslo Anlaşmasına göre Batı Şeria A, B, C bölgeleri⁴⁷¹

Yukarıdaki İkinci Oslo Anlaşmasının bölgeyi parçalara ayırdığını gösteren harita incelendiğinde, Filistin Özerk yönetimine ait olan A bölgesinin şehirlerinin, birbirlerinden ne kadar kopuk ve uzak oldukları görülmektedir. Aslında A ve B bölgelerinin etrafındaki bölgeler İsrail'e ait olduğundan, A ve B bölgesi de bir nevi

⁴⁷⁰ Cleveland, s. 553.

⁴⁷¹

https://www.google.com.tr/search?q=oslo+%C4%B1%C4%B1+haritas%C4%B1&hl=tr&sxsrf=ALeKk03HotwvxkkWn25RoLc7mJZPPWRR4A:1590960940746&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjfv-Wth9_pAhWj1aYKHcCzCXEQ_AUoAnoECAsQBA&biw=1366&bih=625#imgsrc=I23qWfM96u7R5M (Erişim 11.06.2020).

İsrail'in denetimi içerisinde kalmıştır. Görüldüğü üzere A bölgesinin şehirlerine giriş yapabilmek için, İsrail'e ait olan C bölgesinden geçilmelidir, dolayısıyla İsrail topraklarına girmeyi zorunlu kılan bu durumda, şehirlere girişler de İsrail'in izin ve denetimine tabii olmak mecburiyetini getirmiştir. İsrail, bir açıdan bölgeyi kuşatmış ve aslında işgal ettiği alanı, hukuki olarak da bir zemine oturtarak bölgedeki yerini bu anlaşma ile sağlamlaştırmıştır. İkinci Oslo Anlaşmasının maddelerine göre İsrail kuvvetlerinin, kısa bir süre sonra Filistin yönetiminde olan kentleri boşaltması ve kentlerin dışında konuşlanması kararlaştırılmış, fakat aynı anlaşmanın 10. Maddesine göre bölgede yaşayan Yahudilerin korunabilmesi için İsrail askerlerine bölgeler arası geçiş hakkı tanınmıştır.⁴⁷²

Bu madde ile İsrail askerlerinin Filistin topraklarına izin ve denetime tabi tutulmadan giriş çıkış yapabilmesi, bölgeyi İsrail ve Filistin bölgeleri olarak ayırmanın manasını anlamsız kılarken, Filistin Özerk Yönetimi'nin bölgedeki egemenliğini de zedelemiştir.⁴⁷³ Yıllarca beklenen Filistin'in bir devlet olma hayali ve bölgedeki özerkliği, İsrail'in bölgedeki etkinliği sebebiyle yara almıştır.

1.1.5. Hebron (El Halil) Protokolü

Oslo anlaşmasının imzalanması, İsrail'in temeli Yahudi fundemantalizmi ve Revizyonist Siyonizm'e dayanan Kach, Eyal gibi örgütleri de kapsayan ülke içindeki birçok taraftan kabul görmemiş⁴⁷⁴ ve bu durumun sonucunda İzak Rabin'e anlaşmayı imzalamasından dolayı suikast düzenlenmiştir. Düzenlenen suikast sonrasında İzak Rabin'in hayatını kaybetmesiyle 1996 yılında İsrail'de seçimler gerçekleşmiş ve seçimlerde revizyonistler tarafından 1973 yılında kurulan Likud partisi galip gelerek, Netanyahu hükümeti yönetime geçmiştir. Netanyahu'nun hükümet programında Nil Nehrinden Fırat Nehrine kadar olan toprakları kapsayan, Büyük İsrail'i kurma öngörüsünden bahsetmesi⁴⁷⁵ ve akabinde Filistin Özerk Yönetiminin, İsrail'in

⁴⁷² <http://www.jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=417> (Erişim 11.06.2020).

⁴⁷³ Edward W. Said, "The Real Meaning of the Hebron Agreement", Journal of Palestine Studies, V. 26, I. 3, (California:1997) p. 33.

⁴⁷⁴ Bayraktar, Oslo Barış, s. 233-234.

⁴⁷⁵ Çalık, s. 78.

varlığına karşı bir tehdit teşkil ettiğine yönelik açıklamaları⁴⁷⁶ İsrail-Filistin barış sürecinin sarsılacağına sinyallerini vermiştir.

Netanyahu'nun barış sürecine yönelik olan olumsuz tavırlarının yanı sıra Kudüs'te yer alan El- Aksa Camii'nin altında tünel açılması da taraflar arasındaki ilişkileri iyiden iyiye germiş⁴⁷⁷ ve bu gerginlik, süreç içerisinde ivme kazanarak taraflar arasında oldukça sert çatışmaların meydana gelmesine neden olmuştur. Sokaklardaki çatışmaların gün geçtikçe büyümesi, beraberinde çatışmaların Ramallah ve Gazze şehirlerine de sıçramasına sebep olmuş, duruma İsrail'in kullandığı orantısız güç de dahil olunca, süreç içerisinde birçok insan hayatını kaybetmiştir.⁴⁷⁸

Kısa süre içerisinde ortaya çıkan bu çatışma hali İsrail-Filistin barış sürecine büyük ölçüde zarar vermiş ve barış sürecinin geleceğini de tehlikeye atmıştır. Bu çatışma halinin, barış sürecini yok etmesinden tedirginlik duyan Clinton yönetiminin devreye girmesiyle, taraflar arasında çeşitli görüşmeler sağlanmış ve akabinde Arafat ve Netanyahu arasında 17 Ocak 1997 yılında Hebron Protokolü imzalanmıştır.⁴⁷⁹ Bölgeyi H1 ve H2 olarak iki parçaya ayıran Hebron protokolüne göre H1 bölgesi, Filistin yönetimine bırakılırken, içerisinde 400 Yahudi ve 40.000 Filistinlinin bulunduğu H2 bölgesi, İsrail yönetimine bırakılmıştır.⁴⁸⁰ Ayrıca Protokol, 10 gün içerisinde İsrail'in bölgeden çekilmesini öngörmüştür.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ a.y.

⁴⁷⁷ Edward W. Said, "Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası", çev. Murat Uyur Kulak, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005), s. 76.

⁴⁷⁸ a.y.

⁴⁷⁹ Shlaim, The Rise and Fall p. 254.

⁴⁸⁰ Protocol Concerning the Redeployment in Hebron, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_970117_Protocol%20Concerning%20the%20Redeployment%20in%20Hebron.pdf (Erişim 29.06.2020).

⁴⁸¹ a.y.

Şekil 7: Hebron Protokolü Haritası⁴⁸²

İsrail'in yeni yerleşim yerleri açma kararı ve Netanyahu'nun Doğu Kudüs'ün verilmeyeceğini, paylaşılmayacağını belirten açıklamaları⁴⁸³ Hebron Protokolü ile düşürülen gerginlik seviyesinin tekrardan yükselmesine sebep olmuştur. Bu açıklamalara tepki olarak Hamas'ın, bölgeye düzenlediği çeşitli eylemler, ilişkilerdeki gerginliği had safhaya çıkarmış akabinde Netanyahu'nun yapılan saldırıların devam etmesi halinde barış sürecinin askıya alınabileceği söylemleri,⁴⁸⁴ süreci çıkmaza sokmuştur.

482

https://www.google.com.tr/search?q=hebron+protokol%C3%BC&sxsrf=ALeKk01OcONkNEeGol8aVNNVzWu9jergb:1596629089821&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwil_PHtgoTrAhW8AxAIHZWbBoAQ_AUoAnoECAwQBA&biw=1366&bih=576#imgsrc=MsWR0dBtoJfS7M (Erişim 29.06.2020).

483 Çalık, s. 79.

484 a.y.

Oslo Barış sürecinde, Filistinlilerin yıllardır sıkıntı çektiği mülteci, yerleşim, sınır sorunları bakımından, kalıcı bir çözüm üretilmemesinin yanı sıra⁴⁸⁵ Filistinliler için belirlenen haklar uygulanamamış, barış sürecinde Filistinlilere verilen topraklar, Filistin topraklarını daha da parçalamış ve bölgede İsrail'in egemenliği kuvvetlendirilmiştir.

1.1.6. Wye Memorandumu

Hebron Protokolünden istenilen sonuçların elde edilememesi bölgedeki gerginliği daha da arttırmış ve barış sürecini duraklatmıştır. Duraklayan barış sürecinin tamamen bitmesini istemeyen Clinton yönetimi, tekrardan barış süreci için inisiyatif almış ve çatışmanın taraflarını bir araya getirerek görüşmeler düzenlemiştir. Bu görüşmelerin neticesinde 23 Ekim 1998'de Wye Memorandumu, Arafat ve Netanyahu arasında imzalanmıştır.⁴⁸⁶

Wye Memorandumu, İsrail'in yıllardır kabul etmediği barış için işgal edilen toprakların geri verilmesi gerektiği hususunu kabul etmesi bakımından önem arz etmektedir. İsrail'in işgal ettiği bölgelerden kademeli olarak çekilmesini öngören memoranduma göre, İsrail'in Batı Şeria'nın daha önce %3'lük çekilme oranına ek olarak %13'lük bölümünden de çekilmesi ve bu bölgede Filistin Özerk Yönetiminin, tam bir denetime sahip olması kararlaştırılmıştır. Bölgede geriye kalan %20'lik alanda ise İsrail ve Filistin yönetimlerinin ortak bir denetim sürdürmesi ve bu alanın dışında kalan bölgelerin İsrail'in tam denetimine tabii olmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁷

Memorandumda bölgedeki çekilme ve yönetim alanları bu şekilde paylaştırılırken, FKÖ'nün de terörizm konusunda İsrail'le iş birliği yapacağı ve terörizme karşı iki aktörün birlikte mücadelede bulunacağını kabul ettiğine dair maddeler yer almıştır. Bu maddelerin yanı sıra Memorandumda Gazze'de hava limanı açılması ve Filistinli tutukluların serbest bırakılmasına yönelik düzenlemeler de yer almıştır.⁴⁸⁸ Wye

⁴⁸⁵ Jim Lederman, "How to Help the Israelis and Palestinians Reach Peace" Middle East Quarterly, V. 1, N. 1, <https://www.meforum.org/213/how-to-help-the-israelis-and-palestinians-reach> (Erişim 30.06.2020).

⁴⁸⁶ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 73.

⁴⁸⁷ Cleveland, s. 560.

⁴⁸⁸ Wye River Memorandum <https://peacemaker.un.org/israelopt-wyerivermemorandum98> (Erişim 01.07.2020).

Memorandumu'nun imzalanması İsrail ve Filistin halklarının nezdinde karşılık bulamamış, özellikle de İsrail içerisinde büyük huzursuzluklara yol açmıştır. Netanyahu'nun, 1967 Savaşında işgal edilen yerlerin bir kısmını barış için geri vereceğine dair anlaşma yapması, Büyük İsrail umutlarını zedelemiş ve bu durum, ülke içerisindeki aşırı sağcıların büyük tepkilerine sebep olmuştur. Tepkilerin artmasıyla anlaşmayı uygulamayı göze alamayan Netanyahu, Filistin tarafını terör konusunda İsrail'e yardımcı olmamakla ve anlaşmaya uymamakla itham etmiş, akabinde ise İsrail, bu durumu sebep göstererek bölgenin sadece %2'lik bir kısmından çekilmiştir.⁴⁸⁹

İsrail'in anlaşmaya uymaması, iki taraf arasındaki ilişkilerin tekrardan oldukça gergin bir döneme girmesine sebep olmuş, bu dönemde taraflar arasında gerginlik oldukça yüksek seyretmiş ve zaman zaman çatışmalar meydana gelmiştir. Wye Memorandumu'nun tüm maddeleri çatışmanın aktörleri tarafından kabul edilmesine rağmen uygulamada istenilen başarı elde edilememiş ve Memorandum başarısız bir şekilde sonuçlanmış, barış süreci tekrardan duraksamıştır.

1.1.7. Şarm El-Şeyh (II. Wye) Memorandumu

Başarısız sonuçlanan Wye Memorandumu sonrasında, İsrail'de 1999 yılında seçimler yapılmış ve barış için daha ılımlı görüşlere sahip olan Ehud Barak hükümeti yönetimi devralmıştır. Barak'ın yönetimi devralması ile İsrail-Filistin arasındaki gergin ilişkiler bir nebze olsun yumuşamış ve Amerika'nın da girişimleriyle birlikte barış sürecini canlandırmanın yanı sıra Wye Memorandumunda alınan kararların uygulanması için Arafat ile Barak arasında birtakım görüşmeler sağlanmış ve bu görüşmelerin akabinde 4 Eylül 1999 yılında Şarm El-Şeyh diğer bir adıyla ikinci Wye Memorandumu imzalanmıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Cleveland, s. 560.

⁴⁹⁰ "The Sharm el-Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations"
https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/the_sharm_el_sheikh_memorandum.pdf
(Erişim 01.07.2020).

İmzalanan bu memorandum ile barış sürecine süreklilik ve işlerlik kazandırılmaya çalışılmış, Birinci Wye Memorandumu'nda yerine getirilmeyen anlaşma şartlarının, bu süreçte yerine getirilmesi için bir takvim oluşturulmuştur. Bu takvimin içerisinde İsrail birliklerinin Batı Şeria'dan çekilmesi, Filistin tutuklularını serbest bırakılması gibi maddelerin yer almasının yanında, 13 Eylül 2000 yılına kadar kalıcı bir barış anlaşmasının imzalanması da hedeflenmiştir.⁴⁹¹ Bu süreçten sonra, kalıcı barış için çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiş ve Camp David görüşmeleri için zemin hazırlanmıştır.

1.1.8. Camp David Zirvesi ve İkinci İntifada süreci

İsrail'in Şarm El-Şeyh (II. Wye) Memorandumunda alınan kararlar doğrultusunda, belirtilen bölgelerden çekilmemesi bölgedeki gerginliğin devam etmesine sebep olurken, 13 Eylül 2000 yılına kadar yapılması planlanan kalıcı barış anlaşmasının da gerçekleştirilmesine engel olmuştur. İsrail'in bölgedeki uzlaşmaz tavırlarına rağmen Amerika, barış sürecinin devam etmesini sağlamak maksadıyla tarafları 2000 yılının temmuz ayında bir araya getirmiş, Camp David Zirvesi olarak adlandırılan bu zirvede taraflar arasında çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁴⁹²

Görüşmelerin konuları, İsrail'in birçok anlaşmada kabul etmesine rağmen bir türlü işgal ettiği bölgelerden çekilmemesi, mültecilerin geri dönüş hakları, sınırların netliği gibi, bu sürece kadar üzerinde anlaşma sağlanamayan konular olmuştur. Özellikle 1948 yılındaki Arap-İsrail savaşı ile topraklarından ayrılmak zorunda kalan Filistinlilerin geri dönüş hakkını tanımayan⁴⁹³ İsrail, bu konudan bilhassa kaçınmak istemiş ve 242 Sayılı kanunu temel göstererek bu konuda 1967 yılının baz alınmasını istemiştir. Bu konu, taraflar arasında çeşitli görüşmelerle tartışılmış fakat taraflar arasında bir uzlaşmaya varılamamıştır.

Camp David Zirvesinde tartışılan bir başka durum ise İsrail'in bölgede yeni yerleşim yerleri açma girişimleri olmuştur. Filistin görüşmelerde İsrail'in bölgedeki

⁴⁹¹ Çalık, s. 81.

⁴⁹² United Nations, The Question, <https://unispal.un.org/pdfs/DPI2499.pdf> (Erişim 01.07.2020) p. 35.

⁴⁹³ Çalık, s. 83.

faaliyetlerini durdurmasını ve Filistin toprakları içerisinde yer alan Yahudi yerleşim yerlerini boşaltmasını talep ederken, İsrail bu talebi dikkate almadığı ve görüşmeler boyunca bu konuda olumlu bir tavır göstermediği gibi yeni yerleşim yerleri açma faaliyetlerine de devam etmiştir.⁴⁹⁴

İsrail-Filistin barış sürecinin en hassas konusu ise çatışmanın her iki tarafı içinde önemli bir yere sahip olan Kudüs konusu olmuştur, Taraflar diğer konularda kısmi de olsa ilerleme kaydetmesine rağmen, Kudüs konusunda süreç tıkanmıştır. Filistin yönetimi Doğu Kudüs'ün tamamını isterken İsrail yönetiminin, sadece Arap bölgelerinin verilebileceğini belirtmesi⁴⁹⁵ ve iki tarafında Kudüs üzerindeki taleplerinden vazgeçmemesi, Camp David Zirvesi'nin başarısızlıkla sonuçlanmasına ve taraflar arasında bir anlaşma yapılamamasına neden olmuştur.⁴⁹⁶ Camp David anlaşmalarının başarısız geçmesi, uzun zamandır özgürlük bekleyen Filistin halkının dayanma gücünü tüketmiş halkın büyük bir öfke beslemesine sebep olmuştur. Bu öfkenin patlama noktasına ulaşması ise 28 Eylül 2000 yılında İsrail muhalefet partisi Likud'un lideri olan Ariel Şaron'un, Mescid-i Aksa Camii'ni ziyaret etmesi olmuştur.⁴⁹⁷

Çocuk ve bebeklerde dahil olmak üzere birçok Filistinlinin katledilmesine sebep olan Sabra ve Şatilla saldırılarını yöneten Şaron'un⁴⁹⁸ Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmesi, Müslümanlar arasında büyük bir tepkiye sebep olmuş ve ardından bu tepki yayılarak ikinci bir intifadaya dönüşmüştür. Olaylar oldukça büyümüş, Filistin örgütlerinin birçoğu intifadaya destek vermiş ve İntifada, bütün Filistin'e yayılmış akabinde ise çok güçlü bir direniş ortaya çıkmıştır. İsrail Birinci İntifada'da uyguladığı yöntemleri daha sert hali ile İkinci İntifada sürecinde de uygulamış ve İsrail tarafından Filistinlilere karşı uygulanan ağır orantısız güç sonucunda neredeyse 5000 Filistinli

⁴⁹⁴ a.y.

⁴⁹⁵ Cleveland, s. 562.

⁴⁹⁶ Shlaim, The Rise and Fall, p. 256-257.

⁴⁹⁷ a.g.e., p. 257.

⁴⁹⁸ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 99.

hayatını kaybetmiş, 15.000'in üstünde Filistinli ise ağır yaralanmıştır. Yine bu süreçte, 1000 İsraili hayatını kaybederken, 6700 İsraili de yaralanmıştır.⁴⁹⁹

İsrail'in eylemleri Filistinlilere sadece çatışma alanlarında zarar vermemiş, ekonomik, sosyal, psikolojik alanlarda da Filistinliler bu süreçte büyük zarar görmüşlerdir. Özellikle İsrail'in bölgede bulunan ve Filistin yönetimi altında olması kararlaştırılan şehirlere giriş çıkışları zorlaştırması ve bölgede terörist faaliyetleri bahane ederek, 2002 yılında inşaatına başlanan Filistin'deki Yeşil Hat⁵⁰⁰ boyunca 670 kilometre uzunluğunda, 5 metre yüksekliğinde tel örgülü beton ve tabanlı olan bir "Ayrım Duvarı"⁵⁰¹ inşa etmesiyle⁵⁰² şehirler arası iletişimi kesmesi, bölgedeki durumu çok daha vahim bir hale getirmiştir. Bölgede işsizliğin artmasının ve ticaretin durma noktasına gelmesinin beraberinde, Ayrım duvarının çiftçilerin tarlalarına gitmesini ve ekim yapmalarını engellemesi⁵⁰³ de sürecin Filistinlileri zarara uğratan başka bir boyutudur.

1.1.9. Mitchell Raporu ve Tenet Planı

2001 yılında İsrail'de Şaron hükümetinin başa gelmesi, İsrail-Filistin sorunundaki gerginliği üst seviyelere çıkarmış ve Ariel Şaron'un, İsrail-Filistin barışına yönelik tavrı, söylemleri durumu daha da çıkmaza sokmuş ve taraflar arasındaki gerginlik artarak devam etmiştir. Bu gergin hava içerisinde Filistin'de meydana gelen intihar eylemleri, İsrail'in bölgeye müdahale adı altında yaptığı işgaller, bölgedeki tansiyonu her geçen gün daha çok arttırmıştır. ABD bu durum karşısında bölgedeki barış görüşmelerinin tamamen kesilmesini önlemek için, bölgedeki durumu araştırmak

⁴⁹⁹ Tucker, S. C., Encyclopedia Of Insurgency And Counterinsurgency: A New Era Of Modern Warfare. Santa Barbara: Abc-Clio (Aktaran: İslam Asalya, Aksa İntifadası Bir Halk Ayaklanması Muhasebesi, İnsamer, Araştırma 106 (İstanbul 2019), s. 6.

⁵⁰⁰ Yeşil Hat: "1949'da imzalanan ateşkes uyarınca 1967'ye kadar Batı Şeria ile işgalci İsrail arasında sınır olarak kabul edilen bölge", Yaşar, Özcan ve Kor, s. 125.

⁵⁰¹ "What is the West Bank Barrier?", 15.09.2005 http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3111159.stm (Erişim 03.07.2020).

⁵⁰² United Nations, The Question, <https://unispal.un.org/pdfs/DPI2499.pdf>, (Erişim 03.07.2020) p. 39.

⁵⁰³ "Occupied Palestinian Territory", https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/CAP_2013_oPt.pdf, (Erişim 03.07.2020), p. 32.

üzere başkanlığını dönemin ABD senatörlerinden George Mitchell'in yaptığı bir heyet kurulmasına karar vermiştir.⁵⁰⁴

Kurulan heyet, bölgedeki durum ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamış ve olası çözüm önerilerinde bulunmuştur. Bu raporda, İsrail ve Filistin taraflarının anlaşmazlığında güven eksikliğinin önemli bir sebep olduğundan bahsedilirken, tarafların bu süreçte gerçekleştirdikleri eylemlerin barış sürecini olumsuz etkilediğinin de altı çizilmiştir. İsrail'in kullandığı silahlı yöntemler, yeni yerleşim yerleri açma girişimleri ve Filistin'deki intihar eylemlerinin barış sürecini olumsuz etkileyen durumlar olduğunu belirten rapor, ateşkes yapılmasını, aynı zamanda şiddet durumunun sonlandırılmasını, yasal olmayan şekilde açılan yerleşim yerlerinin durdurulmasını ve tarafların tekrardan görüşmeleri başlatmasını önermiştir.⁵⁰⁵

Mitchell raporu, beklenen etkiyi göstermemiş ve taraflar arasındaki çatışma hali devam etmiş, akabinde ise bu duruma çözüm olabileceği düşünülen Tenet planı hazırlanmıştır. Tenet planının amacı, Mitchell raporunun sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi olmuştur. Yine Amerika odaklı bu amacı gerçekleştirebilmek için plan, ilk önce taraflar arasındaki silahlı saldırıların durdurulmasını öngörmüştür. Bu durumun yanı sıra terörist faaliyetlerde bulunan kişilerin tutuklanması, İsrail'in ortaya çıkan eylemlere karşı orantısız güç kullanmaması ve İsrail'in Filistin Özerk Yönetimi altındaki bölgelerde operasyonlar yürütmemesi⁵⁰⁶ planının içeriğinde yer alan maddeleri oluşturmaktadır. İsrail'in saldırgan tavırlarından vazgeçmemesi, silahlı saldırılara ve işgale devam etmesiyle beraber, Filistin'deki intihar eylemlerinin de artarak devam etmesi Tenet Planının uygulanmasına engel olmuş ve plan askıda kalmıştır.

1.1.10. İsrail- Filistin Yol Haritası Planı

Temelleri 2002 yılında atılan ABD, BM, Rusya ve AB'nin oluşturduğu "Ortadoğu Dörtlüsü" isimli grup, İsrail-Filistin çatışmasına yönelik barış çalışmaları için adım

⁵⁰⁴ Ayman, s. 53.

⁵⁰⁵ a.y.

⁵⁰⁶ The Tenet Plan: Israeli-Palestinian Ceasefire and Security Plan, Proposed by CIA Director George Tenet; June 13, 2001, <http://www.mideastweb.org/tenet.htm> (Erişim 05.07.2020).

atmaya karar vermiş ve 2003 yılına “Yol Haritası” adı altında bir barış planı belirlemiştir.⁵⁰⁷ Planda daha önce yapılan barış girişimleri ele alınarak kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve kalıcı bir barış için çözüm önerilerinin yanı sıra yapılması gerekenlerde net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu amaç doğrultusunda, Yol Haritası Planını içeriği üç aşamalı bir barış planı şeklinde hazırlanmıştır.

İlk aşama olarak, öncelikle tarafların şiddete son vermesi, akabinde Filistin tarafında seçimlerin adil ve serbest bir şekilde gerçekleştirilmesi ve ilk aşamanın son bölümü olarak da İsrail’in, 28 Eylül 2000 yılından itibaren işgal ettiği bölgelerden çekilmesi şartları belirlenmiştir. Planın ikinci aşamasında ise sınırları tam olarak kesinleşmeyen bir Filistin devletinin kurulması söz konusu olurken, planının son aşamasındaysa, İsrail-Filistin sorununun temel taşları olan Kudüs meselesi ve mülteciler sorununa değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Filistin devletinin nihai statüsünün belirlenmesi ve İsrail’in BM 242 ve 338 Sayılı kararları çerçevesinde bölgeden çekilmesi gibi, konuların da bu aşamada ele alınması kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁸

Yol Haritası Planı, Filistin tarafından kabul edilirken, İsrail ise plana biraz daha mesafeli yaklaşmış ve planla ilgili bazı çekinceleri olduğundan bahsetmiştir. Bush’un girişimleri sonucunda iki tarafın yöneticileri çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş fakat bu görüşmeler sırasında taraflar arasında çeşitli anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıyla, yeniden silahlı şiddet eylemleri meydana gelmiştir. Bu olaylar, barış sürecini bir kez daha derinden zedelemiş, tarafların süreçten kopmasını sağlamış ve Yol Haritası Planı başarısız bir şekilde sonuçlanmıştır.⁵⁰⁹

1.1.11. Annapolis Görüşmeleri

İsrail-Filistin barışı için düzenlenen girişimlerden biri de 2007 yılında alt yapısı hazırlanan ve başlatılan “Annapolis Görüşmeleri” olmuştur. Bu görüşmeler, yine ABD’nin girişimleri ile meydana gelmiş, ABD, bu konuda içinde Türkiye’nin de bulunduğu birçok bölge ülkesinden görüşmelerin zeminini hazırlamada ve ara bulucu

⁵⁰⁷ “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Altıncı Bölüm” <http://www.unicankara.org.tr/filistin/6.html> (Erişim 05.07.2020).

⁵⁰⁸ Arı, “Filistin”de, s. 28-29.

⁵⁰⁹ Ayman, s. 55.

olmaları konusunda yardım almıştır. Bu etkinliklerin neticesinde, Annapolis şehrinde başlatılan görüşmelere ABD'nin de girişimleriyle, İsrail ve Filistin liderlerinin yanı sıra içerisinde Türkiye, Suudi Arabistan ve Suriye'nin de bulunduğu 50 ülke ve çeşitli uluslararası kuruluşların temsilcileri de katılmıştır.⁵¹⁰ ABD'nin özellikle bölge ülkelerini bu görüşmelere davet etmesinin sebepleri ilk olarak, ABD'nin Taliban ve Saddam rejimlerini devirmesi sonucunda bölgede artan İran etkisini dengelemek istemesinden dolayı olmuştur.⁵¹¹ Diğer bir sebep ise “teröre karşı savaş stratejisi” politikası yürüten George W. Bush yönetiminin, Irak'taki eylemleri bölgede ABD'ye karşı olumsuz bir hava oluşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Bush yönetimi, uzun süredir çözülemeyen İsrail-Filistin sorununu, bölge ülkelerini de barış sürecine katmaya çalışarak bu izlenimi değiştirmeye çalışmıştır.⁵¹²

Görüşmelerde, “Yol Haritası Planı” temel olarak alınmış⁵¹³ ve bu planın içeriğinin uygulanmaya çalışılması hedeflenmiştir. Yol Haritası Planı'nın temelinde yer alan Kudüs meselesi, mülteciler ve sınırlar sorunları, bu görüşmelerin de temelinde yer almıştır. Olmert ve Abbas arasında düzenli olarak görüşmelerin başlamasıyla, Yol Haritası Planı uygulamaya konulmaya çalışılmış, taraflar üzerlerine düşen yükümlülüğü yerine getirmeye çalışacaklarını belirtirken, sürecin takip sorumluluğunu da ABD üstlenmiştir.⁵¹⁴

Annapolis Görüşmeleri, uzun zaman sonrasında İsrail-Filistin sorununa yönelik pozitif gelişmelerden biri olmasına rağmen, bu olumlu hava uzun sürmemiştir. İsrail'in bölgedeki faaliyetleri ve barış planını zedeleyecek girişimlerini tekrarlaması, bu olumlu havanın son bulmasına neden olurken, İsrail ve Hamas arasındaki, Hamas'ın kurulmasından itibaren süren ihtilaf, durumun daha da karmaşık ve zor bir sürece girmesine sebep olmuş, devamında ise görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır.⁵¹⁵

⁵¹⁰ Kemiksiz, Filistin Sorunu, s. 165.

⁵¹¹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 90.

⁵¹² a.g.e., s. 91.

⁵¹³ a.g.e., s. 90.

⁵¹⁴ Erkan Ertosun, “Türkiye'nin Filistin Politikası (1979-2009)”, (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, 2012), s. 251.

⁵¹⁵ Selin M. Bölme, “From Ankara to Annapolis: Turkey And The Middle East Peace Process”, Seta Policy Brief, No.5, (İstanbul 2007), s. 6-7.

1.2. İsrail-Filistin Çatışmasının Yönetilememesi ve Barış Girişimlerinin Başarısızlığı

Yıllardır çözilemeyen İsrail-Filistin sorunu için, birçok barış girişiminde bulunulsa da süreç bir şekilde hep tıkanmış ve taraflar tekrardan çatışma yoluna girmişlerdir. Çatışmaların devamlı olarak tekrardan başlaması, tarafların birbirlerine karşı silahlı saldırılar ile çatışmanın şiddet düzeyini yükseltmesi, bu çatışmanın gerek ana aktörleri olan İsrail- Filistin, gerekse sorunun içerisinde en çok etki gösteren ABD gibi aktörler tarafından iyi yönetilemediğinin kanıtı olmuştur. Yıllardır süregelen bu çatışmanın yönetilememesi ve çözüme kavuşturulamamasının sebepleri çatışma yönetimi çerçevesinde incelenecektir.

Arap-İsrail savaşlarından sonra İsrail-Filistin sorunu, kronikleşmiş bir sorun haline dönüşmüş ve Arap devletlerle genel olarak karasal sınırlarını belirleyen İsrail için, tek sorun Filistin sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiği olmuştur. Bu sorun yıllardır çözilememiş ve uygulanan barış planları başarısız kalmış, akabinde ise ortaya yeni çatışmalar çıkmıştır. Bu gergin süreçte, ortaya çıkabilecek potansiyele sahip olan çatışmalar engellenememiş, çatışmalar ortaya çıktıktan sonra ise çatışma yönetiminin diğer evrelerinden olan yatıştırma, çözme ve dönüştürme evreleri de soruna yeterince uygulanamamıştır. Bu evrelerin İsrail-Filistin çatışmasına uygulanamamasının birçok sebebi mevcuttur. Bu sebepler, evrelerin sıralarına göre detaylı olarak aşağıda incelenecektir.

1.2.1. Çatışmayı Engelleme Evresine Göre Sebepler

Çatışmayı engelleme evresi, yapısal ve doğrudan engelleme olarak iki bölüme ayrılmaktadır. Doğrudan engelleme, şiddeti en kısa sürede yok etmeyi amaçlayıp, diyalog ve arabuluculuk süreçlerini başlatmayı hedeflerken, yapısal engelleme çatışmanın temeline odaklanarak uzun vadede barışı hedefler ve çatışmanın temel nedenlerini ortadan kaldırmayı amaçlar.⁵¹⁶ İsrail Filistin sorunundaki çatışma engelleme yöntemlerine bakıldığı zaman, bu süreç içerisinde engelleme evresinin, her

⁵¹⁶ Swedish International Development Cooperation Agency
https://www.sida.se/globalassets/sida/eng/where-we-work/for-partners/s209461_thematicoverview_conflict_prevention_webb_final.pdf (Erişim 08.07.2020), p. 2.

zaman doğrudan engelleme üzerinden yürütüldüğü görülmektedir. Bu süreçte genel olarak arabulucular süreçte rol oynamış ve taraflar arasındaki şiddetin bitmesi temel amaç olarak belirlenmiştir.

Doğrudan engelleme evresi, büyük önem arz etmekle beraber, çatışmayı tamamen engellemek için yeterli olmayan bir evredir. İsrail -Filistin sorunda da bu durum söz konusu olmuştur, taraflar arasındaki şiddet her seferinde durdurulmuş olmasına ve barış girişimleri başlamasına rağmen, taraflar bir şekilde tekrardan çatışma sürecine geri dönmüşlerdir. Bu durumun nedeni, çatışmanın yapısal sebeplerinin dikkate alınıp, bu sebeplerin ortadan kaldırılması için çözüm üretilmemesidir.

İsrail-Filistin çatışmasındaki yapısal sorunlar incelenirse; İsrail devletinin ilan edildiği zamandan itibaren İsrail ve Arap ülkeleri arasında başlayan ve sonrasında Filistinlilerin devam ettirdiği toprak savaşları, zamanla iki aktörün birbirini kendi varlığı açısından tehdit olarak görmesiyle bir toprak paylaşımı sorunu olmaktan çıkıp, güvenli bir şekilde varlığını sürdürebilmek amacıyla karşısındaki tehdidi yok etme boyutuna taşınmıştır. Birbirlerini tehdit olarak algılayan tarafların her fırsatta birbirlerine zarar vermek amacıyla saldırması, katliamlar uygulaması iki halk arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve yıllarca sürececek olan tarihsel kin ve nefretin de başlamasına sebep olmuştur. Zaman içerisinde yayılmacı bir politika güden İsrail'in faaliyetleri, topraklarını geri almak isteyen Filistinlilerin eylemleri, özellikle Gazze'ye karşı yapılan saldırıların da dahil olduğu iki taraf arasında gerçekleşen ağır çatışmalar, iki halkı barıştan iyice uzaklaştırmıştır.⁵¹⁷ Öyle ki duyulan öfke ve nefret, İntifada süreçlerinin de başlamasında etkili olmuştur.⁵¹⁸

İlerleyen süreçte, iki halk arasındaki çizgi iyice belirgin bir hal almış, taraflar arasında çatışma veya savaş hali olmasa dahi gözle görünür bir gerginlik hep var olmuştur. Bu gerginlik, öfke ve nefret durumu öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, İsrail ile anlaşmak bir yana dursun, İsrail devletinin tamamen haritadan silinmesi gerektiği⁵¹⁹ söylemleri, Hamas gibi aşırı örgütler tarafından defalarca dile getirilmiştir. Çatışan iki aktör

⁵¹⁷ Bora Bayraktar, "Gazze'ye Ekilen Nefret Tohumları", Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 6, S. 64, (Ankara 2014), s. 8.

⁵¹⁸ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 65.

⁵¹⁹ Deniz, s. 315.

(İsrail-Filistin) arasında böyle bir ilişki varken, barış sürecinin başarılı bir şekilde işlenmesi çok zor bir ihtimal olmuştur.

İki toplum arasındaki bir başka yapısal problem ise dini ve ulusal kimliklerin farklılığından kaynaklanmaktadır.⁵²⁰ Farklı dini kimliklere sahip olmanın İsrail ve Filistin toplumlarına getirdiği en büyük sorun Kudüs sorunu olmuştur. Her iki din açısından da büyük bir kutsal anlam barından Kudüs'ün, her iki tarafında kutsal mekanlarını korumak ve dinlerini bir bütün olarak yaşayabilmek için elde etmek istediği bir bölge olması, barış görüşmelerinde Kudüs konusunda tarafların taviz vermemesine ve taleplerinden vazgeçmemesine sebep olmuştur. Mülteciler, sınırlar gibi hassas konularda zaman zaman ilerleme kaydedilirken, söz konusu Kudüs'ün mahiyetinin ne olacağına geldiği zaman, İsrail-Filistin barış süreci çıkmaza girmiştir.⁵²¹ Bu durum barış yanlısı ılımlı aktörlerin olduğu zamanda dahi değişmemiş ve Kudüs konusu taraflar arasında içinden çıkılması imkânsız bir konu olarak kalmıştır.

Dini kimliklerin yanı sıra bölgedeki ulusal kimliklerin de bu çatışma sürecinde büyük bir önemi vardır. İsrail-Filistin sorununda, Kudüs paylaşılamayan bir bölge olsa da çatışma, sadece bu bölgedeki dini kimlik ile temellendirilmemelidir. Nitekim Osmanlı himayesi döneminde, Kudüs'te üç farklı dine mensup insanlar barış içerisinde yaşayabilmişlerdir.⁵²² Dolayısıyla bu durumda bize sadece dini kimlikte değil, ulusal kimliklerde de sorun yaşayan iki toplumun çatıştığını göstermektedir. İsrail ve Filistin toplumlarının, aynı bölgede yaşamak isteyen ve birbirini yok saymak isteyen iki toplum olması durumu, çatışmanın en temelindeki sebeplerden biridir.

İsrail bölgede yaşayan Filistin toplumunu yok saymış, bölgeyi İsrail toplumuna ait bir yurt olarak görmüş ve “*Eretz Israel*” adı altında tanımlayarak kendilerine vaat edilmiş topraklar olarak değerlendirmiştir.⁵²³ Bu konudaki en belirgin cümleleri sarf eden ve Siyonist hareketin öncülerinden olan Weizmann, Filistin bölgesi için “*topraksız bir*

⁵²⁰ Bayraktar, Oslo Barış, s. 157.

⁵²¹ Shlaim, *The Rise and Fall*, p. 256-257.

⁵²² Bayraktar, Oslo Barış, s. 159.

⁵²³ Cengiz Batuk, Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 17, S. 2, (2017) s. 135.

halk (Yahudiler) için halksız (Filistinli Araplar) bir toprak”⁵²⁴ ifadelerini kullanmıştır. Filistin halkının bölgedeki varlığının, Siyonist hareket tarafından en başından itibaren görmezden gelinmesi, Filistinlilerin bölgedeki Siyonist harekete karşı koymak için örgütlenmesine ve yüzyıllardır yaşadıkları bölge için mücadele etmeye başlamalarına neden olmuştur. Bölgede, İsrail’in yayılmacı politikasına karşı koymaya çalışan Filistinliler, İsrail’in bölge üzerinde hak iddia etmesini ve yok sayılmayı kabul etmemişlerdir. Bu süreç, beraberinde iki toplum arasında yıllarca sürececek olan bir çatışmanın, en temel yapısal sorunlarından biri olmuştur. Yapısal sebepler çatışmaların en hassas noktaları olmakla birlikte, barış girişimlerinin kalıcı olmalarının da anahtarıdır. Çatışmaların kökenine inilmez ve yapısal, temel sorunlar çözülmez ise çatışmanın her zaman tekrarlama, barışın girişimlerinin durma veyahut yapılan barışın bozulma durumu çok güçlü bir ihtimaldir.

1.2.2. Çatışmayı Yatıştırma Evresine Göre Sebepler

Çatışma yönetiminin diğer bir evresi olan çatışmayı yatıştırma evresinde, taraflar arasındaki iş birliği imkanlarına dikkat çekilerek, şiddetin durdurulması ve çatışmanın yatıştırılması hedeflenir. Bu alanda önemli bir rol oynayan arabulucular, çatışmanın aktörlerinin dikkatlerini iş birliği imkanına yönlendirerek, iş birliğinin çatışmadan daha fazla fayda ve kazanım getirdiği fırsatlar üzerinde durur ve sürecin barış görüşmelerine evirilebilmesini sağlayabilirler.

İsrail-Filistin sorununda da çatışmayı yatıştırmak için iş birliği evrelerine dikkat çekilmiş, çatışmanın taraflarının bu alanda aralarında barışı tesis etmeleri dahilinde kazanımlarının altı çizilmiştir. Filistinlilere, iş birliği yapması halinde bir Filistin devleti ve İsrail’in yeni yerleşim yerleri açmasının engelleneceği, altı çizilen kazanımlar arasındayken⁵²⁵ İsrail’e ise çatışmaya son vermesi halinde, Filistin ile gerçekleştirilen iş birliği sayesinde, yapılan terör saldırılarının engellenmesi ve güvenli sınırlar⁵²⁶ kazanımlarından bahsedilmiştir.

⁵²⁴ Bayraktar, Oslo Barış, s. 160.

⁵²⁵ Cleveland, s. 549.

⁵²⁶ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 73.

İş birliği evresinin çatışmanın tarafları için, çatışma evresinden daha fazla kazanımı olmasına rağmen, süreç başarıya ulaşamamıştır. Bu durumun en önemli sebepleri çatışmanın taraflarından biri olan İsrail'in, yatıştırma evresindeki iş birliği alanına sadık kalmaması, süreç içerisindeki saldırgan tavırlarına devam etmesi ve tüm bunların yanı sıra yeniden yerleşim yerleri açmaya da devam etmesi olmuştur.⁵²⁷ İsrail-Filistin çatışmasında yatıştırma evresini zedeleyen bir başka nokta da Filistin'deki bölünmüşlük olmuştur. Filistin'de tek bir aktör bulunmamasının yanı sıra Filistin yönetiminin yaptıklarını ve anlaşma ile kazanılan barış yolunu tasvip etmeyen Hamas gibi aşırı ve güçlü aktörlerin varlığı, bu aktörlerin barış sürecine zarar verebilecek faaliyetlerde bulunması⁵²⁸ yatıştırma sürecine zarar veren bir başka durumdur.

Hamas'ın barışa zarar veren girişimleri ve İsrail'e yönelik saldırıları, İsrail'in, terörü ve Hamas'ın eylemlerini sebep göstererek, barış süreçlerini ihlal etmesi ve yeni yerleşim yerleri açmaya devam etmesi, taraflar arasındaki sürece zarar vermiştir. Dolayısıyla iş birliğine ve İşbirliğinin getirdiği kazanımlara sadık kalmayan tarafların olduğu bir barış süreci, başarısızlığa uğramış ve çatışma hali taraflar arasında tekrardan ortaya çıkmıştır.

1.2.3. Çatışmayı Çözme Evresine Göre Sebepler

Çatışma yönetimi içerisinde önemli evrelerden biri olan çatışmayı çözme evresinde ise tarafları memnun eden çözümler esas olurken, şiddetin durdurulmasının ardından geçilen bu evrede, en önemli hedeflerden biri şiddetin tekrardan başlamamasıdır. Bu durumda müzakereler hayati bir önem arz etmektedir, çünkü başarılı bir müzakere süreci yürütülebildiği takdirde, taraflar arasında kalıcı bir barışın sağlanabilme ihtimali de yüksek olabilmektedir. Bu süreçte, müzakereler için daha önce de değinilen çok önemli bazı esaslar vardır.⁵²⁹

Bu esaslara tekrardan kısaca değinilirse, İsrail-Filistin sorununa bu esasların ne kadar uygulandığını analiz etmek daha kolay ve anlaşılır olacaktır. Müzakere süreçlerinde dikkat edilecek bazı esaslar şunlardır; ilk olarak problemleri insanlardan ayırmak,

⁵²⁷ Cleveland, s. 555.

⁵²⁸ Deniz, s. 315.

⁵²⁹ Fisher, Ury and Patton, p. 11-12.

büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu durumla anlatılmak istenen şey, çatışmanın aktörlerinin kişisel duygularından ayrılmasını sağlayarak, çatışmanın fayda ve zararını göstermek ve aktörün çatışmaya yönelik objektif bir bakış açısı kazanmasını sağlamaktır. İsrail-Filistin sorunundaki müzakere süreçlerine bakıldığında zaman, bazı dönemlerde çatışmanın aktörlerinin problemlerden ayrılamadığını görülmektedir. Bu duruma birkaç örnek verilirse; İsrail lideri Şaron'un barış müzakereleri döneminde takındığı tavrı ve söylemleri örnek gösterilebilir. Şaron'un diğer liderlere göre, müzakere süreçlerinde ikna edilmesi daha zor bir lider olması ve barış süreci içerisinde taraflar için büyük önem arz eden yeni yerleşim yerleri açma, toprak paylaşımı ve Kudüs konusundaki tavrı ve söylemleri, zaman zaman süreci çıkmaza sokmuştur.⁵³⁰ Özellikle Kudüs'ün tamamını İsrail'in başkenti olarak kabul etmesi ve vaat edilen topraklar⁵³¹ söylemi, Şaron'un soruna objektif bir şekilde yaklaşmadığının göstergesidir.

Yine aynı şekilde bir diğer örnek olarak da Hamas'ı verilebilir, Filistin bölgesindeki halktan önemli bir destek alan Hamas, konuya objektif bir açıdan yaklaşıp kazanımlar elde etmektense, genellikle barış süreçlerini desteklememiş, İsrail'le anlaşmak yerine silahlı mücadeleyi desteklemiştir.⁵³² Bu durum, Hamas'ın İsrail için bünyesinde bulundurduğu anlamlarla alakalı olmasının ve İsrail'e karşı duygusal anlamda negatif duygular beslenmesinin yanı sıra, İsrail'i zalim ve bozguncu olarak nitelendirmesi ve yok olması gerektiğine inanmasından kaynaklanmaktadır.⁵³³

Başarılı bir müzakere sürecinin ikinci adımı ise pozisyona değil çıkarlara odaklanılmasıdır. Bu durum şu şekilde açıklanabilir; taraflar arasında özellikle üstünlük sağlayan bir taraf var ise bu taraf, müzakere sürecine yanaşmayabilir, süreci devam ettirmek istemeyebilir, sürecin sorumluluklarını yerine getirmek istemeyebilir veyahut süreci önemsemeyebilir. İşte bu durumlar söz konusu olduğu zaman, burada var olan pozisyona değil, müzakere sürecinin çıkarlarına odaklanılması gerektiği

⁵³⁰ Ami Isseroff, ““The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process”, 2003, <http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm> (Erişim 10.07.2020).

⁵³¹ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 39.

⁵³² Denizcan Seferoğlu, “Filistin Siyasetinin Yeni Aktörü: Pragmatik Bir Örgüt Olarak Hamas”, (Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, 2014) s. 1.

⁵³³ Seferoğlu, s. 4.

konusunda aktör telkin edilmelidir. İsrail-Filistin sorununda, bu alana dikkat çekilirse; İsrail-Filistin çatışmasında BM kararı ile iki taraf arasındaki sınırların 1967 yılı savaşı öncesine dönmesi kararlaştırılmıştır. Mevcut sınırları, taksim planının çok çok üzerinde bir alanı kapsayan ve devamlı yeni yerleşim yerleri açarak yayılmacı bir politika gösteren İsrail için, 1967 savaşı öncesindeki sınırlara dönmek bölge üzerindeki etkin pozisyonunun yok olacağı düşüncesinden dolayı, büyük bir kayıp olarak görülmektedir.⁵³⁴ Bu durumda İsrail'e bölgedeki etkin pozisyonuna devam etmesi halinde, bölgede güvenli sınırlar içerisinde olamayacağı ve topraklarının güvenliğini sağlamak için bu alanda yüksek harcamalar yapması gerektiği, müzakere içerisinde belirtilmelidir.

Başarılı bir müzakerenin başka bir adımı ise çatışmanın taraflarının olumlu bir müzakere süreci yürütebildikleri takdirde, karşılıklı bir kazanç elde edeceklerinin gösterilmesidir. İsrail-Filistin sorunu için yapılan müzakerelerde, barış girişimlerinde karşılıklı çeşitli kazanç seçenekleri taraflara sunulmuş, fakat sunulan bu seçenekler taraflar için yeterince doyurucu olmamış ve tam olarak taraflara kazançlı gelmemiştir. Özellikle, genel olarak müzakereler boyunca sorumluluklarını yerine getirme aşamasında başarılı olamayan İsrail,⁵³⁵ barış sürecinin getirdiği kazanımları yeterli bulmamış, dolayısıyla da durumdan kazançlı çıkmayacağını düşündüğü için, süreç içerisinde özveri göstermemiş ve müzakereler sağlıklı devam etmemiştir.

Başarılı bir müzakere döneminin son adımı ise çatışmanın taraflarını objektif kriterler üzerinde bir araya getirmektir. Bir çatışmada ortaya atılan çözümler, adalet ve hakkaniyet ilkelerine dayanırsa, taraflar müzakere ve barış süreçlerine daha ılımlı yaklaşabilir, dolayısıyla da kalıcı barışın sağlanma olasılığı daha yüksek bir ihtimal haline gelebilir. İsrail-Filistin sorunu bu açıdan ele alındığında, barış müzakereleri ya da ortaya atılan planların, tam olarak tarafları tatmin etmediği net bir şekilde görülmektedir. Örneğin sorunun en başındaki 1947 tarihli BM taksim planını ele alınırsa; BM'nin yapmış olduğu paylaşım planı, İsrail tarafından kabul edilirken Filistin ve Araplar tarafından kabul edilmemiştir. Yapılan planda net bir orantısızlık, eşitsizlik görülmesi ve planın adaletsiz olarak değerlendirilmesi üzerine, Arap

⁵³⁴ Yaşar, Özcan ve Kor, s. 81-82.

⁵³⁵ a.g.e., s. 83.

tarafının adaleti kendi adlarına sağlamak istemesiyle, bir Arap-İsrail savaşları serisi başlamıştır. Görüldüğü üzere, çözüm arayışları ortaya konurken, tarafların rıza göstermesi, çözümün adil olması ve tarafları memnun etmesi çok önemli bir esastır.

Çatışma çözme aşamasındaki bir başka önemli nokta ise arabuluculuktur. Taraflardan biri, arabulucunun samimiyetine güvenemezse müzakere süreci başarılı geçmeyebilir bu yüzden arabulucunun, çatışmanın tarafları arasında adil ve tarafsız olması, çok büyük bir önem teşkil etmektedir.⁵³⁶ Arabuluculuk ile ilgili bir diğer önemli nokta ise arabulucunun tarafların isteklerini, beklentilerini anlayıp önemsemesi ve ayrıca tarafların problemlerine odaklanmasıdır.⁵³⁷

İsrail-Filistin çatışmasında arabuluculuk rolünü ağırlıkta olarak ABD yürütmüştür. ABD'nin girişimleri ile yapılan birçok anlaşmada, taraflar için bir orta yol bulunmaya, tarafları bir ortak noktada buluşturulmaya gayret edilmiştir. Bu amaç ile yapılan görüşmelerde, Filistin için hayati derecede önemli konulardan olan Kudüs meselesi, mültecilerin geri dönüş hakkı ve sınırlar sorunu genel olarak, görüşmelerin bir sonraki aşamalarına bırakılmış ve süreç içerisinde bu konular geri plana atılmıştır.⁵³⁸ İsrail için önemli konulardan olan terör saldırıları ise ilk ele alınan konulardan biri olmuş, hatta bazı aşamalarda sürecin ilerlemesi, Filistin'in terör konusunda İsrail ile iş birliği yapmasına bağlanmıştır.⁵³⁹

1.2.4. Çatışmayı Dönüştürme Evresine Göre Sebepler

Çatışma yönetiminin önemli evrelerinden biri olan çatışmayı dönüştürme evresi ise kalıcı barış sürecinin de anahtarı olarak görülmektedir. Çatışmanın tarafları, barışın çatışmadan daha faydalı olduğunu gördüklerinde, tekrardan çatışma sürecine geri dönmek istemeyebilirler. Başarılı bir çatışma dönüşüm sürecini gerçekleştirmek için, öncelikle sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel dönüşümler amaçlanmalıdır.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Furlong, p. 143.

⁵³⁷ Frydenberg, p. 141.

⁵³⁸ Said, Oslo'dan Irak'a, s. 22 ve s. 309.

⁵³⁹ Wye River Memorandum <https://peacemaker.un.org/israelopt-wyerivermemorandum98>; Cleveland, Modern, s. 560.

⁵⁴⁰ Axt, Milososki and Schwarz, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 11.07.2020), p. 17-18.

Çatışma dönüştürme sürecindeki bir başka önemli nokta ise yapısal alanlarda dönüşüm sağlanması ve dönüşüm süreci içerisinde topluma dayanan örgütlerden, III. Düzey aktörlerden faydalanılmasıdır.⁵⁴¹ İsrail-Filistin çatışmasının dönüştürme alanına bakıldığı zaman, öncelikle genel olarak görüşmeler ya ateşkes ve barış girişimlerinde kalmış ya da taraflar bir adım attıktan sonra anlaşmalarda uyumsuzluk görülmüş ve süreç her seferinde bir çöküş içerisine girmiştir. Bu çatışma süreci incelendiğinde, dönüştürme aşaması için net adımların atılmadığı görülmektedir. Dönüştürme sürecinin en hassas noktaları, yapısal alanda yapılan dönüşümler olmakla birlikte ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda da yapılan dönüşümler, kalıcı barış için büyük önem taşımaktadır.

İsrail-Filistin çatışmasına bu açıdan bakıldığında, barış girişimlerinde kültürel, sosyal veya yapısal dönüşümlerin hedeflenmediği açıkça görülebilir. Filistin halkı yıllar boyunca çeşitli ambargolara maruz kalmış, ülkede ekonomik sistem neredeyse durma noktasına gelmiş ve halk, büyük bir baskı içerisinde yaşamıştır. Dönüştürmenin önemli noktalarından olan ekonomik alanda dönüşüm ne barış girişimlerinde ne de ateşkes sürecinde mümkün olmamıştır. Tüm bunların yanı sıra dışardan gelen yardımlar da Mavi Marmara⁵⁴² örneğinde olduğu gibi İsrail tarafından engellenmiştir. Çatışan ülkelerdeki sosyal ve kültürel yapı alanında ise yine bir çalışma yapılamamış ve süreç içerisinde iki ülkenin insanları birbirlerini düşman olarak nitelendirmişlerdir.

Çatışma dönüşümü aşamasındaki birkaç nokta, dönüşümün sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi açısından çok önemlidir. Bu noktalara değinilirse; çatışma dönüşümü aşamasında farklı inanış, kültür ve görüş taşıyan insanların bir arada entegre bir şekilde yaşayabileceği düşüncesini topluma yerleştirmek, hayati derecede önem arz etmektedir.⁵⁴³ Bu aşamada önemli olan bir diğer nokta ise barış hedefi için adaletsizliğe karşı adalet, şiddete ve baskıya karşı barışçıl eylemler göstermektir.⁵⁴⁴

İsrail-Filistin sorunu incelendiğinde, ortada bir orantısız güç söz konusu olduğu görülmektedir. Taraflardan biri olan İsrail'in, askeri mühimmat üstünlüğüne sahip

⁵⁴¹ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 37.

⁵⁴² Aksar, s. 24.

⁵⁴³ Akyeşilmen, Barış Konuşmak, s. 38.

⁵⁴⁴ a.y.

olduğundan dolayı küçük bir eyleme karşı bile, büyük tepkiler verebilmesi taraflar arasındaki şiddetin derecesini yükseltmiş ve dönüşüm sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini engellemiştir. Tüm bu noktaların beraberinde, dönüşüm sürecinin diğer önemli bir noktası olan toplumsal örgütler ve III. Düzey aktörler, İsrail-Filistin çatışmasında yeterince yer almamıştır. Oysa ki dönüşüm süreci, toplumsal örgütlerle daha güçlü bir hal almaktadır, fakat çatışma sürecindeki barış girişimlerine bakıldığında, genel olarak devletlerin, özellikle de Amerika'nın süreci yönettiği görülmektedir. Dolayısıyla dönüşüm sürecinin girişimleri, arabulucunun yönelimine, çıkar ve isteklerine göre şekillenmekte ve bu durum da dönüşüm sürecinin başarısını etkileyen bir durum olarak görülmektedir.

Çatışma dönüştürme konusunda önemli teorisyenlerden biri olan Lederach, bir çatışmanın dönüştürülmesi aşamasında dört boyutun çok önemli olduğunu ve bu boyutlarda başarılı bir dönüşüm sağlanırsa, kalıcı barışında sağlanabileceğinin altını çizmiştir. Bu boyutlar kişisel, ilişkisel, yapısal ve kültürel boyutlardır.⁵⁴⁵ Çatışmanın kişisel boyuttaki dönüşümü, bireylerin duygularını dönüştürmenin yanı sıra, çatışmanın verdiği zararı, yıpratıcılığı dönüştürmeyi ve barışın daha faydalı olabileceğini bireylere göstermeyi içermektedir.⁵⁴⁶ Çatışmayı ilişkisel boyutta dönüştürmek ise bireyler arasındaki iletişimi güçlendirmeye dayanmakta ve İnsanlar arasındaki iletişimi pozitif yönde dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Çatışmayı iletişimsel boyutta dönüştürmek ise toplumda ilişkileri daha iyi boyutlara taşıyabilir ve taraflar arasındaki kin ve düşmanlığı azaltabilir.⁵⁴⁷ Yapısal boyutun dönüşüm konusu, daha önce de bahsedildiği gibi çatışmanın temel taşlarını ele almakta ve bu konulardaki siyasi, sosyal, sistemsel sorunların dönüşümleri baz almaktadır.⁵⁴⁸ Son olarak kültürel boyutta ise farklı kültürlerin sorunsuz bir şekilde bir arada yaşayabileceği bir yapının oluşturulması üzerinde durulmaktadır.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Lederach, 2003, p. 23.

⁵⁴⁶ a.y.

⁵⁴⁷ a.g.e., p. 24.

⁵⁴⁸ a.y.

⁵⁴⁹ a.g.e., p. 25.

1.2.5. Aktör Analizine Göre Sebepler

Çatışma yönetimindeki bir başka önemli nokta ise aktör analizidir. Aktör analizinin içerisinde yer alan aktör profili, swot analizi, talep analizi ve aktörlerin barış kapasitesi gibi önemli noktalar, bir çatışmanın çözülememesinin, dönüştürülememesinin ve kalıcı barışın sağlanamamasının, anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

1.2.5.1. Aktör Profili

Aktör Profili açısından çatışmaları ele alındığında, aktörlerin birçok çatışmanın kaderini belirlemesinin yanı sıra, söylemlerinin ve tavırlarının da çatışmaları çok hassas noktalara taşıyabildiği görülmektedir. Bu durumun en iyi örneklerinden biri 1978 yılında gergin olan Mısır ve İsrail ilişkilerinin, iki ülkenin aktörlerinin olumlu söylem ve tavırları sayesinde, barış görüşmelerine ve kalıcı bir barış anlaşmasına dönüştürülmesidir.

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi aktörlerin olumlu söylem ve tavırları ilişkileri daha iyi bir evreye geçirebileceği gibi, aktörlerin sert söylemleri, düşmanlık içeren ifade ve tavırları çatışmalara sebep olabilir veyahut var olan çatışmanın şiddet düzeyini arttırabilir. Dolayısıyla çatışmalarda aktörlerin, nasıl bir profile sahip olduğu, hayati derecede bir önem teşkil etmektedir. Tüm bunların yanı sıra aktörler, prestij kazanmak veya elde ettikleri prestijleri kaybetmemek içinde çatışmalar çıkarabilir veya çatışmaları sürdürebilirler.⁵⁵⁰ Nitekim Nasır'ın Yemen'e yaptığı müdahale nedeniyle kaybettiği prestijini geri kazanmak istemesinden dolayı, 1967 yılında meydana gelen savaşın nedenlerini oluşturmaya çalışması⁵⁵¹ bu duruma örnek verilebilir.

İsrail-Filistin çatışmasının aktör açısından bir başka sorunu ise çatışma içerisinde çok fazla aktörün bulunmasıdır. İsrail-Filistin sorununun bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp, uluslararası bir sorun haline dönüşmesiyle süreç içerisine çok fazla aktör dahil olmuştur ve çatışmanın asıl tarafları, barış süreçlerini sadece kendi çıkarları üzerinden yürütmemiş, gizli de olsa sürece dahil olan diğer aktörlerinde çıkarları, süreç içerisinde söz konusu olmuştur. Çatışma sürecindeki en etkin dış aktörün ABD olması hasebiyle,

⁵⁵⁰ Eric Brahm, Hurting Stalemate Stage, <https://www.beyondintractability.org/essay/stalemate> (Erişim 13.07.2020).

⁵⁵¹ Cleveland, s. 375.

barış süreci üretilirken, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına ters düşecek bir barış görüşmesi yürütmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla bir çatışmanın bu kadar yayılması ve birçok aktörün çıkarlarının söz konusu olması, kalıcı barışı üretmeyi daha zor bir hale getirebilmektedir.

1.2.5.2. Swot Analizi

Çatışmaların iyi bir şekilde yönetilmesi ve kalıcı bir çözüme ulaşabilmesi için, swot analizi de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Çatışmayı sürdürmenin fayda ve zararları bu analiz ile daha açık ve anlaşılır olabilmektedir. Swot analizi, çatışmayı tanımlamak için kullanılan en iyi yöntemlerden biri olmasının yanı sıra tarafların güçlü ve zayıf yönleri, aldıkları dış veya iç destekler, çatışmanın getirileri ve götürüleri, yararlanılabilecek fırsatlar ve çatışmanın devamı halinde taraflar için oluşabilecek tehditler, swot analizi ile detaylı bir şekilde incelenir ve ortaya çıkarılır.⁵⁵² İsrail-Filistin çatışmasının swot analizi aşağıda verilecektir. Daha sonra swot analizindeki bazı noktalara açıklık getirilecek ve tarafların kalıcı bir barış sürecini neden üretmedikleri konusu tartışılacaktır.

⁵⁵² McCarthy and Hay, p. 58-59.

Tablo 4: Swot Analizi⁵⁵³

	İSRAİL	FİLİSTİN
Fırsatlar	-Güçlü Yahudi lobilerinden ve Yahudilerden destek alması, ABD gibi önemli bir destekçisi olması -Uluslararası sistemde tanınan bir aktör olması --Ekonomik bakımdan Filistin'den daha ileri bir konumda olması -Uluslararası sistemde ABD gibi önemli bir koruyucusu olması -Suriye krizinden dolayı bölgede güçlenmesi -Arap Baharı etkisi	-Çatışmanın diğer tarafı olan İsrail'e kendini kabul ettirmesi ve uluslararası sistemde yer edinmeye başlaması Uluslararası bir örgüt olan BM'den gözlemci statüsü elde etmesi -Bölgesel güçlerden destek görmesi -İntifada süreçleri ile çatışmadaki haklarına dünya kamuoyunun dikkatini çekmesi
Tehditler	-İsrail'in eylemlerinin dünya kamuoyu ve uluslararası örgütler tarafından kınanması ve tepki gösterilmesi -Bölgede İran gibi İsrail karşıtı aktörlerin güçlenmesi -Bölgedeki nüfus artışı ile tarım ve su kaynakları alanında sorunlar yaşanması - Suriye krizinin getirdiği güvenlik sorunları -Arap Baharının bölgeye getirdiği güvenlik problemi	-Ekonomik açıdan sıkıntı içerisinde olması ve İsrail'in ekonomik üstünlüğünün olması -Uluslararası alanda İsrail'in güçlü aktörlerden destek görmesi, Yahudi lobilerinin etkisi -İç politikada çok fazla aktör bulunması, yerel örgütlerin üstünlük çekişmeleri, çatışan görüşlerin mevcut olması

⁵⁵³ Mücahit Bayram Işık, Filistin-İsrail Sorununun Çözülme Aşamasında Çifte Standart: İki Devlet Projesi, <https://www.ilimvemedeniyet.com/filistin-israil-sorununun-cozulme-asamasinda-cifte-standart-iki-devlet-projesi.html> (Erişim 15.07.2020).

Güçlü Yanlar	-Askeri teçhizat ve lojistik bakımından güçlü olması, ekonomik açıdan daha iyi bir konumda olması -Uluslararası sistemde tanınmış bir devlet olması -Batılı devletlerden destek görmesi	-İslam dünyasından destek görmesi -Uluslararası kamuoyunu kullanması
Zayıf yanlar	-Güvenlik bakımından sorun yaşaması ve bunun hep devam edeceği korkusu ve bu alana dair yapılan yüklü harcamalar -Tarım alanlarının azlığı ve su kıtlığı sorunu -Gerçekleştirdiği eylemlerin İnsan hakları bakımından eleştirilmesi ihlal olarak nitelendirilmesi ve uluslararası arenadan ciddi tepkiler alması	-Askeri mühimmat ve ekonomi alanında zayıf olması ve bu durumu toparlayacak sistemin kurulamaması -Uzun zamandır süren çatışmaların ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak olumsuz etkileri - Bölgedeki örgütlerin bir araya gelememesi ve beraberlik sağlanmaması - İç aktörlerden olan Hamas'ın uluslararası alanda terörist olarak tanınması

Yapılan swot analizinde, İsrail ile Filistin çatışmasının taraflar bazında fırsatları, tehditleri, güçlü ve zayıf yanları verilmiştir. Yapılan analizde, bazı noktalara değinmek çatışmanın yapısını ve yönetilememesi sorunsalının daha iyi anlaşılmasına faydalı olacaktır.

Ortadoğu'daki çoğu ülke toplum yapısı, din yapısı, yönetim şekilleri, gibi birçok alanda benzerlik gösterdiğinden dolayı, bu ülkelerden herhangi birinde yaşanan bir olay diğer bölge ülkelerini de etkilemektedir. Suriye krizi de Türkiye gibi bölgedeki birçok ülkeyi etkilemiş, Suriye'den bölge ülkelerine mülteci göçleri başlamıştır. İsrail'in Suriye krizinden hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilenen bir ülke olmasının yanında Suriye krizi, İsrail'e çeşitli fırsatların ve beraberinde bazı

tehditlerde sunmuştur. Bu fırsat ve tehditleri incelendiğinde, İsrail-Filistin çatışmasında yapılan swot analizinde, Suriye etkisi daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Suriye ve İsrail, tarihleri boyunca tam anlamıyla dostane ilişkiler geliştirememiş, taraflar birbirlerini kendi güvenliklerine karşı bir tehdit olarak görmüşlerdir. Suriye yönetiminde olan Beşşar Esad, İsrail ile olan ilişkilerini olumlu bir zeminde ilerletemediğinden dolayı 2011 yılında başlayan iç savaş, İsrail için kendisine düşman bir yönetimin zayıflatılması açısından kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. İç savaş hem Esad yönetimini hem de Esad yönetiminin destek verdiği İsrail karşıtı örgütleri zayıflatırken, Suriye düzenli ordusunun da güç kaybetmesine ve zayıflamasına sebep olmuştur.⁵⁵⁴ İç savaş, Suriye üzerinden silah geçişi sağlayan Hizbullah'ın, faaliyetlerini engellemek için İsrail'e çeşitli fırsatlar vermiş, İsrail bu konuda bölgede etkin eylemler gerçekleştirme şansını elde etmiştir.⁵⁵⁵

İç savaş nedeniyle Suriye'nin Hamas gibi Filistin kökenli örgütlere desteğini azaltmak zorunda kalması, İsrail'in bölgede daha rahat hareket etmesine ve Filistin topraklarına dair kontrollerini daha kolay gerçekleştirmesine sebep olmuştur.⁵⁵⁶ İç savaşın İsrail'e getirdiği diğer bir avantaj ise Suriye'de kendine yer edinmeye ve alanlarını genişletmeye çalışan Hizbullah, El-Kaide gibi İsrail karşıtı örgütlerin, birbirleriyle güç mücadelesine girmesi olmuştur. Bu örgütler, iç savaş öncesinde İsrail karşıtı eylemler ile İsrail'i yıpratma faaliyetleri gerçekleştirirken, süreç içerisinde birbirlerine karşı üstünlük yarışına girmiş ve birbirlerini yıpratmaya çalışmışlardır dolayısıyla İsrail'e yönelik faaliyetlerini de sürdürememişlerdir.⁵⁵⁷

Tüm bunların yanı sıra Suriye'de gerçekleşen iç savaş ve kaos halinden faydalanan İsrail, bölgedeki durumdan dolayı kendini güvende hissetmediğini neden göstererek, hem Golan Tepeleri üzerindeki işgalini meşrulaştırmaya çalışmış hem de bölgedeki

⁵⁵⁴ Umut Koldaş, Suriye'de Yönetilebilir Bölünmüşlük: İsrail Güvenliği İçin Zorluklar ve Fırsatlar, Yakın Doğu Enstitüsü Raporları No.9, (Lefkoşa 2017), s. 8.

⁵⁵⁵ a.y.

⁵⁵⁶ a.y.

⁵⁵⁷ Gideon Rachman, "Israel's public paranoia masks private complacency", Financial Times, 16 Aralık 2013, <https://www.ft.com/content/d4208ae0-641f-11e3-98e2-00144feabdc0> (Erişim 15.07.2020).

faaliyetlerinde uluslararası toplumdan destek almaya çalışmıştır.⁵⁵⁸ Bu süreç içerisinde, Filistin sorununa yönelik önemli düşmanlarından biri olan Suriye'nin zayıflaması ve kendi iç sorunlarından başka bir şey ile ilgilenemeyecek duruma gelmesi, İsrail'in bu konudaki hareket serbestisini genişlemiş ve İsrail'in, bölgede daha etkin faaliyetlerde bulunmasına neden olmuştur.

Suriye iç savaşı İsrail'e çeşitli fırsatlar kazandırırken birçok tehdidi de beraberinde getirmiştir. İsrail için bu tehditlerden en çok tehlike arz edeni bölgede bulunan İsrail karşıtı örgütlerdir. Esad rejiminin altındaki bu örgütler rejimin varlığında kontrol edilebilir bir konumdayken, rejimin zayıflamasıyla kontrol edilmesi güç bir hal almışlardır, bu durumda İsrail için beklenilmeyen bir çok asimetrik saldırı ihtimalini beraberinde getirmiştir.⁵⁵⁹ Özellikle bölgede yer alan ve İsrail'in radikal İslamcı olarak tanımladığı gruplar, İsrail için tam bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir.⁵⁶⁰ Dolayısıyla İsrail kaos durumunda olan bir Suriye yerine, zayıf ve kontrol edilebilir bir rejimi tercih etmektedir.

İsrail için bölgede fırsat ve aynı zamanda da tehdit olan bir başka konu ise Arap Baharı sürecidir. İlk olarak 2010 yılında Tunus'ta meydana gelen olaylar, zaman içerisinde diğer Arap ülkelerine de sıçramış ve çeşitli eylemler gerçekleştirilmiş, diktatörlükler yıkılmış, birçok hükümet de bu süreçte devrilmiştir. Arap Baharı, Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve bölge ülkelerinden biri olan İsrail için negatif ve pozitif etkileri de beraberinde getirmiştir. Olayların başlangıcından itibaren İsrail, Filistin ile olan barış sürecine mesafeli bir yaklaşım göstermiş ve bu duruşuna sebep olarak bölgenin içinde bulunduğu güvensiz durumu neden göstermiştir. Bölgedeki İsrail-Filistin Barış süreci görüşmeleri üç yıl kesintiye uğramış ve dünya kamuoyunun dikkatinin başka bir yöne çevrilmesiyle İsrail bu süreçten faydalanarak yeni yerleşim alanları için inşaatları genişletmiştir.

⁵⁵⁸ Koldaş, s. 9.

⁵⁵⁹ Anthony H. Cordesman, "Israel and Syria: The Military Balance and Prospects of War", Center for Strategic and International Studies, (Washington, DC 2007), p. 76.

⁵⁶⁰ Koldaş, s. 9.

Bu durumun akabinde ayrım duvarının inşaatı için bölgede yer alan Filistinlilerin toprakları da İsrail tarafından işgal etmiştir.⁵⁶¹ Arap Baharı İsrail'e barış çalışmaları ve yeni yerleşim alanları açma konusunda avantaj sağlasa da İsrail'i büyük bir güvenlik sorununun da içine itmiştir. Arap Baharı ile birlikte bölge ülkelerinin yönetimine Müslüman Kardeşler gibi İslami tabanlı yönetimlerin gelme ihtimali İsrail'i rahatsız etmiş⁵⁶² bu rahatsızlığın yanı sıra bölgede Filistin'le ilgili tekrardan bir intifada olasılığı İsrail'in tedirginliğini daha da arttırmıştır.⁵⁶³ Bölgedeki devamlı çatışma hali İsrail'in kendini güvende hissetmemesine ve İsrail'in güvenlik bakımından harcamalarını arttırmasına neden olarak ülkenin ekonomisi üzerinde büyük bir yük oluşturmuştur.

İsrail-Filistin çatışması, süreç içerisinde Filistin için de birçok fırsat ve tehdit alanı olmuştur. İsrail-Filistin çatışmalarının başlamasından barış süreçlerine kadar geçen sürede Filistin bir devlet olarak görülmemiş ve Arap devletlerinin bünyesinde duruma müdahil olmaya çalışmıştır. Bu durum çatışmanın ilerleyen evrelerinde değişmiş ve taraflar anlaşmanın çatışmadan daha fazla fayda getireceğini düşündükleri bir dönem içerisinde birbirlerini kabul etmişlerdir. Filistin'in İsrail'e kendini Filistin halkının temsilcisi olarak kabul ettirmesi, Filistin'in varlığının uluslararası arenada güçlenmesini sağlamasının yanı sıra BM'de gözlemci olması ve İnterpol gibi uluslararası alanda aktif olan bir örgüte kabul edilmesi⁵⁶⁴ Filistin'in devlet olma statüsünü güçlendirmiştir.

Bu durumlarla birlikte Filistin'in uluslararası arenada tanınmasının yolu açılırken, Filistin İsrail'in bölgedeki faaliyetlerini, saldırılarını uluslararası alana daha kolay duyurma fırsatını da elde etmiştir. Özellikle intifada süreçleri ile birlikte dünya

⁵⁶¹ Neşe Kemiksiz, "Filistin Sorunu 2006'dan 2016'ya: Yeni Bir İntifada'ya Doğru Mu?", <http://ankaenstitusu.com/filistin-sorunu-2006dan-2016ya-yeni-bir-intifadaya-dogru-mu/> (Erişim 16.07.2020).

⁵⁶² Oktay Bingöl, Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, No.2 (İzmir 2013), s. 35.

⁵⁶³ M. Lütfullah Karaman, "Çevrelerinde "Arap(ların) Baharı" Yaşanırken Filistin(liler)in Sonu Gelmeyen "Kış"ına Bakmak,"bölgesel uyanış"" Çerçeve Dergisi, Müsiad, S. 57 , (İstanbul 2011), s. 105.

⁵⁶⁴ Interpol Votes to Admit 'State of Palestine' as New Member State", Jerusalem Post, 27 Eylül 2017, <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/interpol-votes-to-admit-state-of-palestine-as-new-member-state-506088> (Erişim 16.07.2020).

kamuoyu bölgedeki olaylara dikkat kesilmiş, Filistinlilerin uğradığı zulüm açığa çıkmıştır.

Çatışma sürecinin Filistin'e getirdiği tehditleri incelenirse; öncelikle Filistin, alt yapı sistemleri ve ekonomik yapısı bakımından zayıf bir ülke bir ülke olarak, uluslararası arenada Amerika gibi güçlü destekçilere sahip olan İsrail karşısında yeterli güce sahip değildir. Çatışma halinin devamı ise Filistin'in halihazırda kırılgan olan ekonomik yapısını, daha kötü bir aşamaya evrilmesi tehdidi ile yüzleştirmekte ve Filistin'i hem bir devlet olarak hem de uluslararası arenada haklarını aramaya çalışan bir aktör olarak zayıflatmıştır.

Çatışma sürecinin, Filistin için oluşturduğu bir diğer tehdit ise ülke içerisinde birçok farklı görüşe sahip aktör bulunması ve bu aktörlerin toplum içerisinde de çeşitli bölünmelere sebep olmasıdır. Özellikle Hamas ve El Fetih örgütlerinin, birbirinden zıt görüşlere sahip olmaları, birbirlerini siyasi, toplumsal alanda engellemek için gerçekleştirdikleri eylemler ve birbirleriyle olan çatışmaları hem Filistin toplumuna zarar vermiş hem de Filistin devletinin gücünü azaltmıştır. İsrail-Filistin çatışmasının devam etmesi bu örgütler arasındaki karşıtlıkların daha da güçlenmesine sebep olurken devletin kırılgan olan ekonomik yapısını da gün geçtikçe zayıflatmıştır. Tüm bunların yanı sıra bölgede güçlü bir iç aktör olan Hamas'ın barış görüşmelerine olan tepkileri, süreci tanımaması, sürece zarar veren eylemleri barış sürecini olumsuz etkilediği gibi Filistin devletinin egemenliğine de zarar vermiş ve devletin prestijini de sarsmıştır.

Yapılan swot analizinde, çatışmanın aktörlerinin güçlü ve zayıf yanlarına dair bazı noktalara değinilirse; öncelikle İsrail'in çatışma süreci içerisindeki en güçlü yanı askeri teçhizat ve mühimmat olarak Filistin'den çok çok güçlü bir durumda olması ve Amerika gibi güçlü ülkelerden maddi destek almasının yanı sıra uluslararası platformlarda da büyük destek görmesidir.

Uluslararası alanda İsrail'in destekçisi olan Amerika BM gibi uluslararası birçok örgütte de aktif bir ülke olması dolayısıyla İsrail'in aleyhine olabilecek çoğu karara da

engel olarak İsrail'i gözetmektedir. Bu durumun birçok örneği mevcuttur; ⁵⁶⁵ Amerika'nın İsrail-Filistin sorununda İsrail'i korumak için verdiği ilk veto 1976 yılında BMGK'da (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi) oylanan ve İsrail'in bölgedeki işgalini sonlandırmasını ve Filistin halkının *"kendi kaderini tayine yönelik devredilmez bir hakka sahip olduğu"* ibaresini içeren karardır. Bu kararın ardından aynı yıl içerisinde BMGK'da oylanan bir başka kararda Kudüs karar tasarısıdır, bu kararda İsrail'in işgal ettiği kutsal yerlerin korunması dair çağrı da bulunulmuş fakat ABD karar tasarısını veto eden tek ülke olmuştur. Yine 1982 yılında İsrail askerlerinin Mescid-i Aksa'da namaz kılanlara ateş etmesiyle BMGK'ya gelen silahlı saldırının kınamasını ve savaş zamanında sivillerin korunmasına ilişkin Cenevre sözleşmesine uyulmasını içeren tasarı, 1993 yılında İsrail'in yeni yerleşim yerleri açmasının bölge barışına zarar verdiğine dair BMGK karar tasarısı da ABD'nin veto ettiği kararların arasındadır.

Amerika tüm bu İsrail destekçisi tavırlarının yanında Filistin'in bir devlet olarak uluslararası arenada etkin olmaya çalışmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu duruma örnek olarak Filistin'in BM'ye tam üyelik başvurusu verilebilir, Amerika süreç içerisinde Filistin'i üyelik başvurusundan vazgeçirmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır, bu durumun akabinde açıkça Filistin'in başvurusunu BMGK'da veto edeceğini belirtmiştir. ⁵⁶⁶ Filistin'in çatışma sürecindeki güçlü yanları ele alınırsa; Filistin genel olarak İslam dünyasından tam destek almış ve Arap devletleri Filistin davasını hemen hemen her dönemde desteklemişlerdir, bu durumun yanı sıra kamuoyu Filistin'in İsrail ile çatışma süreçlerini, bu süreçlerdeki insan hakları ihlallerini, İsrail'in orantısız güç kullanımını tüm dünyaya duyurduğu güçlü bir araç olmuştur.

⁵⁶⁵ "ABD BMGK'da veto hakkını en çok Filistin meselesinde kullanıyor" TRT Haber, 3 Eylül 2018 Pazartesi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-bmgkda-veto-hakkini-en-cok-filistin-meselesinde-kullaniyor-382965.html> (Erişim 18.07.2020).

⁵⁶⁶ "Filistin'in Birleşmiş Milletlere Üyelik Başvurusu, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi", <https://orsam.org.tr/tr/filistin-in-birlesmis-milletlere-uyelik-basvurusu/?amp=evet> (Erişim 18.07.2020).

Yıllardır süregelen İsrail-Filistin çatışması, süreç içerisinde çatışmanın aktörlerini farklı alanlarda zayıflattığı gibi, bazı alanlarda daha kırılğan olmalarına da sebebiyet vermiştir. Swot analizinde verilen bu noktaların bazılarına aşağıda değinilecektir.

İsrail-Filistin çatışmasının uzun zamandır devam etmesi ve çoğu zaman İsrail topraklarına asimetrik saldırılar düzenlenerek yıpratma eylemlerinde bulunulması İsrail'in büyük bir güvenlik kaygısı içerisinde olmasına sebep olan bir durumdur. Bu güvenlik kaygısı ile İsrail'in bütçesinin büyük bir bölümünü güvenlik harcamalarına ayırmak zorunda kalması çatışmanın İsrail devletini zayıflatan bir boyutudur. İsrail-Filistin çatışmasından genel olarak sosyal, siyasal ve ekonomik alanda en çok zarar gören taraf Filistin olmuştur. Yıllardır süre gelen çatışma, Filistin'i ekonomik olarak yıpratmasının yanı sıra asker ve mühimmat alanında da büyük kayıplara uğratmıştır. Bölgede savaş halinin son bulmaması, her an meydana gelebilecek çatışma hali, taraflar arasında gerginlik ve saldırılar bölge halkını sosyal ve psikolojik olarak yıpratmış ve refah düzeyinin düşmesine insanların açlık sınırında yaşamalarına sebep olmuştur.

Çatışmanın Filistin halkı üzerinde yarattığı bu etkilerin yanı sıra halkın El-Fetih, Hamas gibi örgütler arasında bölünmesi, güçlü görüş ayrılıklarının ortaya çıkması Filistin devletini çatışma açısından zayıflatan başka bir durum olmuştur. Filistin içerisindeki bölünmüşlük, Filistin'in bir bütün olmasının önündeki en büyük engeli teşkil etmekle beraber, Filistin devletinin uluslararası arenada prestijini sarsmakta ve etkisini azaltmaktadır. Özellikle Hamas'ın AB, ABD gibi uluslararası sistemin güçlü aktörlerinin yanında Kanada Avustralya gibi ülkeler tarafından da 2001 yılında terör örgütleri listesine alınması⁵⁶⁷ Filistin için durumu daha da karmaşık hale getirmiş ve bu karmaşıklık 2006 yılında Hamas'ın iktidara gelmesiyle⁵⁶⁸ daha da artmıştır. Dolayısıyla iktidarı uluslararası alan da terör örgütü olarak görülen bir ülkenin,

⁵⁶⁷ Mandy Turner, "Building Democracy in Palestine: Liberal Peace Theory and the Election of Hamas", Journal of Democratization, V. 13, N. 5, (England 2006), p. 748.

⁵⁶⁸ Filiz Katman, "2006 Filistin Seçimi Sonrasında Dışlama ve Dâhil Etme Ekseninde Hamas'ın Uluslararası Toplumla İlişkisi (2006-2010)", Güvenlik Stratejileri Dergisi, C. 16 S. 33, (İstanbul 2020), s. 101.

uluslararası sistem de var olmak ve çıkarlarını korumak için uygulayabileceği politikaların başarıya ulaşması düşük bir ihtimal olmuştur.

1.2.5.3. Talep Analizi

İsrail-Filistin çatışmasının yönetilememesi ve kalıcı bir barış sürecinin üretilmemesinin önemli sebeplerinden biri de tarafların çatışma ve barış süreçlerindeki talepleridir. Bu talepleri inceleyen ve aktör analizinin bir parçası olan Talep Analizinde, çatışmanın aktörlerinin daha önce de bu çalışma içerisinde bahsedilen talepleri değerlendirilecek ve İsrail-Filistin çatışmasının yönetilememesi sorunsalının daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Bu konuda ilk olarak, İsrail'in çatışmadaki taleplerini incelenirse; 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla başlayan çatışma sürecinde, İsrail'in talebi taksim planının da kendisine verilen bölgelere saygı duyulması ve herhangi bir saldırı olmamasıydı. Fakat ortaya çıkan Arap-İsrail savaşları dizisi ile İsrail'in talepleri de bir değişim sürecinden geçmiştir. Savaşlarla birlikte taksim planının çok üzerinde bir alan elde eden İsrail, bölgede yayılmacı bir politika gütmeye başlamış ve savaş halinde olunmasa bile işgallerini hiç durdurmamıştır. Öyle ki bu durum, barış görüşmelerinde bile devam etmiş, İsrail barış görüşmeleri yapılırken dahi yeni yerleşim yerleri açma isteğinden vazgeçmemiştir. Nil nehrinden Fırat nehrine kadar olan bölgenin, vaat edilmiş topraklar olarak görülmesi ve bu alanı elde etme söylemleri, İsrail'in önemli devlet adamları tarafından defalarca dile getirilmiştir. Ayrıca bölgede Kudüs gibi Yahudilik için kutsal anlamlar taşıyan alanları elde etme isteği de İsrail'in önemli talepleri arasındadır.

İsrail için hayati değeri olan su kaynakları ve tarım arazilerinin azlığı sorunu da İsrail'in çatışmada kazanmak istediği bir başka alandır.⁵⁶⁹ Bölgede yeterli olmayan bu kaynakları İsrail işgal yolu ile elde etmek istemektedir⁵⁷⁰ fakat bölgede kalıcı barışın sağlanması ve sınırları kesin olarak belirlenen, İsrail'in anlaşma yaparak tanıdığı bağımsız bir Filistin devletinin kurulması halinde, İsrail'in bu isteklerini

⁵⁶⁹ Elif Kutsal, "İsrail – Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su", Bilge Strateji Dergisi, C. 1, S. 1, (İstanbul 2009), s. 92.

⁵⁷⁰ a.g.e., s. 95.

gerçekleştirmesi oldukça güç bir hal alacaktır. Dolayısıyla İsrail'in taleplerinin gerçekleşmesini engelleyen bu durum İsrail'in barış çalışmalarına mesafeli yaklaşmasına sebep olmaktadır.

Çatışmanın diğer aktörü olan Filistin'in tarafının talepleri incelenirse; uzun yıllar boyunca yaşadıkları bölgede 1947 yılında yayınlanan, Taksim Planı nedeniyle haksız bir toprak paylaşımına maruz kaldıklarını düşünmeleri ve İsrail'in yaptığı baskılar sonucunda topraklarından ayrılmak zorunda kalmaları, Filistinler için sürecin başından itibaren işgal edilen topraklarını geri alma isteğini doğurmuştur. Bu istek doğrultusunda, çeşitli savaşlar yapılsa da istenilen başarı elde edilememiştir. Dolayısıyla Filistin tarafının talepleri de süreç içerisinde değişiklik göstermiş ve normal şartlar altında Taksim Planını kabul etmeyen Filistinliler, ilerleyen süreçte Taksim Planındaki sınırlara dönmek istemişlerdir.

İsrail'in sürekli olarak yayılmacı politikalar uygulaması, işgal altında olan Filistin topraklarının gün geçtikçe artması, Filistin'in kalıcı barışa olan ihtiyacının daha önemli bir hal almasına sebep olmuştur. Barış süreçlerine olumlu bir havada yaklaşan Filistin için, en hassas nokta ise Müslümanlık için önemli bir hassasiyeti olan Kudüs olmuştur. Filistin, Kudüs'ün işgalini kabullenememiş ve bu konuda İsrail ile bir anlaşmaya varılamamıştır.

Bu çatışan talepler karşısında çatışma yönetiminin olumlu sonuçlar doğurması ve sürecin kalıcı bir barış sürecine evrilmesi de imkânsız hale gelmiştir. Walleensteen'nın çatışmanın önemli sebeplerinden biri olduğunu öne sürdüğü tarafların çatışan çıkarları, istekleri ve kıt kaynaklar sorunu⁵⁷¹ bu çatışmanın da başarılı bir şekilde yönetilememesinin en önemli sebeplerindendir.

1.2.5.4. Tarafların Barış Kapasitesi

Aktör Analizinde önemli bir yere sahip olan, bu çalışmanın birinci bölümünde de bahsedilen Tarafların Barış Kapasitesi noktası, çatışma yönetimin de önemli bir alanıdır. Çatışmanın aktörlerinin ve aktörlerin tabii olduğu toplumun barışa yönelik tavır ve yaklaşımları çatışma süreçleri içerisinde elzemdir. Bu Çalışmada daha önce

⁵⁷¹ Wallenstein, Understanding Conflict, p. 14.

aktör profili başlığı altında, aktörlerin çatışmadaki söylemleri ve tavırlarının çatışmanın geleceğini ne denli etkilediğinden bahsedilmiştir. Tarafların barış kapasitesinin ele alındığı bu noktada ise aktörlerle beraber toplumdaki sosyal, kültürel, dini, askeri yapıların, uluslararası yapıların toplumun ve aktörün barış kapasitesini nasıl etkilediği ele alınacaktır.

İsrail-Filistin çatışmasında birçok barış girişiminde bulunulmasına rağmen süreç ilerlememiş ve bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının birçok sebebi olmasıyla birlikte çatışmanın taraflarının barış kapasitelerinin düşük olması da bir başka önemli sebeptir. Tarafların barış kapasitesini, evrensel ve adil bir adalet sisteminin olup olmadığı, devletlerin kolluk kuvvetlerinin demokratik kurallara uyup uymadığı, toplumun barışa yönelik tepkisi, toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olan din görevlilerinin toplumu çatışma hakkında ne şekilde etkilediği gibi alanlar önemli ölçüde etkilemektedir

Çatışmanın aktörlerinden biri olan İsrail'in çatışma sürecindeki barış kapasitesine bakıldığı zaman; İsrail genel olarak yapılan anlaşmaların gereklerini yerine getirmemiş ve anlaşma süreçleri içerisinde anlaşmaları zedeleyecek eylemlerde bulunmuştur. Uluslararası alanda önemli örgütlerden biri olan BM kararlarını bile süreç içerisinde tanımamış ve kararlara aykırı davranmış, Filistin bölgesindeki hukuksuz işgalini sürdürmeye devam etmiştir. İsrail'in diplomatik alandaki bu uzlaşmaz tavrının yanı sıra İsrail toplumu da çatışmanın barış sürecine evrilmesini ve Filistin ile kalıcı bir barış yapılmasını istememiştir. Öyle ki imzalanan Wye Memorandumu'nda barış için toprak verilmesi söz konusu olması İsrail toplumundan büyük bir tepki almasıyla birlikte, iktidarda olan Netanyahu hükümeti daha ileri gitmeyi göze alamamış ve memorandumun gereklerini yerine getirmemiştir.⁵⁷²

Çatışmanın diğer bir ana aktörü olan Filistin'in çatışma sürecindeki barış kapasitesi İsrail'e göre daha yüksek seyretmiştir. Fakat yapılan barış çalışmalarının gereklerine genel olarak uymaya çalışan Filistin için Hamas'ın varlığı, barış süreçlerinin genel olarak İsrail tarafından ihlal edilmesi, bölgedeki sürekli olarak seyreden çatışmaların

⁵⁷² Cleveland, s. 560.

yanı sıra özellikle intifada süreçleri ile toplumun barışa olan tavrının değişmesi Filistin devletinin barış kapasitesini düşüren etmenler olmuştur.

Görüldüğü üzere çatışmanın iki ana aktörünün de barış kapasitelerinin düşük olması çatışmanın barış sürecine evrilmesini olumsuz yönde etkilemiş, süreç içerisinde artan saldırılar, insan hakları ihlalleri, çatışmalar, tehditler aktörler ve toplumlar arasındaki uçurumun daha da derinleşmesine sebep olmuş ve çatışmayı bir çıkmaza sürüklemiştir

SONUÇ

Çatışma yönetimi çerçevesinde İsrail-Filistin çatışmasının çözümsüzlüğünü ele alan bu çalışma sonucunda, değerlendirilen çatışmanın uzun yıllar boyunca süre geldiği ve çözümsüzlüğe sebep olan birçok etmeni içinde barındırdığı görülmüştür. İsrail- Filistin arasındaki bu çatışmanın, siyasal, yapısal, sosyal, dini ve kültürel olmak üzere birçok sebebi mevcuttur. Bu sebeplerin yanı sıra çatışmanın, çok aktörlü bir yapıya sahip olması çatışmanın çözümünü daha da zorlaştırmıştır. Çatışma yönetimi kapsamında incelenen İsrail-Filistin meselesi tanımlanırken, söz konusu çatışmanın temelinde olan sebeplerin sadece toprak paylaşımına dayanan yüzeysel sebepler olmadığı, aynı zamanda çatışmanın içerisinde dini, kültürel, toplumsal etmenleri de barındıran derin yapısal nedenlerin de olduğu görülmüştür.

İsrail-Filistin çatışmasının kronik hale gelmesinin, diğer bir deyişle çözülememesinin temel bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerde çatışmanın aktörleri kadar, dış faktörlerin de etkisi vardır. Dış faktörlerin, İsrail-Filistin çatışmasındaki etkileri ve çatışmanın bu alandaki sebepleri ele alınırsa; ilk olarak, çatışmanın başlangıç zamanlarında, bölgedeki Arap-Yahudi anlaşmazlıkları ve bu anlaşmazlıkların sonuçları incelenebilir. Bilindiği üzere bölgedeki Arap-Yahudi çatışmaları, bölgedeki manda yönetimi olan İngiltere'nin bu sorunu BM'ye taşımasına sebep olmuştur. Konunun BM'ye taşınması sonucunda, çözüm olarak sunulan taksim planı, sorunun kronik bir hal almasının ve çözülememesinin en büyük sebeplerinden biri haline gelmiştir.

BM'nin sunduğu çözüm önerisi, yıllarca sürecektir olan bu çatışmayı da fiili olarak başlatmıştır. Nitekim çatışma yönetimi içerisinde tarafların barışa inanabilmeleri için, çözüm önerisinin iki tarafın da isteklerine, değerlerine olabildiğince uygun olması ve çözümün iki tarafı da ortak bir payda da memnun etmesi, en esas etmenlerden biridir. Dolayısıyla taraflardan birinin memnun olmadığı, karşı çıktığı ve haksız bir çözüm olarak gördüğü, çözüm önerisinin kalıcı barışı getirmesi de imkânsızdır.

İkinci bir sebep olarak ise İsrail-Filistin sorununa süreç içerisinde çok fazla dış aktörün dahil olması verilebilir. Bu sebep şöyle açıklanırsa; Taksim planının ardından Ortadoğu'da başlayan Arap-İsrail savaşları, İsrail-Filistin çatışmasını başka bir boyuta taşımış, bölgede Arap devletlerinin yanı sıra, Amerika ve Sovyetler Birliği gibi güçlü ülkeler, etkili roller oynamıştır. Özellikle bölgede nüfuz alanı yaratmaya çalışan bu

lkeler, İsrail-Filistin sorununun bölgesel bir sorun olmaktan çıkarmış ve sorunun çok aktörlü bir yapıya bürünmesine sebep olmuşlardır. Çatışma üzerinde önemli bir etkiye sahip olan bu ülkeler, barış görüşmelerinde de büyük bir etki göstermişlerdir. Öyle ki barış görüşmeleri gerçekleştirilirken, sadece İsrail ve Filistin devletlerinin değil, soruna dahil olan diğer devletlerin de çıkarları dşnlmş, bu nokta da sorunun çözümsüzlüğünü daha da arttırmıştır.

nc bir sebep ise çatışmaya uygulanan çözüm yöntemlerinin genel olarak yzeyssel kalması olmuştur. İsrail-Filistin atışmasının başlangıcından itibaren asıl amaç, taraflar arasındaki özellikle fiziksel şiddeti durdurmak olması dolayısıyla, çatışmanın temeline inilmemiş, yapısal sebepler baz alınmamıştır. Fakat bir çatışmanın başarılı bir şekilde yönetilmesinin ve çatışmanın kalıcı barışa kavuşturulmasının temelinde, çatışmanın temel sebeplerini incelemek ve bu sebepleri ortadan kaldırmak esastır.

Bu alandaki dördüncü sebep ise çatışma yönetiminde hayati bir öneme sahip olan arabuluculuk noktasıdır. Çatışma yönetimi, arabuluculuk rolünü oynayan ülkelerin, çatışmanın aktörlerinin üzerinde etkili olabileceklerini belirterek, çatışmanın aktörlere gerek birtakım imtiyazlar vererek gerekse zorlamalarda bulunarak barışa ikna edebileceğinin altını çizmektedir. İsrail-Filistin sorunda ise arabuluculuk faaliyetlerini, Arap-İsrail savaşlarında İsrail'in en güçlü mtfeiki olan ABD'nin üstlenmesi, soruna objektif olarak arabuluculuk yapamayacağının en açık göstergesidir. Nitekim ABD arabuluculuk faaliyetlerini yürütürken, çoğu çatışmada ağır silahlar kullanan ve uyguladığı orantısız g ile birçok ülkeden tepki alan İsrail'i, uluslararası alanlarda dahi gözetmiş ve saldırgan politikalarını engellemek için genel olarak etkili bir eylem gerçekleştirmemiştir. Dolayısıyla çatışmada üstün konumda olan ve güçlü mtfeikleri olan İsrail'in, istediği kazanımları elde etmeden barış yapmak istememesi anlaşılabilir bir durum olmuş ve bu durum çatışmanın çözümsüzlüğünün bir başka sebebini teşkil etmiştir.

İsrail-Filistin çatışmasının yönetilememesinin ve kalıcı bir barışa dönüştürülememesinin, çatışmanın aktörleri bakımından sebepleri incelenirse; daha önce bahsedildiği üzere İsrail-Filistin sorunu, yıllarca süren anlaşmazlık sonucunda bir toprak paylaşımı sorunu olmaktan çıkmıştır. Taraflar arasında dini, kültürel, psikolojik sebeplere dayanan yapısal sorunlar da mevcuttur. Dolayısıyla bu sorunlar da çatışmanın çözülmesini daha imkânsız hale getirmektedir

İsrail-Filistin çatışmasının çözülememesinin birinci sebebi olarak, çatışmanın ana aktörlerinin kutsal anlamlar atfettiği ve hayati derecede önemli gördüğü, Kudüs ve çevresinin paylaşımı sorunu verilebilir. Kudüs'ün hem İsrail hem de Filistin toplumları için, vazgeçilemeyecek kadar değerli bir bölge olması, Kudüs'ün mahiyetine yönelik çözüm önerilerinin tarafları memnun etmemesine ve konu üzerinde bir anlaşma sağlanamamasına sebep olmuştur. Böylece Kudüs meselesi, İsrail-Filistin sorunun temel taşlarından biri olmuştur. Kudüs meselesinde tarafları memnun eden bir çözüm önerisi olmaması, çatışmanın yönetilmesini ve çözülmesini zorlaştırmıştır. Taraflar diğer konularda ilerleme kaydetse de Kudüs konusunda barış görüşmeleri tıkanmıştır.

İkinci bir sebep olarak ise taraflar arasındaki gücün orantısı verilebilir. Çatışan taraflardan daha güçlü olan taraf, çatışmadaki üstünlüğünden dolayı istediği kazanımları elde edene kadar, barış girişimlerine yanaşmayabilir veya çatışmanın daha da şiddetlenmesine ve çözülmesine engel olabilir. İsrail-Filistin çatışmasında da söz konusu olan bu durum, çatışmanın yönetilmesi ve çözülmesinin önündeki engellerden biridir. Askeri, ekonomik ve güçlü müttefikler bakımından Filistin'den daha iyi durumda olan İsrail, genel olarak barış görüşmelerinde daha hoyrat ve uzlaşmaz davranmıştır. Tüm bunların yanı sıra, yapılan anlaşmaları da yeni yerleşim yerleri açma, sınır ihlallerinde bulunma gibi eylemlerle zedelemiştir.

İsrail- Filistin çatışmasının yönetilememesinin ve çözülememesinin üçüncü sebebi ise tarafların çakışan talepleridir. Çatışma yönetiminin önemli esaslarından biri olan talepler noktasına göre; taraflar birbirlerinden makul ve anlaşılabilir taleplerde bulunabilirlerse, çatışma, bir barışa dönüşme süreci içerisine girebilir ve kalıcı bir barış sağlamanın yolu açılabilir. İsrail-Filistin sorununda ise tarafların çatışan talepleri çatışmanın başarılı bir şekilde yönetilmesini ve çözüme kavuşturulmasını engelleyen bir etmen olmuştur. İsrail'in sürekli olarak haksız yerleşim yerleri açması, Filistin'in

İsrail'in işgal ettiği yerlerden çekilmesini talep etmesi, tarafların Kudüs üzerindeki talepleri, Filistin'in mülteci konumuna düşen Filistinlilere geri dönüş hakkı tanınmasına dair talepleri, İsrail'in terör saldırıları ile ilgili talepleri gibi birçok alanda aktörlerin istekleri birbirleriyle zıtlamıştır. Böylece, tarafların başarılı bir barış görüşmesi gerçekleştirmeleri ihtimali oldukça zor bir hal almıştır. Gerçekleştirilen barış görüşmeleri ise bir süre sonra bu taleplere takılarak ya son bulmuş ya da dondurulmuştur.

İsrail-Filistin çatışmasının yönetilememesinin dördüncü sebebi olarak ise tarafların barış görüşmelerindeki tavırları gösterilebilir. Çatışmaların ardından gelen barış girişim süreçleri oldukça hassas dönemlerdir, dolayısıyla bu dönemlerdeki olumsuz tavırlar, barış şartlarına uygun davranmamak, çatışmanın tekrardan gerçekleşmesine sebebiyet verebilmektedir. Bu çatışma sürecinde, İsrail gerek çatışmayı engelleme gerek çatışmayı yatıştırma veya çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme evrelerinde barış şartlarına uygun davranmamış, genellikle haksız işgallerine devam etmiştir. Sistemde İsrail'i dizginlemek isteyen hegemon bir güç veya yaptırım gücü etkili bir uluslararası kuruluşun eksikliği, İsrail'in haksız işgallerinde ısrarcı olmasına, çatışmanın başarılı bir şekilde yönetilememesine ve barışın tesisinin zorlaşmasına sebep olmuştur.

Yıllardır süre gelen bu sorunun yönetilip çözüme kavuşturulamamasının beşinci sebebi olarak ise İsrail ve Filistin devletlerinin kişisel aktörleri ve çatışmanın taraflarının barışa yönelik tavırları ve bakış açıları verilebilir. Çatışma yönetiminde aktör profili büyük bir önem arz etmektedir. Devletleri yöneten bireylerin kişiliklerinin saldırgan veya barışçıl olması, bir çatışmanın kaderini etkileyen en önemli etmenlerden biridir. İsrail-Filistin sorunundaki Şaron ve Hamas gibi aktörler çatışmayı bitirmenin getireceği avantajlara odaklanmamış, gerçekleştirdikleri çeşitli eylemlerle çatışmayı daha da derinleştirmiş ve alevlendirmişlerdir. Barış görüşmelerine de olumlu bir mizaçta yaklaşmayan Şaron ve Hamas, barış görüşmeleri süreçlerine de oldukça zarar vermişlerdir.

Genelde barış girişimlerini ihlal eden, barış anlaşmalarının gereklerine uymayan İsrail'in uzlaşmaz tavrı, barış görüşmelerini de tehlikeye sokmuştur. Bu durumun yanı sıra İsrail toplumunun da bölgede etkin olmayı istemesi ve Filistin ile barışa sıcak bakmaması çatışmanın yönetilememesinin ve çözülememesinin altıncı sebebi olarak verilebilir. Toplumun barışa yönelik tavrına örnek olarak, Filistin ile barış ihtimaline ılımlı yaklaşan bir lider olan Rabin'e, suikast yapılması örnek verilebilir. Nitekim aynı sebepten ötürü Netanyahu hükümeti de toplumdan aldığı tepkilerden dolayı, barış için işgal edilen topraklardan çekilmeyi içeren ve Batı Şeria'nın %13'lük bir kısmının Filistin yönetimine devredilmesini kapsayan Wye Memorandumu'nun gereklerini yerine getirememiştir.⁵⁷³ Dolayısıyla bir çatışmanın taraflarının, barışa yönelik bakış açılarının olumsuz yönde olması, hem çatışmayı yönetmeyi zorlaştırmış hem de yapılan barış girişimlerinin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur.

Günümüzde İsrail- Filistin sorunun çözülememesinin yedinci sebebi olarak ise İsrail'in bölgedeki askeri ve ekonomik gücü, konumu ve güçlü müttefiklerinin olması gibi sahip olduğu avantajlar verilebilir. Yine günümüzde çatışmanın yönetilememesinin ve çözülememesinin Filistin açısından önemli bir diğer sebebi olan sekizinci sebep ise Filistin içerisindeki bölünmüşlük, parçalanmışlıktır. Filistin içerisindeki Hamas, El Fetih gibi çeşitli örgütlerin farklı görüşlere sahip olması, aynı amaç için bir araya gelememeleri ve zaman zaman birbirleriyle çatışmaları Filistin mücadelesine büyük zarar veren etmenler arasındadır. Kendi aralarında birlik olamayan bu örgütlerin, dış ilişkilerde de farklı görüşlere sahip olması güçlerinin bölünmesine, başarılı bir mücadele ve barış süreci yönetememelerine sebep olmuştur.

Sorunun Filistin açısından da adil ve tatmin edici bir çözüme kavuşturulmasının neredeyse imkânsız hale gelmesinin bir sebebi de günümüzde, bölgede Filistin meselesine güçlü bir şekilde destek olacak bir aktör bulunmamasıdır. Günümüzde Filistin meselesini destekleyen bölge ülkelerinin durumları kısaca incelenirse; Arap devletleri, taksim planından itibaren Filistin davasını üstlenmiş ve durumu İsrail-Filistin bazında bir mesele değil, bir Arap-İsrail sorunu olarak görmüşlerdir ve bu görüşle İsrail ile birçok savaş yapılmıştır. Özellikle bölgede Filistin meselesini sahiplenen Mısır, Ürdün, Suriye, Irak gibi devletler hem çatışmalarda hem de barış

⁵⁷³ Cleveland, s. 560.

girişimlerinde önemli roller oynamışlardır. Fakat yıllardır süren bu çatışma, bölgede bulunan bu devletlere de birçok açıdan maddi ve manevi olarak zarar vermiş, toprak kayıplarına uğratmış ve bu devletleri de yıpratmıştır

Ayrıca bölgede başlayan Arap Baharı, Mısır ve Suriye'yi derinden etkilemiş, öyle ki Mısır'da rejim değişikliği gerçekleşmesine yol açmıştır. Suriye'de başlayan Arap Baharı ise akabinde derin bir iç savaş halini de beraberinde getirmiş ve ülke ekonomik, kültürel, toplumsal olarak birçok açıdan derin yaralar almıştır. Suriye'de bugün halâ devam eden iç savaş, Suriye'nin Filistin konusunda herhangi bir eylemde bulunmasını imkânsız hale getirmiştir.

Mısır ve Suriye'nin yanı sıra Ürdün'de 1975 yılında meydana gelen ve neredeyse 15 yıl süren iç savaş, ülkeyi birçok açıdan yıkıma uğratmıştır. 1990 yılında sona eren iç savaşın etkileri uzun yıllar devam etmiştir, dolayısıyla böyle bir yıkım yaşayan ülkenin Filistin meselesini sahiplenmesi ve bu konuda bir taraf olması mümkün olmamıştır. Yine bölgenin Filistin konusunda etkili ülkelerinden biri olan Irak'ı, 2003 yılında Amerika'nın özgürleştirme müdahalesi adı altında istila etmesi, ülkeyi tam bir kaosa sürüklemiştir. 2011 yılına kadar devam eden Amerika'nın Irak'a müdahalesi, ülkeyi büyük bir sarsıntıya uğratarak, ülkenin ekonomik, askeri, siyasi ve toplumsal alanlar gibi birçok alanda, büyük zararlar görmesine neden olmuştur. Günümüzde Irak, askeri, ekonomik ve toplumsal açıdan zayıf bir konumda olmasından dolayı Filistin konusunda da etkili bir aktör olamamaktadır.

Bugün, bölgede Filistin davasını üstlenebilecek güçlü aktörlerin bulunmaması, Filistin'in yeterince güçlü bir devlet olmaması, uluslararası barış örgütlerinin giderek işlevlerini yitirmesi, uluslararası sistemde istikrarı sağlayıcı global bir aktörün olmayışı, Arap ülkelerinin Arap Baharı sonrasında güçsüzleşmesi, hatta topraklarının parçalanması gibi faktörler İsrail-Filistin çatışmasının kalıcı bir barışa dönüştürülmesini imkânsız hale getirmiştir. İsrail-Filistin çatışmasının son haline bakıldığında, bugün hem iç aktörlerin hem de dış aktörlerin amacı yıllardır çatışmanın yorduğu sisteme ve halka daha fazla zarar vermemek ve iç çatışmaları durdurmaktır. Bu şartlar ve çatışmanın aktörlerinin tavırları, istekleri karşısında bölgede kalıcı bir barışı oluşturmak yakın gelecekte pek de mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

“Darbe Sonrası Mısır Dış Politikası”, Dünya Bülteni Araştırma Masası, (İstanbul: DÜBAM Yayınları 2015)

Abdalla Bujra, “African Conflicts: Their Causes and Their Political and Social Environment”, Development Policy Management Forum, No. 4 (Addis Ababa: 2002, Occasional Paper)

Abdul Salam A. Majali, Jawad A. Anani and Munther J. Haddadin, Peacemaking, The Inside Story of the 1994 Jordanian–Israeli Treaty, (Lebanon: Ithaca Press is an imprint of Garnet Publishing Limited, 2006)

Abdullah Yeğin, “Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası”, SETA Perspektif, S. 32, (İstanbul 2014)

Ahmad Azem Hamad, “The Reconceptualisation Of Conflict Management”, Peace, Conflict And Development: An Interdisciplinary Journal, V. 7, (2005), p. 1-31.

Ahmet Emin Dağ, “Suriye Bilad-İ Şam’ın Hazin Öyküsü”, İnsani Yardım Vakfı (IHH), (İstanbul 2013)

Alan McCarthy, Steve Hay, Advanced Negotiation Techniques, (New York: Apress, 2015)

Alexander Wendt, “Collective Identity Formation and the International State”, The American Political Science Review, V. 88, N. 2, (1994), p. 384-396

Ali Ata Yiğit, “Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948)”, Türk Dünyası Araştırmaları, (2019), C. 123, s. 391-414

Alptuğ Kudoğlu, “Camp David Sonrası Abd-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, C. 5, S. 1, (Sakarya 2018), s. 101-137

Anthony H. Cordesman, “Israel and Syria: The Military Balance and Prospects of War”, Center for Strategic and International Studies, (Washington, DC 2007)

Are John Knudsen and Basem Ezbidi, “ Hamas and the Quest for Palestinian Statehood”, CHR Michelsen Institute, S. 14, (Norway 2006)

Aritzeta, A.; Ayestaran, S.; Swailes, “Team Role Preference And Conflict Management Styles”, The International Journal Of Conflict Management, Vol. 16, No. 2, (Spain:2005) p. 157-182

Avi Shlaim, “Filistin’i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Taksim Siyaseti 1921-1951”, çev. Muttalip Tütüncü, (İstanbul: Küre Yayınları, 2018)

Avi Shlaim, “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process”, ed. Louise Fawcett, Avi Shlaim, International Relations of the Middle East, Oxford, Oxford University Press, 2005, p. 61-241 (The Rise and Fall)

Ayşe Tekdal Fildiş, “Birleşmiş Milletler’in Taksim Kararı ve İsrail Devleti’nin Yaratılışı”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 14, S. 1 (Edirne 2012), s. 337-348

Balkan Salih Talu, “Filistin Sorunu ve El-Fetih'in Dönüşümü”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012)

Barbara Kenton ve Suzanne Penn, Change, Conflict and Community challenging thought and action, (Burlington: Oxford, Elsevier ltd., 2009)

Baskın Oran, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1•1919-1980), (İstanbul: İletişim Yayıncılık A. Ş., 2001) (Cilt 1)

Baskın Oran, “Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2• 1980-2001)”, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2010) (Cilt 2)

Bayram Sinkaya, “Filistin Meselesi, Direniş Ekseni ve İran”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 6, S. 64, (Ankara 2014), s. 28-31

Berghof Foundation Operations GmbH, Berghof Çatışma Dönüşümü Kavram Dizini Teori ve Uygulamaya Yönelik 20 Kavramlaştırma, (Berlin: 2012)

Berna Süer, “Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz”, Ortadoğu Etütleri Dergisi, C. 3, S. 2, (Ankara 2012), s. 217-254.

Bernard Lewis, The Arabs in History, (New York: Oxford University Press Inc., 2002)
Bernard Mayer, The Dynamics of Conflict Resolution A Practitioner’s Guide, (San Francisco: John Wiley & Sons, Inc, 2000)

Bernard S. Mayer, Beyond Neutrality Confronting the Crisis in Conflict Resolution, (San Francisco: John Wiley & Sons, Inc, 2004)

Bora Bayraktar, “Gazze’ye Ekilen Nefret Tohumları”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 6, S. 64, (Ankara 2014), s. 1-8

Bora Bayraktar, Oslo Barış Süreci İsrail Filistin Görüşmeleri, 1991-2000, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013)

C.R. Mitchell, The Structure Of International Conflict, (London: Macmillan Press Ltd., 1981)

Carl Von Clausewitz, ed. Michael Howard And Peter Paret, On War, Princeton University Press, 1976

Cemalettin Karadaş, “Uluslararası Deniz Hukukunda Açık Denizlerin Serbestliği İlkesi Mavi Marmara Olayı”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, No. 62, (Ankara 2013)

Cengiz Batuk, Rabia Mert, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C. 17, S. 2, (2017) s. 129-149

Cltester A. Crocker, Fen Osler Hampson, And Pamela Aall, Leashing The Dogs Of War Conflict Management In A Divided World, (Washington, DC: United States Institute Of Peace Press, 2007)

Cyrus Schayegh, The Middle East And The Making Of The Modern World, (Massachusetts: Harvard University Press, 2017)

Dan Zakay, The Influences of Heuristic Thought and Group Dynamics on the Management of the Israeli-Palestinian Conflict, ed. Yaacov Bar-Siman-Tov, “The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution To Conflict Management”, Palgrave Macmillan, 2007

Daniel J. Christie, “Reducing Direct And Structural Violence: The Human Needs Theory, Peace And Conflict: Journal Of Peace Psychology”, V. 3, N. 4, (Lawrence Erlbaum Associates, Inc, 1997), p. 315-332

David Carment, Patrick James, And Zeynep Taydas, Who Intervenes? Ethnic Conflict And Interstate Crisis, (Columbus: The Ohio State University Press, 2006)

Davud Turan, “Gazze Operasyonu Işığında İran’ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı”, Ortadoğu Analiz Dergisi, C. 1, S. 2, (Ankara 2009), s. 47-52

Demet Gökçınar, “Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu”, (Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2009)

Denizcan Seferoğlu, “Filistin Siyasetinin Yeni Aktörü: Pragmatik Bir Örgüt Olarak Hamas”, (Yüksek Lisans Tezi Ankara Üniversitesi, 2014)

Dennis J.D. Sandole, Peace and Security in the Postmodern World The Osce and conflict resolution, (New York: Routledge, 2007)

Ed. Benjamin Gidron, Stanley N. Katz, Yeheskel Hasenfeld, “Mobilizing For Peace: Conflict Resolution in Northern Ireland, Israel/Palestine, And South Africa”, Newyork, Oxford University Press, 2002

Ed. Selin M. Bölme ve Ufuk Ulutaş, “Filistin’de Siyasi Aktörler ve Partiler”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 4, 2012

Ed. Charles Townshend, The Oxford History Of Modern War, Oxford University Press, 2000

Ed. David Carment and Albrecht Schnabel, *Conflict Prevention: Path to Peace or Grand Illusion?* (New York: United Nations University Press, 2003)

Edgar O'ballance, *No Victor, No Vanquished The Yom Kippur War*, (London: Presidio Press, 1978)

Edward Newman, “Weak States, State Failure, and Terrorism, Terrorism and Political Violence”, (England: Routledge, 2007), p. 463–488

Edward W. Said, “Oslo'dan Irak'a ve Yol Haritası”, çev. Murat Uyur Kulak, (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005) (Oslo'dan Irak'a)

Edward W. Said, “The Real Meaning of the Hebron Agreement”, *Journal of Palestine Studies*, V. 26, I. 3, (California: 1997) p. 31–36

Elif Kutsal, “İsrail – Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su”, *Bilge Strateji Dergisi*, C. 1, S. 1, (İstanbul 2009), s. 127-148

Erica Frydenberg, *Morton Deutsch A Life and Legacy of Mediation and Conflict Resolution*, (Brisbane: Australian Academic Press, 2005)

Erkan Ertosun, “Türkiye'nin Filistin Politikası (1979-2009)”, (Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi, 2012)

Ertan Efegil, der. Ertan Efegil, Esra Pakin Albayrakoğlu, *Türkiye'nin Yakın Havzasındaki Devlet-İçi Çatışmaların Analizleri*, (İstanbul: Gündoğdu Yayınları, 2015)

Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, (İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999) (20. Yüzyıl)

Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948–1988)*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991) (Filistin Meselesi)

Fatma Tunç Yaşar, Sevinç Alkan Özcan ve Zahide Tuba Kor, “Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin” *İhh Yayınları*, Yayın N. 5, (İstanbul 2003)

Fayez A. Sayegh, “The Camp David Agreement And The Palestine Problem”, *Journal Of Palestine Studies* V. 8, N. 2 (Kuwait 1979), p. 1-40.

Filiz Katman, “2006 Filistin Seçimi Sonrasında Dışlama ve Dâhil Etme Ekseninde Hamas'ın Uluslararası Toplumla İlişkisi (2006-2010)”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 16 S. 33, (İstanbul 2020), s. 97-123

Fuat Canan, “ABD'nin Kudüs Kararı ve Yansımaları”, *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği*, N. 11, (İstanbul 2017)

Gary Furlong, *The Conflict Resolution Toolbox: models & maps for analyzing, diagnosing, and resolving conflict*, (Canada: John Wiley & Sons Canada, Ltd, 2005)

Gencer Özcan, “Türkiye – İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi”, Dış Politika Programı Dış Politika Analiz Serisi. 1, (2005)

George W. Gawrych, “The 1973 Arab-Israeli War: The Albatross Of Decisive Victory”, Combat Studies Institute, Leavenworth Papers, N. 21, (Washington, DC 1996)

Giovanni Covi, “The First Oil Shock, Stylized Facts, Reflections And The Easterly Puzzle in a Forty-Year Retrospective”, Munich Personal Repec Archive, (Italy 2014)

Gökhan Bulut, “Filistin, Davos ve ABD emperyalizmi”, Türkiye Mühendislik Haberleri, C. 54, S. 453, (Ankara 2009), s. 25-30

H. Bayram Soy, “Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918’e kadar” Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 30 (Ankara 2004), s. 173-202

Hacı Duran, “Ortadoğu’da Simülasyonlar İdeolojiler ve Etnik Aidiyetler”. Reyhan Doğan, Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü, Uluslararası İlişkiler Serisi, (İstanbul: Tasam Yayınları 2015)

Halit Gülşen, “Rusya’nın İsrail-Filistin Meselesine Arabuluculuk Girişimi”, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, C. 10, S. 86 (Ankara 2019) s. 32-35

Hans J. Morgenthau, Politics Among Nations The Struggle For Power And Peace, (New York: Alfred A. Knopf Inc, 1948)

Helena Cobban, The Palestinian Liberation Organisation People, Power and Politics, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).

Ho-Won Jeong, Conflict Management and Resolution, (New York: Routledge, 2010)

Ho-Won Jeong, Understanding Conflict And Conflict Analysis, (London: Sage Publication: 2008)

Hüseyin Arslan, “John Locke’un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme,” Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (Isparta 2013), C. 1, S. 17, s. 17-48

I. William Zartman, Negotiation And Conflict Management Essays On Theory And Practice, (New York: Routledge, 2008)

I. William Zartman, Saadia Touval, “International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics”, Journal of Social Issues, V. 41, N. 2, (New York 1985), p. 27-45

Ian Black, “Komşular ve Düşmanlar, Filistin ve İsrail’deki Arap ve Yahudiler 1917-2017”, çev. İrem Sağlamer, (İstanbul Pegasus Yayınları, 2018)

Immanuel Kant, *Perpetual Peace A Philosophical Essay*, çev. M.Campbell Smith, M.A., New York : The Macmillan Company, 1795

İdris Şahin, “A look at mother tongue education in the context of the right to education”, *Educational Research and Reviews*, V. 13, I. 9, (2018), p. 343-353

İdris Güçlü,

“Karl Marx And Ralf Dahrendorf: A Comparative Perspective On Class Formation And Conflict”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 9 S. 2, (Eskişehir: 2014), s. 151- 167

İslam Asalya, “Aksa İntifadası Bir Halk Ayaklanması Muhasebesi”, *İnsamer, Araştırma* 106 (İstanbul 2019)

İsmail Köse, “The Lloyd George Government Of The UK: Balfour Declaration The Promise For A National Home To Jews (1916-1920)”, *Türk Tarih Kurumu Belleten Dergisi*, C. 82, S. 294, (Ankara 2018), s. 727-754

İsrail Enformasyon Merkezi, *İsrail Hakkında Gerçekler*, (Kudüs: İsrail Enformasyon Merkezi, 2008)

Jacob Bercovitch, Robert Trapp, *The Confman. 2002 Data Set Developing Cases and Indices of Conflict Management to Predict Conflict Resolution*, Ed: Robert Trapp, *Programming for Peace Computer-Aided Methods for International Conflict Resolution and Prevention*, Springer, 2006

James M. Boughton, “Northwest Of Suez: The 1956 Crisis And The Imf”, *International Monetary Fund, Imf Staff Papers* V. 48, N. 3, (2001), p. 425- 448.

Jean-Marc Pierre, “The 1956 Suez Crisis And The United Nations”, *Master Of Military Art And Science Strategy*, (Kansas 2004)

Johan Galtung, Dietrich Fischer Ed. Hans Günter Brauch, “Johan Galtung Pioneer of Peace Research”, *Springer Briefs on Pioneers in Science and Practice*, V. 5, (New York 2013)

John Paul Lederach, *The Little Book of Conflict Transformation*, (New York: Good Books, 2003).

John S. Dufield, *Regional Conflict Management in Europe*, Ed. Paul F. Diehl and Joseph Lepgold, *Regional Conflict Management*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 2003

John W. Burton, *World Society*, (London: Cambridge University Press, 1972)

Joseph S. Doyle, Squadron Leader and Royal Air Force, *The Yom Kippur War And The Shaping Of The United States Air Force*, (Alabama: Air University Press, 2019)

Joseph S. Nye ve David A. Welch, “Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak”, çev. Renan Akman, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017)

Joseph S. Nye, Robert O. Keohane, “Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, C. 12, S. 46, s. 79-104

Kadriye Sınmaz, “Ortadoğu’da Su ve Barış: İsrail’in Su Gaspı ve Bölgesel Politikaları”, İnsamer, Araştırma 51, (İstanbul: 2017)

Kardo Karim Rached Mohammad, Ahmad Omar Bali, “The Six-Day War And Its Impact On Arab And Israeli Conflict”, History Research, V. 7, N. 2, (2017), p. 90-101

Kenneth Cloke, Mediating Dangerously The Frontiers of Conflict Resolution, (San Francisco: Jossey-Bass Inc, 2001)

Kenneth N. Waltz, Man, The State and War, (New York: Columbia University Press, 1959) (State)

Kenneth N. Waltz ve George H Quester, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, çev. Ersin Onulduran, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982)

Kenneth N. Waltz, Theory of International Politics, (London: Addison-Wesley Company Inc, 1979)

Lambang Trijono, Ed. Frans De Djalong, Lambang Trijono, The Making Of Ethnic And Religious Conflicts in Southeast Asia: Cases And Resolutions, Csp Books, 2004

Laura Robson, States Of Separation Transfer, Partition, And The Making Of The Modern Middle East, (California: University Of California Press, 2017)

Limor Bordoley, “Rethinking The Six Day War: An Analysis Of Counterfactual Explanations”, Spice Philosophy, Politics, And Economics Undergraduate Journal, V. 8, (2013), p. 7-45

M. Bürkan Serbest, “Süveyş Kanalı’nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Bunalımı”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 6, S. 4, 2017, s. 690-711

M. Lütfullah Karaman, “Çevrelerinde “Arap(ların) Baharı” Yaşanırken Filistin (liler)in Sonu Gelmeyen “Kış”ına Bakmak, “bölgesel uyanış” Çerçeve Dergisi, Müsiad, S. 57, (İstanbul 2011), s. 102-110

M. Lütfullah Karaman, Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1991) (Uluslararası İlişkiler)

Mandy Turner, “Building Democracy in Palestine: Liberal Peace Theory and the Election of Hamas”, Journal of Democratization, V. 13, N. 5, (England 2006), p. 739-755

Mark Muhannad Ayyash, “The paradox of political violence, European Journal of Social Theory”, V. 16, I. 3, (Canada: 2013), p. 342-356

Matthew T. Penney, “President Nixon And The Role Of Intelligence In The 1973 Arab-Israeli War” Center For The Study Of Intelligence, (2013), p. 7-14

Mehmet Emin Çağırın, ““Filistin Duvarının” Hukuki Mahiyeti ve Sonuçları Üzerine Uluslararası Adalet Divanının İstişâri Mütalaası”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 1, S. 1, (İstanbul 2006), s. 57-76

Mehmet Keyik, Mehmet Seyfettin Erol, “Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları”, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, C. 3, S. 1, (Ankara 2019), s. 12-49

Mehmet Özkan, “Mısır Dış Politikası Dünyü, Bugünü, Sorunları”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, S. 88, (İstanbul 2014)

Mehmet Sait Dilek, “Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış”, International Journal Of Social Inquiry, V. 11, I. 1, (Bursa 2018), s. 97-137

Mevlüt Bulut,
“Altı Gün ve Yom Kippur Savaşının Modern İsrail Kimliği Üzerine Etkisi”,
Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, S. 20, (2018), s. 339-350

Michael B. Oren, “Six Days Of War June 1967 And The Making Of The Modern Middle East”, (New York: Oxford University Press, Inc), 2002

Michael H. G. Hoffmann, “Logical Argument Mapping: A Method For Overcoming Cognitive Problems Of Conflict Management”, The International Journal Of Conflict Of Management, V. 16, N. 4 (2005), p. 304–334

Michael J. Butler, International Conflict Management, (New York: Routledge, 2009)
Michael Lund, ed. Niklas L.P. Swanström, Mikael S. Weissmann Conflict, Conflict Prevention And Conflict Management And Beyond: A Conceptual Exploration, (Uppsala: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005

Monty G. Marshall and Ted Robert Gurr, “Peace And Conflict:A Global Survey Of Armed Conflicts”, (USA: Self-Determination Movements, and Democracy, Center for International Development & Conflict Management, 2005)

Monty G. Marshall, Third World War System, Process, And Conflict Dynamics, (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 1999)

Morgan Brigg, The New Politics Of Conflict Resolution Responding To Difference, (London: Palgrave Macmillan, 2008)

Mustafa Dutak, “İsrail Devletinin Kuruluşundan Filistin Devletinin Kuruluşuna Kadar Arap Ülkeleri ve İsrail İlişkileri (1948–1988)”, (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2007)

Mustafa Torlak, “Siyonizmin Penceresinden Arap- İsrail Çatışmalarının Orta Doğu’daki Güç Dengesine Yansımaları”, (Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 2010)

Muttalip Çağlayan, “Turkey’s Kurdish Conflict Through The Lenses Of Conflict Resolution”, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, September 2013

Muzaffer Ercan Yılmaz, “The Rise Of Ethnic Nationalism, Intra-State Conflicts And Conflict Resolution”, Tesam Akademi Dergisi, C. 5 S. 1, (Bursa 2018), s. 11-33

N. Neşe Kemiksiz, “Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları”, Journal Of Awareness, C. 3, S. Özel, 2018, s. 127-144

N. Neşe Kemiksiz, “Filistin Sorunu”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 11, S. 1, (İstanbul 2016), s. 133-179 (Filistin Sorunu)

Nezir Akyeşilmen, ed. Nezir Akyeşilmen, Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz, Barışı Konuşmak: Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, 2. Basım, Odtü Yayıncılık: Ankara, 2014 (Barışı Konuşmak)

Niklas L.P. Swanström and Mikael S. Weissmann Conflict, Conflict Prevention And Conflict Management And Beyond: A Conceptual Exploration, (Washington, D.C: Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, 2005)

Oktay Bingöl, Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, C. 13 N. 2 (İzmir 2013), s. 25- 49

Oral Sander, “Siyasi Tarih, 1918-1994”, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1994)

Otomar J. Bartos ve Paul Wehr, Using Conflict Theory, (United Kingdom: Cambridge University Press, 2002)

Öncel Sencerhan, ed. Hümeysra Dinçer, Ümit Güneş, “1994 Soykırımı Öncesi Ruanda’da Frankofon Kimlik İnşası ve Ruanda Dış Politikasına Etkisi”, IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- II (Siyaset- Uluslararası İlişkiler- İktisat- Sosyal Politika), Kütahya, 2015

Paul R. Viotti and Mark V. Kauppi, International Relations Theory, (London: Pearson Education Inc., 2012)

Peter T. Coleman, ed. Morton Deutsch, Peter T. Coleman, Eric C. Marcus, “Intractable Conflict”, The Handbook of Conflict Resolution Theory and Practice, 2006

Peter Wallensteen, “Northeast Asia: The Challenges Of Conflict Prevention And Prevention Research” ed. Niclas Swanström, Conflict Prevention And Conflict Management in Northeast Asia, Uppsala University, Silk Road Studies Program, 2005

Peter Wallensteen, Understanding Conflict Resolution: War, Peace And The Global System, (London: Sage Publications Ltd, 2002) (Understanding Conflict)

Remzi Bulut, “SSCB’nin Dağılması ve Rusya Federasyonu’nda Serbest Piyasaya Geçiş”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 2, (Burdur 2014), s. 7- 19

Riad Domazeti, “İdeoloji ile Jeopolitik Gerçekler Arasında İran’ın Filistin Politikaları”, İnsamer, Araştırma 80, (İstanbul 2018)

Roger Fisher, William Ury and Bruce Patton, Getting to Yes Negotiating Agreement Without Giving In, (New York: Penguin Books, 1991)

Ronald I. Fisher, The Social Psychology of Intergroup and International Conflict Resolution, (New York: Springer-Verlag Inc., 1990)

S. Gülden Ayman, “Filistin Çıkmazı Üzerinde Yeniden Düşünme Gereği”, Akademik Orta Doğu Dergisi, C. 3, S. 2, (İstanbul 2009) s. 42-61

Sabri Öz ve Mustafa Tüten, “Geçmişten Günümüze Filistin Sorunu: Türkiye’nin Bakış Açısı”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 35, (İstanbul 2019) s. 641-654

Salih Öztürk, Selin Saygın, “The Economic Effects Of The 1973 Oil Crisis And Stagflation Case”, Balkan Journal Of Social Sciences, V. 6, I. 12, (Tekirdağ 2017) p. 1-12

Selim Öztürk, “Ortadoğu’da Filistinli Mülteciler, Mülteci Kampları ve Sorunları Üzerine”, III. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, (Ankara 2018)

Selin M. Bölme, “From Ankara to Annapolis: Turkey And The Middle East Peace Process”, Seta Policy Brief, No. 5, (İstanbul 2007), p. 1-8

Selin M. Bölme, Ufuk Ulutaş, “Birleşmiş Milletlerde Filistin Oylaması: Devlete Doğru Mu?”, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (SETA), S. 44, (İstanbul 2011)

Sezai Açar, “Oslo Antlaşması’ndan Sonra Filistin Sorununda Gelişmeler ve Arap – İsrail İlişkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006)

Sezgin Kaya, Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi C. 63 S. 3, s. 83- 111

Sherifa Zuhur, “ Hamas And Israel: Conflicting Strategies Of Group-Based Politics”, (United States: Strategic Studies Institute, 2008)

Sıttıka Ballı, “Filistin Sorununda FkÖ ve Hamas Faktörü”, (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2013)

Süleyman Özmen, “İsrail ve Etnik Dini Çatışmalar”, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık 2006)

Şinasi Sönmez, “Cemal Abdül Nasır İktidarında Mısır-Türkiye İlişkilerinin Türk Basınına Yansımaları (1954-1962)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 43, (Ankara 2009), s. 491-516

Taşkın Deniz, “İdeolojik Örgütlerin Çekişmesi Altında Mısır, Suriye, Irak ve İran’da Son Durum”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 7, S. 31, (Kocaeli 2014) s. 313-322

Tayyar Arı, “Filistin’de Kalıcı Barış Mümkün mü?”, Akademik Orta Doğu, C. 2, S. 1, (İstanbul 2007), s. 11-34 (Filistin’de)

Tayyar Arı, “Ortadoğu barışı ve İsrail- FKÖ anlaşması”, Silahlı Kuvvetler Dergisi, C. 113, S. 330 (Ankara 1994), s. 11-24.

Thomas Hobbes, Leviathan, çev. Semih Lim, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992)

Tim Youngs, “Developments In The Middle East Peace Process 1991-2000”, International Affairs And Defence Section House Of Commons Library, Research Paper, V. 1, I. 8, (London 2001), p. 1-54

Umut Koldaş, Suriye’de Yönetilebilir Bölünmüşlük: İsrail Güvenliği İçin Zorluklar ve Fırsatlar, Yakın Doğu Enstitüsü Raporları No. 9, (Lefkoşa 2017), s. 1-47

William L. Cleveland, “Modern Ortadoğu Tarihi” çev. Mehmet Harmancı, (Colorado: Westview Press, 2004)

Yaacov Bar-Siman-Tov, The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution To Conflict Management, (New York: Palgrave Macmillan, 2007)

Yusuf Aksar, “Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, C. 9, S. 33, (İstanbul 2012), s. 23-40.

Yusuf Furkan Şen, Şiddet, Siyasal Şiddet ve Terör, ed. Dr Salih Zeki Haklı, Radikalleşme Şiddet ve Terörizm, Polis Akademisi Yayınları, (Ankara, 2018)

Ziad Abu-Amr, “ Hamas: A Historical And Political Background”, Journal Of Palestine Studies XXII, No: 4, (Kudüs 1993), p. 5-19

Zuhal Çalık, “Filistin- İsrail Barış Süreci ve Türkiye” (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2010)

İnternet Kaynakları

(www.tdk.gov.tr)

“ABD BMGK'da veto hakkını en çok Filistin meselesinde kullanıyor” TRT Haber, 3 Eylül 2018 Pazartesi, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-bmgkda-veto-hakmini-en-cok-filistin-meselesinde-kullaniyor-382965.html> (Erişim 18.07.2020)

“Barış Süreci”, <https://embassies.gov.il/ankara/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/barissureci.aspx> (Erişim 22.05.2020)

“Clinton'dan tarihi ziyaret”, 15.12. 1998, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/clintondan-tarihi-ziyaret-39052928> (Erişim 21.05.2020)

“Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu TBMM Dışişleri Komisyonuna Sunum Yaptı”, Anadolu Ajansı, 10 Ocak 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-tbmm-disisleri-komisyonuna-sunum-yapti/1027213> (Erişim 28.05.2020)

“Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Altıncı Bölüm” <http://www.unicankara.org.tr/filistin/6.html> (Erişim 05.07.2020)

“Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler, Beşinci Bölüm”, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/5.html#top> (Erişim 05.06.2020)

“Filistin’in Birleşmiş Milletlere Üyelik Başvurusu, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi”, <https://orsam.org.tr/tr/filistin-in-birlesmis-milletlere-uyelik-basvurusu/?amp=evet> (Erişim 18.07.2020)

“Gazze'de Dökme Kurşun Operasyonunun 8. yılında askeri tören”, 28.12.2016 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/gazgede-dokme-kursun-operasyonunun-8-yilinda-askeri-toren/715758> (Erişim 24.05.2020)

“İsraili-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip”, (Washington DC, 1995), <http://www.jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=417> (Erişim 11.06.2020)

Julius Adavize Adinoyi, “Causes Of International Conflicts And Insecurities: The Viability And Impact Of Conflict Management Mechanism In International Relations,” https://www.academia.edu/10036496/CAUSES_OF_INTERNATIONAL_CONFLICTS_AND_INSECURITIES_THE_VIABILITY_AND_IMPACT_OF_CONFLICT_MANAGEMENT_MECHANISM_IN_INTERNATIONAL_RELATIONS (Erişim 07.11.2019)

“Mısır Arap Baharı”, <https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/misir-arap-bahari-1299> (Erişim 22.05.2020)

Occupied Palestinian Territory Consolidated Appeal, United Nations, 2013 https://www.unocha.org/sites/dms/CAP/CAP_2013_oPt.pdf (Erişim 03.07.2020).

“Palestine Statement Of Policy”, <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/small/cab-24-286-CP-114-1.pdf> (Erişim 11.03.2020)

“Palestine liberation organization (Plo)”, Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, http://passia.org/media/filer_public/8a/e7/8ae7c030-ac1d-4688-b3f4-606fbd50cd41/pa-plo2.pdf (Erişim 03.06.2020)

“The Legacy of Camp David: 1979-2009”, The Middle East Institute, <https://www.mei.edu/sites/default/files/publications/Legacy-Camp-David.pdf> (Erişim 02.05.2020)

“The Sharm el-Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations” https://unsco.unmissions.org/sites/default/files/the_sharm_el_sheikh_memorandum.pdf (Erişim 01.07.2020)

“Trump'in Kudüs Planı'na dünyadan tepki yağdı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/trumpin-kudus-planina-dunyadan-tepki-yagdi/991787>, (Erişim 12.05.2020)

“What is the West Bank Barrier?”, 15.09.2005 http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/3111159.stm (Erişim 03.07.2020)

Abdulkadir Turan, “Kudüs Sorunu”, Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi, <http://sdam.org.tr/haber/164-kudus-sorunu/> (Erişim 11.05.2020)

Ahmet Emin Dağ, “Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş”, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İHH), (İstanbul 2015), <http://www.ihhakademi.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf> (Erişim 23.0.2020)

Ali Balcı, “İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü”, Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları, C. 1 (İstanbul: Nobel Yayınları, 2013), <http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2013/11/D%C3%BCny%C3%87at%C4%B1%C5%9Fma-%C4%B0srail-Sorunu-Ortado%C4%9Funun-Gordion-D%C3%BC%C4%9F%C3%BCm%C3%BC-Ali-Balc%C4%B1.pdf> (Erişim 01.06.2020), s. 100-163

Ami Isseroff, ““The Peace Process is Dead, Long Live the Peace Process”, 2003, <http://www.mideastweb.org/oslofailed.htm> (Erişim 10.07.2020)

Asaf Siniver, “Arab–Israeli Conflict”, https://www.researchgate.net/publication/323424597_Arab-Israeli_Conflict (Erişim 29.04.2020)

Avi Shlaim, “Israel Between East And West, 1948–56”, In *The Middle East Studies* 36 (2004), <http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel%20Between%20East%20and%20West,%201948-56.pdf> (Erişim 09.04.2020)

Azmi Özcan, “Şerif Hüseyin”, <https://islamansiklopedisi.org.tr/serif-huseyin>, (Erişim 03.03.2020)

Binnur Özkeçeci Taner, “Demokratik Barış”, Güvenlik Yazıları Serisi, https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/10/DemokratikBaris_BinnurOzkececiTaner_v.1.pdf (Erişim 11.11.2019)

BM Genel Kurulu’nun 478 Sayılı Kararının Taslağı İçin https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/ES-10/L.22 (Erişim 12.05.2020)

Bouthros-Ghali, “An Agenda for Peace Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping”, Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf (Erişim 09.01.2020)

Brad Spangler, “Settlement, Resolution, Management, and Transformation: An Explanation of Terms”, https://www.beyondintractability.org/essay/meaning_resolution (Erişim 13.01.2020)

Britain Israel Communications and Research Centre, “Causes and Consequences of the Six Day War (1967)”, <http://www.bicom.org.uk/analysis/bicom-briefing-causes-consequences-six-day-war-1967/> (Erişim 20.04.2020)

Cengiz Tomar, “Geçmişten Günümüze Kudüs Sorunu”, https://www.academia.edu/37786371/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Kud%C3%BCs_Sorunu_Cengiz_Tomar (Erişim 11.05.2020)

Charles Hauss, War, <https://www.beyondintractability.org/essay/war-unequal-power> (16.12.2019)

Christopher Krzysztof Lazarski, “John Locke’s State Of Nature And The Origins Of Rights Of Man,” <https://www.scribd.com/document/435631030/Lockes-State-of-Nature-and-the-Origins-of-Rights-of-Man> (09.11.2019)

Conflict Barometer 2009 Crises- Wars- Coups D’etat ’ Negotiations -Mediations- Peace Settlements 18th Annual Conflict Analysis, Heidelberg Institute For International Conflict Research At The Department Of Political Science, University

Of Heidelberg, 2010
http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2012/3558/pdf/ConflictBarometer_2009.pdf
(Erişim 01.12.2019)

https://www.researchgate.net/publication/232927493_Reducing_Direct_and_Structural_Violence_The_Human_Needs_Theory (Erişim 25.11.2019)

Efraim Karsh, “The Six Day War An Inevitable Conflict”,
https://www.researchgate.net/publication/317017965_the_Six_Day_War_An_Inevitable_Conflict (Erişim 20.04.2020)

Erdal şafak, “65 yıl sonra”, Sabah Gazetesi, 30 Kasım 2012,
<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/safak/2012/11/30/65-yil-sonra> (Erişim 24.05.2020)

Eric Brahm, "Conflict Stages." Beyond Intractability. ed. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. Posted: September 2003, <http://www.beyondintractability.org/essay/conflict-stages> (Erişim 06.12.2019)

Eric Brahm, Hurting Stalemate Stage,
<https://www.beyondintractability.org/essay/stalemate> (Erişim 13.07.2020)

Eric Brahm, "Latent Conflict Stage." Beyond Intractability. ed. Guy Burgess and Heidi Burgess. Conflict Information Consortium, University of Colorado, Boulder. Posted: September 2003, <http://www.beyondintractability.org/essay/latent-conflict> (Erişim 06.12.2019)

Fatih Balcı, “Do Democracies Promote Peace in The Lights Of Democratic Peace Theory?”, International Journal Of Human Sciences, V. 8, I. 1, <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/1563/676> (Erişim 11.11.2019), p. 729-739

Fatih Özkartal, “İsrail Devleti’nin Kuruluşunda İngiltere’nin Tarihsel Rolü”
<https://www.ilimvemedeniyet.com/israil-devletinin-kurulusunda-ingilterenin-tarihsel-rolu.html> (Erişim 08.03.2020)

Gideon Rachman, “Israel’s public paranoia masks private complacency”, Financial Times, 16 Aralık 2013, <https://www.ft.com/content/d4208ae0-641f-11e3-98e2-00144feabdc0> (Erişim 15.07.2020)

Hakan Güneş, “Orta Doğu’da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail’in Nüfus ikilemi”, <http://www.praksis.org/wp-content/uploads/2011/07/011-08.pdf> (Erişim 12.05.2020)

Haydar Oruç, “ABD’nin İsrail-Filistin Politikası”,
https://www.researchgate.net/publication/316967531_ABD'nin_Israil-Filistin_Politikasi, (Erişim 21.05.2020)

Heinz-Jürgen Axt, Antonio Milososki and Oliver Schwarz, “Conflict – a literature review-” Essen Institute for Political Science, https://www.researchgate.net/publication/323847788_Conflict_-_a_literature_review (Erişim 04.12.2019)

http://www.irenees.net/bdf_fiche-analyse-1027_es.html (Erişim 24.11.2019)

<http://www.jmcc.org/Documentsandmaps.aspx?id=417> (Erişim 11.06.2020)

<http://www.kremlin.ru/events/president/transcripts/page/267> (Erişim 22.05.2020)

<https://dictionary.cambridge.org/> (Erişim 05.11.2019)

<https://fikirturu.com/filistin/yuzyilin-cozumu-mumkun-mu/> (Erişim 02.05.2020)

<https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol5/iss2/4/> (Erişim 08.12.2019)

https://www.google.com.tr/search?q=bm+taksim+plan%C4%B1+haritas%C4%B1&hl=tr&sxsrf=ALeKk03YxYqeRCNmbcOB4FSDnEMDmrd2_w:1588633659104&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwiy97bHqZvpAhXR5-AKHxaIAI8Q_AUoAXoECAwQAw&biw=1366&bih=608#imgrc=_dM413m6-AEEM (Erişim 15.03.2020)

https://www.google.com.tr/search?q=hebron+protokol%C3%BC&sxsrf=ALeKk01OcONkNEeGol8aVNNVzwu9jergb:1596629089821&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwil_PHTgoTrAhW8AxAIHZWbBoAQ_AUoAnoECAwQBA&biw=1366&bih=576#imgrc=MsWR0dBtoJfS7M (Erişim 29.06.2020)

https://www.google.com.tr/search?q=oslo+%C4%B1%C4%B1+haritas%C4%B1&hl=tr&sxsrf=ALeKk03HotwvxkkWn25RoLc7mJZPPWRR4A:1590960940746&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjfv-Wth9_pAhWj1aYKHcCzCXEQ_AUoAnoECAsQBA&biw=1366&bih=625#imgrc=I23qWfM96u7R5M (Erişim 11.06.2020)

https://www.hiik.de/en/konfliktbarometer/pdf/ConflictBarometer_2009.pdf (Erişim 04.12.2019)

Immanuel Kant, Perpetual Peace: A Philosophical Sketch, 1795, <http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Kant/Immanuel%20Kant,%20Perpetual%20Peace.pdf> (Erişim 11.11.2019)

Interpol Votes to Admit ‘State of Palestine’ as New Member State”, Jerusalem Post, 27 Eylül 2017, <https://www.jpost.com/israel-news/politics-and-diplomacy/interpol-votes-to-admit-state-of-palestine-as-new-member-state-506088> (Erişim 16.07.2020)

Israel-PLO Recognition - Exchange of Letters between PM Rabin and Chairman Arafat, 1993, <http://www.mfa.gov.il/MFA> (Erişim 07.06.2020)

İsrail'in 27 Aralık'ta Gazze'ye başlattığı saldırının kronolojisi, 03.01.2009, Milliyet Gazetesi <https://www.milliyet.com.tr/dunya/israilin-27-aralikta-gazze-ye-baslattigi-saldirinin-kronolojisi-1042450> (Erişim 24.05.2020)

Jacob Bercovitch And Patrick M. Regan, "The Structure Of International Conflict Management: An Analysis Of The Effects Of Intractability And Mediation", https://www.gmu.edu/programs/icar/ijps/vol4_1/bercovitch.htm, (Erişim 06.01.2020)

Jim Lederman, "How to Help the Israelis and Palestinians Reach Peace" Middle East Quarterly, V. 1, N. 1, <https://www.meforum.org/213/how-to-help-the-israelis-and-palestinians-reach> (Erişim 30.06.2020)

Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research, Journal of Peace Research", V. 6, N. 3, (California: Sage Publications, Ltd, 1969), http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/IPD%202015%20readings/IPD%202015_7/Galtung_Violence,%20Peace,%20and%20Peace%20Research.pdf.173 (Erişim 23.11.2019) (Violence)

Johan Galtung, Violence, War and Their Impact On Visible and Invisible Effects of Violence, <https://them.polylog.org/5/fgi-en.htm> (Erişim 26.11.2019) (War)

Johan Galtung, "Cultural Violence, Journal of Peace Research", V. 27, N. 3, (Sage Publications Ltd, 1990), <https://www.galtung-institut.de/wp-content/uploads/2015/12/Cultural-Violence-Galtung.pdf> (Erişim 24.11.2019) (Cultural)

John Locke, "Two Treatises of Government", <https://www.yorku.ca/comminel/courses/3025pdf/Locke.pdf> (Erişim 09.11.2019)

Joseph S. Nye, Jr. and Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction, International Organization", V. 25, N. 3, Transnational Relations and World Politics (Summer, 1971), <http://www.jstor.org/stable/2706043>

Relations," https://www.academia.edu/10036496/CAUSES_OF_INTERNATIONAL_CONFLICTS_AND_INSECURITIES_THE_VIABILITY_AND_IMPACT_OF_CONFLICT_MANAGEMENT_MECHANISM_IN_INTERNATIONAL_RELATIONS (Erişim 07.11.2019)

Kenan Olgun, "Türk Basınında 1967 Arap-İsrail Savaşı", <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/OMURBEKOV-T.-N.-%d0%9e%d0%9c%d0%a3%d0%a0%d0%91%d0%95%d0%9a%d0%9e%d0%92-%d0%a2-%d0%9d-%d0%a0%d0%be%d0%bb-%d1%8c-%d0%b8-%d0%bc%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%be-%d0%b2%d1%8b%d0%b4%d0%b0%d1%8e-%d1%89%d0%b8%d1%85%d1%81%d1%8f-%d0%bb%d0%b8%d1%87%d0%bd%d0%be%d1%81%d1%82%d0%b5%d0%b9-%d0%b2-%d0%b8%d1%81%d1%82%d0%be%d1%80%d0%b8%d0%b8->

[%d0%9a%d1%8b%d1%80%d0%b3%d1%8b%d0%b7%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%bd%d0%b0-XIX-%d0%b2..pdf](#) (Erişim 20.04.2020)

Mesut şöhret, “Etno-Dinsel Milliyetçilik Bağlamında İrlanda Sorunu” İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 2, S. 4, 2013 <http://www.itobiad.com/tr/download/article-file/92656> (Erişim 22.11.2019), s. 39-76.

Michael S. Lund, “Conflict Prevention: Theory in Pursuit of Policy and Practice”, https://www.academia.edu/10915824/Conflict_Prevention_Theory_in_Pursuit_of_Policy_and_Practice (Erişim 09.01.2020)

Michelle Parlevliet, “Human Rights and Conflict Transformation: Towards a More Integrated Approach”, https://pure.uva.nl/ws/files/1431340/97876_parlevliet_handbookII.pdf (Erişim 25.01.2020)

Mücahit Bayram Işık, Filistin-İsrail Sorununun Çözölme Aşamasında Çifte Standart: İki Devlet Projesi, <https://www.ilmvemedeniyet.com/filistin-israil-sorununun-cozulme-asamasinda-cifte-standart-iki-devlet-projesi.html> (Erişim 15.07.2020)

Neşe Kemiksiz,” Filistin Sorunu 2006’dan 2016’ya: Yeni Bir İntifada’ya Doğru Mu?”, <http://ankaenstitusu.com/filistin-sorunu-2006dan-2016ya-yeni-bir-intifadaya-dogru-mu/> (Erişim 16.07.2020)

Nezir Akyeşilmen, Türkiye Toplumunun Barış Kapasitesi, İlkse Gazetesi, 4 Mayıs 2015, <https://ilksesgazetesi.Com/Yazilar/Turkiye-Toplumunun-Baris-Kapasitesi-1786> (Erişim 28.01.2020)

Nimet Beriker, “Conflict resolution the missing link between liberal international relations theory and realistic practice”, https://www.researchgate.net/publication/277826486_Conflict_Resolution_The_Missing_Link_between_Liberal_International_Relations_Theory_and_Realistic_Practice (Erişim 16.01.2020)

Paul Wehr "Conflict Emergence," In the Online Training Program on Intractable Conflict. <http://www.colorado.edu/conflict/peace/problem/cemerge.htm> (Erişim 06.12.2019)

Protocol Concerning the Redeployment in Hebron, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_970117_Protocol%20Concerning%20the%20Redeployment%20in%20Hebron.pdf (Erişim 29.06.2020)

Regina Buecker, Karl Marx's Conception of International Relations, <https://giis.journals.yorku.ca/index.php/gjis/article/viewFile/35211/31930> (Erişim 14.11.2019)

Resolution Adopted On The Report Of The Ad Hoc Committee On The Palestinian Question,” 181. Future Government Of Palestine”, https://www.ecf.org.il/media_items/498 (Erişim 20.03.2020)

Roy Licklider, “Ethical Advice: Conflict Management vs. Human Rights in Ending Civil Wars”, Journal of Human Rights, V. 7, I. 4, https://www.researchgate.net/publication/233372002_Ethical_Advice_Conflict_Management_vs_Human_Rights_in_Ending_Civil_Wars (Erişim 17.01.2020)

Sanam Naraghi Anderlini and Victoria Stanski, Conflict Prevention, Resolution And Reconstruction, Hunt Alternatives Fund And International Alert, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/ToolkitWomenandConflictPreventionandResolution_InternationalAlert2004.pdf , (Erişim 28.01.2020)

Dennis J.D. Sandole "A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict Resolution: A Three Pillar Approach,"Peace and Conflict Studies, V. 5, N. 2, Article 4. <https://nsuworks.nova.edu/pcs/vol5/iss2/4/> (Erişim 08.12.2019) (A Comprehensive)

Sheriff F. Folarin, “Types and Causes of Conflict,” <http://eprints.covenantuniversity.edu.ng/3241/1/Folarin%2025.pdf>, (Erişim 07.11.2019)

Shibley Telhami, “The History Of The Arab-Israeli Peace Process”, Foreign Policy Research Institute, https://www.files.ethz.ch/isn/187106/telhami_-_hi_-_history_of_arab-israeli_peace_process.pdf (Erişim 07.06.2020)

Sirin Bernshausen, “Thorsten Bonacker, A Constructivist Perspective on Systemic Conflict Transformation”, https://www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Books/Book_Nonlinearity_Chapters/set_book_2011_Bernshausen.pdf (Erişim 15.11.2019)

Stanford Siver, “Deep Democracy: A Process-Oriented View Of Conflict And Diversity”, https://www.deepdemocracyinstitute.org/fileadmin/user_upload/PDF_DOCS/Deep_Democracy_-_A_Process_oriented_View_of_Conflict_and_Diversity.pdf, (Erişim 28.12.2019)

Swedish International Development Cooperation Agency, “Conflict Prevention: Opportunities And Challenges in Implementing Key Policy Commitments And Priorities”, https://www.sida.se/globalassets/sida/eng/where-we-work/for-partners/s209461_thematicoverview_conflict_prevention_webb_final.pdf (Erişim 08.07.2020)

The full text of the “Agreement on the Gaza Strip and the Jericho Area” is available on the Israeli MFA, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/agreement%20on%20gaza%20strip%20and%20jericho%20area.aspx> (Erişim 09.06.2020)

The Tenet Plan: Israeli-Palestinian Ceasefire and Security Plan, Proposed by CIA Director George Tenet; June 13, 2001, <http://www.mideastweb.org/tenet.htm> (Erişim 05.07.2020)

The UN Security Council, “Resolution 242 (1967)”, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCRes242%281967%29.pdf> (Erişim 25.04.2020)

Thomas L. Friedman, “The World; The Mideast, As Seen By James Baker”, October 15, 1989, <https://www.nytimes.com/1989/10/15/weekinreview/the-world-the-mideast-as-seen-by-james-baker.html> (Erişim 06.05.2020)

Tomar, https://www.academia.edu/37786371/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Kud%C3%BCs_Sorunu_Cengiz_Tomar (Erişim 11.05.2020).

Turgut Alp Boyraz, Filistin davasının sembol ismi 'Yasir Arafat', 11.11.2017 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/filistin-davasinin-sembol-ismi-yasir-arafat/962446> (Erişim 03.06.2020)

UNICEF, A Human Rights-Based Approach To Education For All A Framework For The Realization Of Children’s Right To Education And Rights Within Education, United Nations Children’s Fund/ United Nations Educational, Scientific And Cultural Organization, 2007, https://www.unicef.org/publications/files/A_Human_Rights_Based_Approach_to_Education_for_All.pdf

United Nations “The Question of Palestine and the United Nations”, (New York, 2008), <https://unispal.un.org/pdfs/DPI2499.pdf> (Erişim 13.03.2020)

Uri Bar-Joseph, “The 1973 Yom Kippur War”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-studies-an-anthology-the-yom-kippur-war> (Erişim 29.04.2020)

Victor W. Sidel, Barry S. Levy and Jonathan E. Slutzman, “Prevention of War and Its Environmental Consequences”, https://www.researchgate.net/publication/225379707_Prevention_of_War_and_Its_Environmental_Consequences (15.12.2019)

Wye River Memorandum <https://peacemaker.un.org/israelopt-wyerivermemorandum98> (Erişim 01.07.2020)

Yoav Gelber, “The Israeli-Arab War of 1948”, https://www.academia.edu/5677249/The_Israeli-Arab_War_of_1948 (Erişim 21.03.2020)

Yüksel Kaştan, “Orta Doğu’da Arap-İsrail Mücadeleleri Ve Türkiye”, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/KA%c5%9eTAN->

[Y%ç3%bcksel-ORTA-DO%ç4%9eU%e2%80%99DA-ARAP-%ç4%b0SRA%ç4%b0L-M%ç3%9cCADELELER%ç4%b0-VE-T%ç3%9cRK%ç4%b0YE.pdf](#) (Erişim 23.05.2020)